

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

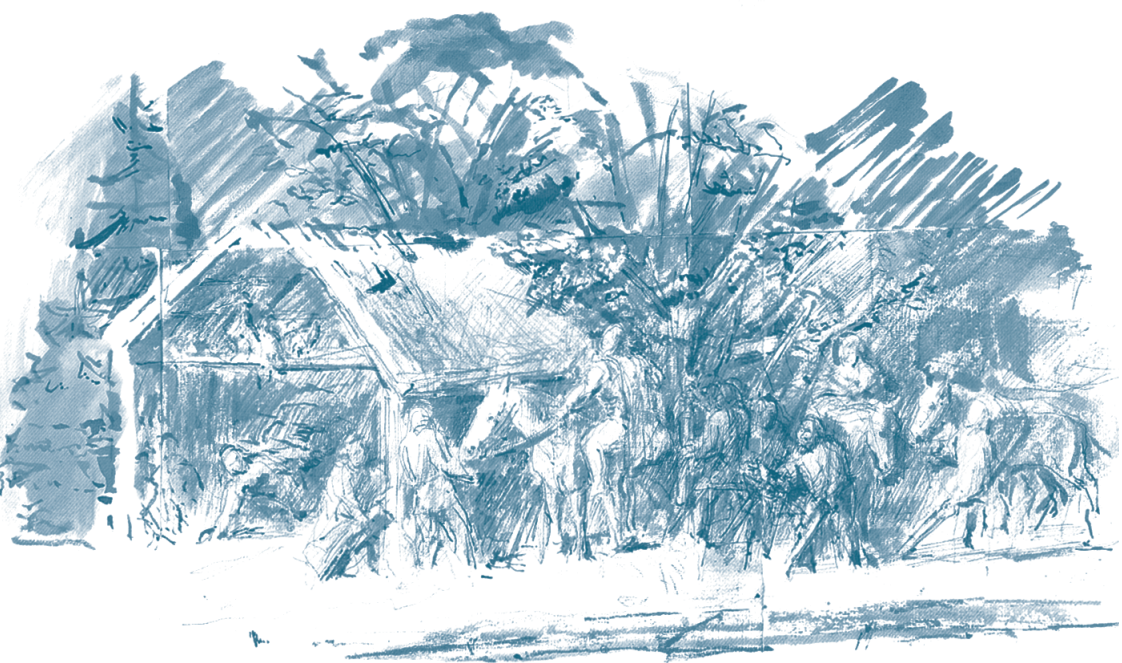
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT

2001

FRA VIBORG AMT 2001

FRA VIBORG AMT 2001

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

66. årgang

FRA VIBORG AMT 2001

er redigeret af

K.J. Krarup-Pedersen

under medvirken af

Henning Ringgaard Lauridsen, Ejgil Overby og Ole Degn

Forsidebillede: Mogens Bøggild: Erik Glipping

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 700 eksemplarer

ISBN 87-87235-27-7

Indhold

CARL E. JØRGENSEN	
Kongemordet i Finderup	7
ARNE E. PEDERSEN	
Landpostens sidste tur	24
OTTOMINE SVENDSEN	
Erindringer	32
JØRGEN ØSTERGAARD	
Hvad hjertet er fuldt af	56
HARRY KRISTENSEN	
Vækst – Institutioner – Folketingsmænd	
Viborgs udvikling 1850-1920	168

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg, formand.

Jørgen Østergaard, Møldrup, kasserer.

Genealog *Anton Blaabjerg*, Viborg, sekretær.

Museumsinspektør *Henning Ringgaard Lauridsen*, Viborg.

Arkivar, dr.phil. *Ole Degn*, Viborg.

Fhv. skovfoged B. S. Knudsen, Hald Ege.

Ejgil Overby, Kjellerup.

K.J. Krarup-Pedersen, Bjerringbro.

Ulrich Rössing, Skals.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen,

Slesvigsgade 20, 8800 Viborg

Tlf. 86 62 18 06.

Bidrag til årbogen

sendes til *K.J. Krarup-Pedersen*, Kirketoftvej 6, 8850 Bjerringbro.

Kongemordet i Finderup

Foredrag holdt i forbindelse med udgravningerne af Marsk Stigs borg på Hjelm 22. juni 1999; hist og her omformet under indtryk af de synspunkter og kommentarer, der fremkom under den efterfølgende diskussion.

Kilderne

Kilderne til mordet på Erik Glipping: Breve, retsdokumenter, gavebøger, årbøger, krøniker, folkeviser – er ikke af lige stor værdi. Om en oplysning stammer fra den ene eller den anden af de fortidige kilder er alligevel for mange af mindre betydning. Desuden har Otto Baches maleri »De sammensvorne rider fra Finderup efter Erik Klippings drab« og B.S. Ingemanns roman »Erik Menveds barndom« fået afgørende indflydelse på den gængse opfattelse af de dramatiske begivenheder for 700 år siden. I noget mindre grad har Ebbe Kløvedal Reichs »Festen for Cæcilie« fået status som kilde, men det hænder, at den inddrages i debatten om, hvad der skete dengang.

Det er således næsten umuligt at tale om mordet i Finderup; det hedder nu engang Finderup lade. Jeg tror ikke meget på den lade. Hvad i alverden skulle kongen ligge i lade for? Vi andre ville vel heller ikke lade dronning Margrethe overnatte i carporten, hvis hun kom forbi en dag. Lade dukker op i en folkeviser – hvem ved, måske bare for rimets skyld – og derefter i en sen svensk årbog fra 1400-tallet. Det kan godt være, at der er en eller anden detalje i folkeviserne, der passer, men der stilles ikke sandhedskrav til skønlitteratur, og når vi ikke kan afgøre, hvad der er sandt og hvad der er digt, er det bedst at holde al skønlitteratur udenfor den videre undersøgelse.

Middelalderens årbøger er ikke en mellemting mellem fuldt troværdige kilder og skønlitteratur, men en blanding af disse to elementer. Forfatterne *vidste* noget og fortalte det, og de *troede* noget og fortalte også det. Almindelig sund fornuft kan sortere de fleste af årbøgernes oplysninger i disse to kategorier, og det er umådelig vigtigt at få det gjort.

Specielt må det slås fast – sådan rigtig for alvor fast, at de folk der dræbte Erik Glipping, ikke bagefter opsøgte munke hvis identitet vi ikke kender, i klostre hvis adresse man ret beset kun kan gætte sig til, for at fortælle hvem de var og hvorfor de havde myrdet. End ikke hvis morderne havde fornemmet eftertidens historieinteresse, kunne de vel finde på sådan noget. Munkene vidste ikke bedre end andet godtfolk i riget, hvem der havde myrdet og hvorfor det blev gjort, men selvfølgelig snakkede de og gættede og regnede ud. Det kan vi lige så godt gøre selv, og årbøgernes gætterier kan umuligt blive afgørende for sagens opklaring. Derimod vidste munkene naturligvis udmærket, hvem der blev dømt for mordet.

Sjællandske årbog beretter at kongemordet skete i Finderup, Lunde-årbogen at det fandt sted St. Cecilie nat, mens Lübske årbog fortæller, at mange på grund af kongemordet »blev fordrevet fra riget og nogle folk siden dømt til at lide en forsmædelig død«. Denne årbog oplyser også, at kongen blev myrdet for sin ukyskheds skyld, og det skal man selvfølgelig ikke tro på, men der tilføjes et meget spændende lille »hedder det«, og så er der pludselig tale om et sandfærdigt vidnesbyrd:

Lübske årbog blev skrevet i 1320'erne. Oplysningerne om årene indtil 1288 er nærmest afskrift efter den ældre Ribeårbog, men puttet ind i afskriften er sætningen »For sin ukyskheds skyld, hedder det«. Det må betyde, at folk i Lübeck endnu så sent som i 1320'erne – 40 år efter kongemordet – mente, at kongen var blevet dræbt på grund af sin »ukyskhed« og »ukyskhed« skal nok i bred forstand beskrive hans utallige brud på almindelige moralske spilleregler. At folk beskæftigede sig med mordet så mange år efter, kan ikke undre, når man sammenholder det med vore dages vedholdende interesse for mordet på præsident Kennedy.

Kongemordet

St. Cecilie nat betyder aftenen før eller natten til St. Cecilie dag den 22. november. Døgnet skiftede ved aftenstide, og St. Cecilie nat kan derfor godt være 21. november på samme måde, som St. Hans fejres om aftenen den 23. juni selv om det først er St. Hans dag den 24. juni.

Stedet for kongemordet kan udpeges. I princippet bygges en katolsk kirke over en helgens grav. Er en rigtig helgengrav ikke disponibel, anbringer man i stedet helgenlevninger i alterbordet. Chancen for at få en »rigtig« helgengrav lod man ikke gå fra sig: Når prominente folk døde

på uforudseelig vis, forelå der mulighed for, at der ville ske mirakler på stedet med senere helgenkåring til følge. Derfor sørgede man for at bygge et kapel på drabsstedet. At Erik Glipping skulle kunne blive helgen, ville de fleste nok tvivle på, men Herrens veje er uransagelige... Kapellet blev opført på mordstedet i Finderup, et godt stykke borte fra sognekirken, ja nærmest i den anden ende af landsbyen. Erik blev aldrig helgen og to gudshuse var for meget for det lille landsbysamfund, når valfart ikke bragte fremmede folk til stedet. Efter reformationen blev det ene nedbrudt efter kongelig bevilling af 23/12 1551. Ruinerne af en bygning af røde mursten blev fremdraget i slutningen af forrige århundrede og i 1891 rejste forfatteren etatsråd Thor Lange et mindekors på det sted, hvor alteret måtte have stået.

Dér døde Erik Glipping. En tid udelukkede man ikke, at det kunne være sket henne under alteret i sognekirken, for man vidste ikke med sikkerhed, om man i 1551 nedrev den lille sognekirke eller det store kapel. Nationalmuseets udgravninger i 1969 har imidlertid godtgjort, at mindekorset står på det rigtige sted. Det er den oprindelige sognekirke, der endnu er sognekirke. Det er i øvrigt en meget beskeden bygning; størrelsen afspejler formodentlig landsbyens ringe status på byggetidspunktet.

Finderup ligger kun 10 kilometer sydvest for Viborg. Her lagde kongen sig til ro for sidste gang den 21. november 1286 og her blev han myrdet i nattens løb. Finderup nævnes i vore kilder ikke før kongemordet. Stednavneudvalgets og Trap: Danmarks oplysning om, at bynavnet dukker op 1277, er forkert. Man læser undertiden, at Finderup dengang lå på landevejen mellem Viborg og Holstebro. Det gør byen i hvert fald ikke nu, men man har vel søgt en forklaring på, at kongen fandt på at komme netop til dette sted: Måske var han på rejse mellem de to byer. Andre tror, at han var på jagt i de store skove. Det kan da godt være. Han kan endda have fundet på at jage lidt, mens han var på vej fra Holstebro til Viborg (snarere end den modsatte vej, vil jeg tro).

Det står som den første mærkværdighed i begivenhedsforløbet, at kongen fandt på at overnatte i Finderup. Forklaringen er måske så ligetil og udramatisk, at mærkværdighedsfølelsen forsvinder. Kongen kan ikke være faret vild, for i Finderup kunne enhver vise på ret vej. Heller ikke var hans hest blevet halt, for så havde han ladet en af sine mænd aflevere sin. Og han var næppe heller selv så udmattet, at han ikke kunne klare det sidste stykke vej: Hvilken rutineret rytter ville ikke kunne ride de sidste 10 kilometer hjem til kongelige omgivelser, når al-

ternativet var al den panik, en improviseret tvangsovernatning i uegnede lokaliteter indebærer.

Nej, sådanne forhindringer bukker en rigtig konge ikke under for. Men bemærk at det foregik i november. Vejret blev såmænd bare så væmmeligt, at kongen søgte ly det første det bedste sted. Det kan være et pludseligt omslag: Regn, storm, slud, måske sne eller isslag – og så ville kongen lige varme sig lidt, før han tog det sidste nap. Det blev til mad og drikke, og nå ja, en lille en på øjet kunne man jo også snappe. – Og så blev han myrdet.

Passer denne antagelse, var stedet ganske tilfældigt og nærmest umuligt for andre at opspore samme nat, og så må drabsmændene have været sammen med kongen hele tiden, have været i hans nærhed, have udgjort hans følge eller en del deraf. Det passer også godt med alle de skriftlige vidnesbyrd, der forligger derom. »Kong Erik blev dræbt St. Cecilie nat på sit leje af sine egne mænd«, står der i Lundeårbogen.

»Han fik 56 sår«, tilføjer Rydårbogen, og det kan såmænd godt passe. De blev vel talt op dagen efter. Liget blev bragt til Viborg domkirke og begravelsen forberedt. Liget blev klædt i rød silke og lædersko og lagt i en trækiste beklædt med bly. Ved kongens side lagde man hans store slagsværd og på brystet fik han en lille sølvvæske hvori der lå et alterbrød som kompensation for, at han ikke havde fået den sidste nadver. Langs randen på æsken stod på latin: »Her er det brød, der giver løfte om det sande liv«. Kisten blev anbragt i en grav, muret af røde munkesten i gulvet midt i koret.

1708 blev graven flyttet længere mod vest i forbindelse med indretningen af en landemodesal (et retslokale) i højkoret. Ved flytningen blev gravens indhold undersøgt, og man så at kongens kranium havde mange små trekantede og runde huller, der kunne skyldes slag med strids-hamre eller med morgenstjerner. De kunne nok også skyldes stikvåben som dolke eller spyd. Selv om tallet 56 ikke direkte nævnes, så viste undersøgelsen, at sårene var talrige. 1726 brændte domkirken og med den det meste af indholdet i kongegraven.

Kongen og hans mænd

Det hed sig, at det danske folk på landstinget havde ret til at udvælge det medlem af kongeslægten, der skulle overtage styret når en konge var død; normalt valgtes en af hans sønner. Valgkongedømme lægger op til en splidagtig kongefamilie og efter Valdemar Sejrs blev konflikterne ty-

delige for enhver: Erik Plovpenning blev myrdet 1250. Han efterlod sig ingen sønner og broderen Abel valgtes til efterfølger. En voksende mistanke om, at det var ham, der stod bag mordet på Erik Plovpenning, førte til at man ikke valgte hans søn som efterfølger, men foretrak den tredje bror, Kristoffer. Han blev far til en af vores hovedpersoner: Erik Glipping. Abels søn blev hertug i Sønderjylland. Han fastholdt kravet på kongemagten med henvisning til at tilhøre kongeslægstens ældste gren, og valgberettiget var han. Det samme må gælde hans bror og efterfølger og dennes søn Valdemar, der er en anden af vores hovedpersoner. Han overtog ikke straks hertugdømmet da faderen var død; han var endnu ikke gammel nok til at regere selv.

Årbøgerne fortæller under 1282 intet om den første skrevne håndfæstning, men er alle meget optaget af, at der opstod strid mellem kong Erik og de fyrstelige herrer. 1283 blev et år med misvækst og hungersnød. Stormændene samledes flere gange til danehof: først i Helsingborg, så i Nykøbing og i september måned i Vordingborg. Her lykkedes det – til dels efter pres fra udlandet – at genoprette freden mellem de fyrstelige herrer: Hertug Valdemar fik nu overdraget Sønderjylland og grev Jakob fik Nørrehalland. Desuden fik hertugen af Sønderhalland sin søn udnævnt til drost i stedet for Peder Nielsen Hoseøl. Drosten var i særlig grad den, der fulgte kongen på rejserne rundt i landet, og dermed det nærmeste man i datiden kom vor tids statsminister.

Hertug Valdemar kom omgående i konflikt med kongen om sine rettigheder, og 1285 fængslede kongen ham. Et kongemord skal selvfølgelig ses i en sammenhæng. Hvad der skete i månederne omkring mordet på Erik Glipping, kendes kun i grove omrids. I de fleste årbøger er den begivenhed, der omtales umiddelbart *før* kongemordet i november 1286, at det under et danehof i Nyborg i marts måned på de høje herrens bøn blev besluttet at løslade hertug Valdemar. Dermed kom en farlig mand på fri fod.

Den første begivenhed, der omtales i årbøgerne *efter* kongemordet, er tilsvarende, at hertug Valdemar på danehof i Nyborg i marts 1287 (møde 1) fik overdraget det fulde herredømme i Sønderjylland.

Nu – og først nu – opstod der ifølge Rydårbogen strid mellem rigets stormænd i anledning af kongemordet. I pinsen 1287 – 2 måneder efter martsmødet og et halvt år efter kongemordet – trådte danehoffet sammen i Nyborg (møde 2) og på det blev omsider en række stormænd »i enighed« dømt fra livet og gjort fredløse, mens hertug Valdemar blev indsat som rigsforstander for Erik Glippings søn Erik Menved.

Det er ikke underligt, at man allerede i samtiden satte Valdemar i forbindelse med kongemordet. Jyske årbog udpeger ham uden tøven som ophavsmanden, og også blandt vor tids forskere har denne opfattelse tilhængere.

Men konge blev han ikke. Erik Glipping havde været ivrig for at sikre sin nærmeste familie. Allerede i 1276 fik han arrangeret, at hans kun 2-årige søn fik kongetitel og at stormændene svor ham troskab. Efter kongemordet var tronen derfor slet ikke ledig. Med henvisning til at der ikke havde fundet et egentligt kongevalg sted på landstinget, kunne sagen måske være blevet genoptaget, men det skete ikke; tværtimod blev den nu 13-årige konge kronet juledag 1287. Han kaldtes allerede i samtiden Erik »Menved« uden at vi i dag kender meningen. Erik Glippings tilnavn stammer også fra hans samtid. Det træffes i kilderne 2 gange; den ene gang stavet med K, den anden med G, så valget er også i vore dage frit, men betydningen kender vi ikke.

Kilderne afslører ikke blot en konflikt mellem kongeslægstens to grene, men også en tilsvarende splittelse blandt de danske stormænd: Kongen og »hans parti« tog hertugen til fange, mens »de høje herrer« fik ham løsladt og genindsat som hertug. Konflikten enkeltheder kendes ikke, men at der var forskellige grupperinger i toppen af det danske samfund, er der ikke noget besynderligt i. Begivenhederne tyder på, at der fandt flere magtskifter sted i 1280'erne, og man kunne forestille sig at man kunne finde frem til detaljer ved at undersøge, hvem der fik sit navn med, når kongen udfærdigede sine breve – eller sagt på en anden måde: hvem han var i selskab med, når han regerede.

Brevene bekræfter, at der fandt mange udskiftninger sted i kongens nærmeste kreds, men et system deri er det ikke muligt at påvise. Fra årbøgerne ved vi som sagt at splittelsen i rigets top kom åbent frem i foråret 1287 mellem møde 1 og 2. På det sidste af dem blev fredløshedsdommen afsagt. Det ene politiske parti må have sejret totalt, når dommen blev afsagt i enighed. Det andet politiske parti bestod af dem, der ikke skulle dømmes, men dømmes.

De fredløse

Et helt hold af tidligere magthavere blev fredløse. Dommen indebar, at forseelser mod de dømte – fx mord – ikke kunne retsforfølges. Det lå i luften, at mændene ville blive dræbt, hvis de ikke forsvandt, men reglerne sagde også, at fredløse skulle have en vis frist til at bringe sig i sikker-

hed, og det blev udnyttet: Den fornemste blandt de dømte og den, der i samtiden regnedes for deres leder, var kongens fjerne slægtning, grev Jakob af Nørrejylland. Han begav sig til sit grevskab og gjorde klar til at modstå angreb ved at opføre fæstningen Varberg. Hans massive kampestenshus eksisterer stadig som kerne i den senere stærkt udbyggede fæstning. Ved at isolere sig her, blev kontakten til de andre fredløse afbrudt og som ny leder fremstod marsk Stig Andersen. Marsken var landets hærchef og derigennem på en måde også adelens leder.

Stig Andersen regnes for medlem af den vidt udbredte Hvide-slægt, men hans forældre kendes ikke og meget ved vi heller ikke om ham selv. Han var vel den marsk Stig, der i 1276 nægtede at aflægge troskabsed til kongens søn, men 1277 hed marsken Henrik. 1281, 1282 og 1284 var Stig Andersen marsk, men ikke i 1283. I alt optræder Stig Andersen kun ganske få gange i de bevarede breve; sidste gang da han som forhenværende marsk 3 dage før fredløshedsdommen beordrede sine folk til at lade kannikerne i Århus have deres gods i Tirstrup sogn på Djursland i fred.

Sammen med en række af de øvrige dømte søgte Stig Andersen asyl i Norge, der da blev regeret af to brødre. Danskerne blev vel modtaget, for den norske kongeslægt havde et fjendtligt forhold til den danske på grund af uafklarede spørgsmål, der gik tilbage til arven efter Erik Plovpenning. De norske konger erklærede, at asylsøgerne var dømt med urette og gjorde dem til deres mænd med al den beskyttelse og støtte dette indebar. Beslutningen forkyndtes i et åbent brev, hvor mændene anføres med navn og titel:

Ridderne Stig Andersen, Niels Knudsen, Niels Hallandsfar, Peder Jakobsen, Peder Porse og Stig Nielsen samt væbnerne Ove Kage og Rane Jonsen.¹ Med mændene fulgte deres nærmeste familie, og de fik foreløbig alle ophold på Kongshelle slot.

Tilbage i Danmark sad den umyndige konge omgivet af sejrherrene fra sidste danehof, men havde denne gruppe været enig før, så blev den splittet nu: En magtgruppe udvirkede hertug Valdemars udnævnelse til rigsforstander,² mens en anden magtgruppe samlede om enkedronning Agnes, der meget hurtigt optrådte som sin søn Eriks formynder og regerede i hans navn. Under det første rigsmøde i 1287 udstedtes 26. marts et brev i barnekongens navn uden at den virkelige magt bag ham afsløres. 4 dage senere udstedtes fra Roskilde et nyt dekret. Det indledes: *»Agnes, af Guds nåde de danskes og venders dronning, til sine tro mænd..., hilsen og oprigtig kærlighed med Gud. Idet vi efter evne vil hjælpe*

enhver, der søger vor nærværelse for at opnå retfærdighed, har vi med samtykke af vor højtelskede søn, Erik, de danskes høje konge, og med almindelig tilslutning af vore råder ment at burde pålægge jer...« Brevet blev givet »i nærværelse af herrerne Vizlau og kongens råder«. Dronningen havde taget magten.

Vizlav var Rügens fyrste, og man fornemmer at han var dronning Agnes' særlig fortrolige. På danehoffet i maj 1287 (møde 2) nævnes *for ham* både hendes bror: kongens »kære onkel« Otto af Brandenburg og hertug Valdemar af Jylland. Da markgreverne af Brandenburg en måned senere forpligtede sig til aldrig at ville slutte forlig med kongemorderne, blev løftet afgivet til dronning Agnes og hendes søn, til fyrst Vizlav og til hertug Valdemar, og hermed er rækkefølgen i den danske ledelse sikkert registreret korrekt.

En hyppigt anvendt formulering bliver fra omkring 1290: *»Erik af Guds nåde de danskes og venders konge (bestemmer sådan og sådan...) i nærværelse af vor kære moder, med vor drost, hr. Peder, som vidne«*. Peder Nielsen Hoseøl fik senest i 1287 sit tidligere embede som drost tilbage, og han blev dronningen en trofast hjælper.

Mellem rigsforstander og formynder, mellem hertug Valdemar og dronning Agnes voksede spændingerne i hurtigt tempo. Jyske årbog udtrykker det sådan: *»Eftersom kongen var meget ung, spandt hertug Valdemar af Sønderjylland, der havde adskillige gode venner blandt rigets adel, mange rænker mod barnekongen, men kongens mor, dronning Agnes, optrådte med klogskab og sammen med nogle adelsmænd, hvis hjerter Gud havde rørt, beskyttede hun uafbrudt kongen«*. På rigsmødet i Skælskør april 1288 brød konflikten ud i lys lue: Hertug Valdemar tog dronningen til fange, *»men efter få dage slap hun ved sin snildhed hertugen af hændede«*. Under det næste danehof prøvede Peder Hoseøl at tage hertug Valdemar til fange, men han blev selv fanget af hertugen og lagt i lænker i Sønderborg.

Den endelige sejr blev dronningens: Senest i juni 1288 var drost Peder igen en fri mand og hertug Valdemar forsvandt for bestandig ud af rigsstyret senest 1289.

I stedet kom der uro på de ydre fronter. En norsk flåde foretog årlige togter i danske farvande og plyndrede og ødelagde langs kysterne; byer som Helsingør og Svendborg blev afbrændt. Samtidig gik også marsk Stig og hans folk til angreb. 1288 gjorde de strandhugst i Nørrejylland og voldte megen fortræd; 1289 gik det ud over Samsø, Sjælland og Falster. 1290 byggede Stig Andersen sin borg på Hjelm; det bliver overor-

dentlig spændende at få mere at vide om den. Det første spontane indtryk af udgravningerne er, at anlægget var stort. Jeg ser ikke for mig en forfulgt mand, der søgte tilflugt, men en mægtig herre, der indrettede sig som han fandt for godt. Fra Hjelm rettede han angreb mod de jyske kyster og overfaldt så hensynsløst forbifarende skibe, at den norske konge måtte skride ind. Han tilkaldte marsken og grev Jakob af Halland og pålagde dem at skåne de norske handelsforbindelser. Bagefter fik borgerne i Stralsund, Wismar og Lübeck referat af det skete og tilsagn om, at de fremtidig kunne færdes trygt i farvandene.

1293 døde marsken på Hjelm, 1294 blev Rane Jonsen pågrebet og lagt på stejle ved Roskilde og 1295 blev Ove Kage slået ihjel af borgerne i Viborg. Jyske årbog kommenterer nøgternt de fredløses skæbne: »*Ved Guds hjælp kom de hurtigt af dage, idet nogle døde en naturlig død, andre blev radbrækkede eller halsbuggede*«. Populære var de fredløse ikke. Tilbage i Norge forblev en mere anonym gruppe, der ikke generede deres gamle fædreland.

Afgørende for udviklingen blev nye magtforhold i Danmark: Erik Menved var efterhånden blevet 18 år gammel og overtog selv styret; sidste gang dronning Agnes optrådte sammen med ham, var februar 1293. Omtrent i samme øjeblik som hendes rolle som formynder var udspillet, drog hun sydpå og ægtede grev Gerhard II af Holsten, skønt han havde ligget i fjendskab med hendes første ægtefælle »*så det havde mange mandefald til følge*«. Han havde deltaget i danehoffet i 1283 som modspiller til Erik Glipping, og 1286 var han blandt dem, der garanterede for hertug Valdemars troskab før han fik overladt Sønderjylland, altså også her som en slags modspiller til Erik Glipping. Ellers træffes han ikke i kongeriget før i 1296, og på den baggrund virker ægteskabet i dag overraskende – og måske gjorde det det også dengang.

Var Erik Menved ved magtovertagelsen kun 18 år, så var hans lillebror Kristoffer kun 16. De arbejdede i starten sammen og gjorde det umodent og ubetænksomt: 9. april 1294 lod kongen sin bror tage ærkebisp Jens Grand³ til fange. Paven sendte en højstående gejstlig, Isarn, til Danmark for at få ham løsladt, koste hvad det ville. Om nødvendigt skulle han lægge riget under kirkens interdikt og under klokkeringning og ved tændte kerter udslynge bandlysnings dom mod kongen.

Da Isarn nåede frem, var Jens Grand mirakuløst undsluppet fra fangetårnet på Søborg og kunne følges med Isarn til pavehoffet i Rom. 1296 overlod kongen konflikten med ærkebiskoppen til afgørelse ved pavens domstol.

23. december 1297 afsagde paven sin dom; den gik kongen imod. Kongen skulle fremtidig opføre sig ordentligt overfor kirkens folk, tilbagelevere det beslaglagte gods og betale kirken erstatning. Desuden skulle Jens Grand selv modtage en kæmpemæssig skadeserstatning: 40.000 mark rent sølv, noget nær 10 tons metal, værdier som knap fandtes i det danske rige – og i hvert fald da ikke stod til kongens disposition.

Kongen betalte ikke og tøvede også med at imødekomme de øvrige fordringer. 1298 kom Isarn igen til Danmark, lyste kongen og hans bror i band og lagde Danmark under interdikt indtil kongen makkede ret. Interdiktet kom til at vare 4 år og 10 uger.

Kongen reagerede snedigt: Han skrev det mest ydmyge brev til paven og indledte det således: »*Erik, de danskes og venders konge, til den allerhelligste fader hr Bonifacius, den almindelige romerske kirkes øverste biskep, fromme og ydmyge kys på Hans Helligheds fod*«. I brevet forklarede kongen, at han umuligt kunne forliges med den træske ærkebisp, der havde medansvar for mordet på hans far. Han bad om forsoning, ophævelse af interdiktet og en ny dom i sagen. Til gengæld ville han gøre alt, hvad han blev anmodet om. »*Tal herre, og lad din tjener høre*«.

Paven accepterede og afsagde en ny dom februar 1302. Skyldspørgsmålet blev der ikke rokket ved, tilbageleveringer og erstatninger til kirken heller ikke, men beløbet til Jens Grand nedsattes til 10.000 mark sølv. Det var dog en besparelse på 7.000 kg! Kongen gav ærkebiskoppen et gældspapir på beløbet, og det lå endnu blandt Jens Grands ting, da de blev registreret efter hans død 1327. Pengene kom aldrig til udbetaling.

Retssagen

Nu var det jo kongemordet, der skulle klarlægges, men Jens Grand-historien er taget med, fordi det efter min mening er fra denne proces de vigtigste aktstykker til kongemordets opklaring skal hentes. Retssagen blev ført 1296-1297 og blev genoptaget 1302. Aktstykkerne er ikke daterede, men de dele der refereres her, må stamme fra parternes første forelæggelse i 1296.

En af kongens anklager gik på, at Jens Grand havde haft kontakt med de fredløse. Kongemordet blev på den måde inddraget i retssagen, og sagsakterne er vore eneste *retskilder* til mordets opklaring. Her er ikke tale om, hvad tilfældige munke havde hørt af tilfældige rygter. Nej, det er kongens sagfører, der fremfører Danmarks officielle erklæring om de dømtes skyld, og landets ærkebiskop, der som modpart påviser fejlene

deri. Det er det tætteste, vi i dag kommer vore hovedpersoner og det tætteste vi kommer på retsopgøret efter kongemordet.

Man kan ikke uden videre stole på alt, hvad der blev fremført. Sådan er det med udsagnene i enhver retssag; men vi kan stole på, at de konstateringer og påstande aktstykkerne indeholder, virkelig blev fremført for dommerne. Aktstykkerne indeholder tanker, som virkelig er blevet tænkt af levende mennesker og fremført af levende mennesker og bevaret uden senere indblanding til vore dage. Der står at læse, hvad kongen i 1290'erne hævdede og hvad Jens Grand hævdede og hvad parterne havde af indvendinger mod hinandens påstande.

Vi behøver ikke sætte spørgsmålstegn ved alt, hvad der blev sagt. Specielt er der ikke nogen grund til at tvivle på de omstændigheder, parterne var enige om. Først og fremmest var man enige om de fredløses sociale status, og at forholdet mellem dem og kongen op til mordet var endog særdeles godt. Erik Menveds advokater formulerer det sådan:

»Nogle af ærkebiskoppens frænder, nemlig grev Jakob, marsk Stig, Peder Jakobsen, Rane Jonsen og flere andre af deres slægt opfostrede Erik Glipping som var det hans sønner og ophøjede dem. Fornemme var de af byrd, men ulykkelig blev deres skæbne. Kongen gjorde dem rige frem for andre, havde dem i sin nærmeste omgangskreds, lod dem råde for riget, satte dem over rigets midler og indtægter og beholdt for sig selv kun kongenavnet.«

Jens Grands svarede hertil:

»Når det nu siges, at han gjorde dem rige, så er svaret, at jeg ikke mener det uden videre, for selv om han af og til var gavmild mod dem på grund af deres tjenester, så satte de dog endnu mere til af deres ejendele for kongens skyld eller som følge af, at de var blandt de rigeste og mest betroede mænd i riget. Jeg mener heller ikke, at han lod dem råde for riget, men de var knyttet til ham med det nærmeste slægtskabsbånd, havde modtaget mange velgerninger af ham og adskillige af dem havde ikke tøvet med at sætte deres liv og gods i fare for kongen og for at opretholde hans ære.«

Lad også os være enige om, at et hold af landets fornemste mænd – med nære familiebånd indbyrdes, med Hvideslægten og med kongeslægten – i 1280'erne udgjorde Erik Glippings omgangskreds, periodevis hans daglige hjælpere i styret af landet som greve af Nørrejylland, marsk (hærchef), kammermester (finansminister), foged på Fyn (vicekonge dér) og sikkert i endnu flere roller. Forholdet mellem dem var godt. De brugte af deres velstand i kongens navn og på kongen selv, når det faldt naturligt, og kongen gav tilbage – måske endda i rigt mål – når han havde mulighed derfor. Han behandlede dem som sine sønner, et

udtryk, der undrer lidt, idet kongen ved sin død kun var 37 år gammel, men det refererer måske specielt til forholdet til væbnerne Rane Jonsen og Ove Kage. Det skyldes utvivlsomt deres ungdom, at de endnu ikke som kredsens øvrige medlemmer havde modtaget ridderslaget.⁴

Uenige var parterne naturligvis om ansvaret for kongemordet. Endnu i 1296, hele 10 år efter ugerningen, var det ikke lykkedes det officielle Danmark at finde en blot nogenlunde troværdig årsag til, at de fredløse skulle have forvoldt mordet. Det eneste der her ved pavenes domstol blev fremført som forklaring, var:

»Efter at de havde taget al landets rigdom, mente de at de ikke havde nok, så længe rigets krone manglede. De samlede deres blinde skare af medskyldige, og disse mørkets sønner kastede sig midt om natten vildt over Herrens salvede, kong Erik, tilføjede ham utallige svære sår og myrdede ham på den grusomste måde, mens han lå i sin seng.«

Det giver ingen mening: Hvilken glæde skulle en hel flok vel have af en krone. Konger kunne de dog ikke blive alle sammen, og blev én konge, måtte de øvrige i bedste fald nøjes med hvad de havde i forvejen: ledende poster i landet. For at blive konge måtte man tilhøre kongeslægten, og kun grev Jakob havde så meget kongeblood i årerne, at han kunne regnes til den – men han var af en såkaldt uægte linie og blodet af gammel dato og næppe brugbart mere. Desuden blev man i Danmark ikke konge ved at slå en anden konge ihjel, men ved valg på tinge. Det kunne ingen fornuftig mand regne med ville ske, for Erik Menved var jo allerede på drabstidspunktet forsynet med kongetitel, og han overtog da også kongemagten uden indsigelse fra noget hold – og det skønt »mordholdet« stadig var i landet og måske havde magtbeføjelser endnu under det første danehof efter kongemordet (møde 1). Det var *derefter*, der blev uro, og på det *næste* danehof (møde 2) fredløshedsdommen faldt.

Jens Grand bestrider naturligvis dette nonsens: De fleste af stormændene var flere dagsrejser borte fra mordstedet; kun Rane Jonsen var som kammermester i hans nærhed, og rygtet sagde, at han efter evne havde forsvaret kongen skønt overrumplet og våbenløs. Noget bevis var der ikke i Jens Grands afvisning af de fredløses skyld. Man kan godt have ansvaret, selv om man er et par dagsrejser borte i gerningsøjeblikket. Men underligt er det unægtelig, at Rane Jonsen skulle have forsvaret kongen – og overlevet. Mærkeligt, at man efter at have tildelt kongen utallige sår, lod et øjenvidne overleve. Var det lykkedes for ham at stikke af? Forklaring kom der ikke, men der blev sikkert lyttet, da Jens Grand fortsatte:

»Men hvorledes og af hvilken ulykkelig årsag den nævnte konge gik til grunde på et mistænkeligt og øde sted, det har jeg i år fået fortalt af en person, der er troværdig og hævet over al indsigelse. Navnet kan, når det ønskes, meddeles dommerne og paven.«

Nådada!

Hvornår kan en kirkens mand – oven i købet en mand som Jens Grand: stejl og rethaverisk, men også from og retlinet, hævde at en person er troværdig og hævet over al indsigelse? Man siger det ikke om nogen modstander; heller ikke om nogen fjern bekendt. I virkeligheden er kun én troværdig og hævet over indsigelse: Den, der indrømmer at have begået udåden og forklarer hvorfor og hvordan.

Usandsynligt er det næppe heller, at en sådan person søger kirkens hjælp. Jeg troede engang, at det kunne ske i form af skriftemål og dette kunne samtidig forklare, hvorfor Jens Grand ikke uden videre ville komme frem med navnet på den skyldige. Jeg bad den lærde jesuit og middelalderkyndige Alfred Otto bekræfte min teori. Det gjorde han nu ikke. Originalteksten er selvfølgelig på latin, og på stedet bruges glosen »narravit«. Den betyder ganske ligetil og ukirkeligt »fortalte (en historie)«. Var der tale om skriftemål, ville der have stået »confessus est«. Ordvalget er så fast i det kirkelige sprog, at skriftemålstanken må afvises. Men, spurgte Alfred Otto, hvorfor skal det absolut være skriftemål? Er det ikke lige så anvendeligt i sammenhængen at antage, at den skyldige har betroet sig til ærkebiskoppen under løfte om tavshed, *men uden krav om syndsforladelse?* – Det er det selvfølgelig. Det kunne være en slags forberedelse dertil: En samtale om, hvordan synderen skulle gribe det an at få Guds tilgivelse for så stor en brøde, som det er at myrde nogen – konge eller ikke konge. Det kunne samtidig betyde, at der ikke var nogen egentlig tavshedpligt at bryde, men tværtimod et behov for at drøfte sagen med kardinaler og pave.

Jens Grand havde truffet den troværdige person »i år«, hvilket næppe kan være andet end 1296. Sidst på året 1295 slap Jens Grand ud af Søborg og flygtede til sin fæstning Hammershus. Februar 1296 ankom Isarn til Danmark og Jens Grand vovede sig i april væk fra Hammershus og havde – formentlig i dybeste hemmelighed – et kort møde med Isarn i København 8. april. Et par dage senere rejste han på Isarns råd videre til Lübeck og ventede dér, mens Isarn tog til møde med kongen i Ribe. Jens Grands ophold i Lübeck trak ud; »han lå længe dér«, står der i fængselskrøniken. Kongen ville ikke indgå forlig som Isarn foreslog, men sendte 5. maj kansler Morten Mogensen og Ribekanniken provst

Guido til pavehoffet med fuldmagt til at føre proces mod ærkebiskoppen på kongens vegne. Nu først forlod Jens Grand Lübeck. Også han ville til paven. Han valgte en omvej over Brügge og Paris for at undgå at træffe sammen med kongens delegation. Paven var i Avignon; dér blev Jens Grand vel modtaget og herfra fulgtes de til Rom, hvor kongens folk indtraf kort efter.

Af alle steder, hvor Jens Grand befandt sig i 1296, er Lübeck det sandsynligste for mødet med den troværdige person. Det skete næppe først på året under rekreationen på Hammershus, næppe heller under todagesopholdet i København endsige under rejse og ophold i udlandet i årets sidste del. Men i Lübeck var han en månedstid og havde ikke travlt. Hans ophold må hurtigt være blevet kendt i vide kredse, og måske også hans plan om at opsøge paven.

Her indfandt kongemorderen sig, gik til bekendelse, forklarede sig og bad om ærkebiskoppens råd om, hvordan aflad kunne gøres og sjælen frelses. Måske blev planen, at Jens Grand skulle lægge et godt ord ind for synderen hos Bonifacius VIII og spørge, hvad pavelig syndsforladelse ville koste. Man skal ikke undre sig alt for meget over, at synderen vovede at indrømme misgerningen, for én af anklagerne mod Jens Grand var, at han kort efter kongemordet højlydt havde udtalt, at det var ærgerligt, at kongen ikke var blevet myrdet 12-16 år før, for så havde han ikke efterladt sig afkom. En vis sympati kunne den skyldige åbenbart regne med!

Jens Grand røbede ikke, hvem der kom, men kunne ikke dy sig for at afsløre hvad årsagen til kongemordet var. Han sluttede nemlig sit indlæg med at sige: »Hvorledes og af hvilken ulykkelig årsag den nævnte konge gik til grunde på et mistænkeligt og øde sted, har jeg fået fortalt i år af en person, der er troværdig og hævet over al indsigelse. Navnet kan meddeles, hvis det ønskes. *Men hvor sløset kongen var med sig selv og med alle gode sæder i riget og hvor umenneskeligt han forfulgte kirker og kirkelige personer, det ved enhver.*«

... Sløset med sig selv og alle gode sæder... forfulgte kirker og kirkelige personer.... Det var omtrent som Jyske årbog beskrev ham: »*Han tog kirkernes tiende, skaffede ingen mand ret, forarmede klostrene med sine heste og hunde og krænkede stormændenes bustruer, tøjlesløs som han var...*« – Eller »for sin ukyskhedes skyld«, som snakken gik i Lübeck.

Erik Glipping var blevet en plage for landet. Han boede ikke fast noget sted, men rejste land og rige rundt; det var datidens forudsætning for at regere. Han nøjedes ikke med at drage fra kongsgård til kongsgård,

men slog sig ned på klostre undervejs – med alle sine mænd, deres heste og hunde – og krævede mad og drikke og slog gækken løs i dagevis. Det gjorde hans mænd vel også. Som herren, så hans svende. Levede kong Erik et muntert, hensynsløst liv, så gjorde vel også marsken og kammermesteren det, hvis de var hans sande venner, som alle var enige om. De fredløse var før dommen en plage sammen med og på linie med kongen.

Kongemordets store pointe var at slippe af med dem alle på én gang: myrde kongen og fordrive vennerne. Planen lykkedes: Kongen døde og vennerne måtte gå i landflygtighed. Måske var det en snedig detalje at lade Rane Jonsen overleve: Det kunne bruges til at kaste mistanke på hele flokken.

Antager man at grev Jakob eller marsk Stig stod bag kuppet, blev det en fjasko, for de mistede selv bogstavelig talt alt derved. Antager man at hertug Valdemar stod bag, er det uforståeligt at de fredløse ikke kunne vende hjem, da han og hans parti mistede magten og indflydelsen. Men gik planen som tilsigtet, var Jens Grands gæst Agnes, Danmarks tidligere dronning, nu grevinde af Holsten. Det var ikke folkevisens marsk Stig, der hævnede sin krænkede hustru, men virkelighedens krænkede hustru, der gjorde regnskabet op med en mand, der i stadig stigende omfang forsømte sine pligter og skejede moralsk ud. Og hun fik hans slæng af utiltalende stormænd fjernet ved samme lejlighed. At hun måtte have betroede folk til at hjælpe sig, er indlysende, men skulle en dronning ikke have forholdsvis let ved at skaffe sig en sådan hjælp og skulle hun ikke også være nærmere end andre til at få dem sluset ind blandt kongens ledsagere, når han red ud?

En sproglig detalje må nødvendigvis omtales: I oversættelser står der om personen, der var troværdig og hævet over al indsigelse: »Hans navn kan meddeles...«,⁵ men i originalteksten står »cuius nomen...«, altså »hvis navn kan meddeles«. En mand behøver det ikke være.

Dronning Agnes fik det som hun ville. Hun varetog styret af Danmark i årevis mens børnene var små. Bagefter opbyggede hun et nyt magtcenterum ved mere eller mindre spontant at ægte grev Gerhard. Hendes forhold til ret og magt, kirkelige påbud og kontante afregninger får man indtryk af, når man erfarer, at hun meget vel vidste, at de to var for nært beslægtede til at ægteskab ifølge kanonisk ret måtte indgås. Det brød hun sig pokker om, og skrev – da det *var* for sent – et høfligt brev til paven og sagde undskyld. Brevet er væk, men svaret kendes. Bonifacius skrev 3. august 1295 omtrent sådan til ægteparret: »*Skønt I vidste, at I var for nært beslægtede, har I fuldbyrdet ægteskabet og avlet børn sam-*

men under påskud af at undgå yderligere konflikter mellem Holsten og Danmark. Nu føler I jeres samvittighed tynget, men vil ikke under nogen omstændighed lade jer skille. I stedet beder I bare mig om at godkende ægteskabet, – nå ja, lad mig så gøre det!» Paven adresserede sit brev til »Lübeck stift«; det var dér Agnes og hendes mand boede. Og det var dér Jens Grand opholdt sig foråret 1296.

Først handle, vel vidende at det er forkert, så vise anger og få tilgivelse. 11. september 1296 skænkede greveparret som tak for den pavelige syndsforladelse hellige relikvier – bl a fra Kristi tornekroner – til benediktinerklosteret i Cismar. Det var et nyt kloster, indrettet til nogle munke, der som straf for forseelser havde måttet forlade Hamburg og begynde for sig selv.

Hvordan nu med kongemordet? Fik paven synderens navn at vide og blev der betalt bod for misgerningen? Ja, med sikkerhed ved man det naturligvis ikke, for så havde der ikke været disse 700 års spekulationer over skyldsspørgsmålet.

Kom Agnes til at betale en bod? Hvem finansierede monstro kapellet i FINDERUP? Lidt mindre gætterier fører os til Ringsted kirke, den danske kongeslægts egen specielle kirke, der omkring 1300 blev udsmykket med store kalkmalerier. I hver af de 4 loftskapper i korskæringen er der malet en trone. På den ene sidder Kristus og jomfru Maria, på den anden sidder den hellige Knud Lavard, den myrdede stamfar til kongeslægten, på den tredje sidder den myrdede konge Erik – ikke Glipping, men Plovpenning, som måske en dag kunne gå hen og blive helgen. Hvordan han blev myrdet på Slien og hvordan liget bagefter blev fisket op, er gengivet ved hans sider: Ingen skulle herefter kunne glemme Abels misgerning endsige gøre hans efterslægt til konger i Danmark. På den fjerde trone, der ikke er mindre end de andres, sidder »Agnes, fordum danernes dronning«. Navn og stilling står tydeligt at læse deroppe i hvælvingen. Og hende var det vel, der bekostede udsmykningen og benyttede lejligheden til at fremhæve kongeslægten og til at genere hertugslægten.

I en skolebog der i sin tid var meget respekteret,⁶ hed det i en kommentar til kalkmalerierne: »Mærkeligt er det at se hende afbildet i så godt og fornemt selskab. Hun må have været klostrets særlige velynder. ..Måske har hun bekostet billedernes udførelse«.

Dronning Agnes døde 1304. Tiden gav spillerum for mange spændende personligheder, men af dem alle er dronning Agnes den, jeg helst ville have en snak med. Og det skulle ikke mangle på forståelse fra min side, hvis hun afslørede visse detaljer i forbindelse med kongemordet.

Noter

1. 29/11 1284 var fire af dem: grev Jacob, Stig Andersen, Niels Knudsen og Peder Jacobsen, i Odense sammen med kongen og beseglede flere breve, der til dels findes i original endnu. Tydeligere kan holdets rolle som regering ikke dokumenteres.
2. Valdemar optræder ikke klart i denne rolle i nogen kilde; det var dog måske – men ikke nødvendigvis – som rigsforsander han i løbet af 1287 tog Svendborg og Rudkøbing under sin beskyttelse.
3. I 1289 blev provst Jens Grand af Roskilde valgt til ærkebiskop, skønt dronning Agnes var imod det.
4. Det kan også være, at »fostrede som var det hans sønner og ophøjede dem« skal opfattes som et bibelcitater. I Esajas' bog (1,2) hedder det i bibeloversættelsen fra 1992: »Børn har jeg opfostret og opdraget, men de har brudt med mig.«
5. Niels Skyom-Nielsen i Carl E. Jørgensen: Kilder til Danmarks historie 1282-1340, første oplag 1964, side 15, men rettet i de senere oplag. Kurt Villads Jensen i »Helle-re Fanden selv, end Erik på Tronen«, 1999, side 121.
6. Otto Andrup, Peter Ilsøe og Poul Nørlund: Danmarks Historie i Billeder, Teksthæfte 1, 1945, 133.

Carl E. Jørgensen f. 1930, adjunkt ved Viborg katedralskole 1957, rektor for Fredericia Gymnasium 1971-1990. Har i en række artikler beskrevet skoleforhold i de fleste danske byer (bl.a. i Fra Viborg Amt 1959, 1960 og 1999), afsluttende med »Skolereduktionen 1740« i »Uddannelse 2001« (udgivet af Selskabet for Dansk Skolehistorie). Medstifter af Dansk posthistorisk Selskab. Har skrevet Fredericia postkontors historie (i Post i Fredericia 1673-1995); desuden artikler om postforhold i Danmark 1864, postcensur i Danmark og Norge under 2. verdenskrig, postvæsenets blanketter og etiketter m.m., og bøgerne Om at samle Frimærker (1966) og Om at samle Christian X i 2 Farver (2001). Adresse: Regulusvænget 1, 7000 Fredericia; e-mail: carl.jorgensen@vip.cybercity.dk

Landpostens sidste tur

På grundlag af tekst fra Arne E. Pedersen, Tørring

På hele egnen ventede man spændt landpostbudets besøg.

Han kom med breve og gaver, og netop denne decemberdag havde han aldersrenten med – penge som skulle bruges til den forestående jul. Men i Kompedal plantage var der noget andet, der ventede ham.

Den 6. december 1932 var en ganske almindelig dag for landpostbud Villum Villumsen. Efter morgenkaffen kysede han sin kone, Karoline Margrethe, farvel og tog en ekstra varm trøje på under jakken. Sønnen på 12 år sov endnu, da hans 45-årige far forlod huset på Torvegade i Karup, for sidste gang.

Villumsen mødte til tjeneste på posthuset til sædvanlig tid. Damp-toget kom til Karup ved 8-tiden med breve, pakker og postanvisninger. Han begyndte straks at ordne og sortere, og kl. 10,30 lå det hele i cykeltaskerne, han knappede sin sorte uniform til, tog kasketten på hovedet og var klar til at begive sig af sted på tjenestecyklen. Hans rute gik fra posthuset i Karup i Midtjylland og førte ham gennem Kompedal

plantage, et af Jyllands store nåletræsbeplantede områder, hvor afstanden mellem de fastboende var meget stor.

Det var en lang og besværlig tur, det 45-årige landpostbud Villum Villumsen skulle igennem – og dertil farlig, fordi han havde pengebeløb med – men hvem ville ham dog noget ondt?

Datidens landpost var ikke blot en brevbærer, men et helt lille mobilt posthus, der på sin rute dagen igennem, besøgte en lang række ekspeditioner. Eftersom han til tider medførte ret så betydelige pengebeløb, kunne hans enlige færd i det store, tyndt befolkede område indebære risiko for overfald – men det forekom dog alle utænkeligt. Landpost Villum Villumsen var kendt som en samvittighedsfuld mand, der hæderligt og pålideligt udførte sin tjeneste – og han var vellidt overalt.

December var Villumsens mest travle måned: terminspenge, masser af småpakker og julekort til næsten hver husstand i hans distrikt – og masser af overarbejde. Villumsen nød det, og han mødte julestemning i hvert hus, i hver gård. Forventningsfulde børn, husmødre, der bød på nybagte småkager, kaffe og et lille glas, som gav varme.

Selv om Danmark i 1932 var ramt af depressionen, af økonomisk nedgang og stor arbejdsløshed og selv om der ikke var råd til store og dyre julegaver, var julen alligevel den store, glædelige begivenhed, som alle så frem til.

Mellem granerne

Netop den 6. december havde postbud Villumsen offentlige penge til aldersrentenyderne med sig. Det var begyndt at sne, et tyndt, hvidt tæppe dækkede jorden, og ved 2-tiden nåede han frem til Bøgelundgård. Her blev han trakteret med kaffepunch.

Den gav varme og humør, – Nu kan jeg nok klare at køre en bitte vej mere, sagde han. Postbudet vinkede farvel med et smil og svang sig op på sadlen.

Næste stop var landsbyen Sangil på den anden side af den øde Kompedal plantage. Det skulle blive Villumsens sidste tur gennem det mørke dystre område, for midt i plantagen blev landposten ramt af et skud bagfra. Han styrtede af cyklen og forsøgte at rejse sig, men blev ramt af endnu et skud i baghovedet. Han faldt tungt bagover og blev liggende, men var stadig i live. Morderen gik derfor helt hen til sit offer, satte geværløbet mod Villumsens pande – og trykkede af, skuddet bragede, ud mellem de øde graner.

Hvor er far

På posthuset hørte man ikke noget fra Villumsen i dagens løb; han plejede at komme hjem kl. 17,00, men i denne travle juletid kunne klokken nemt blive halv seks. Da han stadig ikke var kommet kl. 18,00, spurgte sønnen sin mor, hvor far blev af, – han er nok faldet i snak et sted på vejen med egnens gårdmænd svarede hun. Kl. 19,00 blev fru Villumsen alligevel urolig, og en underlig fornemmelse greb hende. Sæt der nu var sket ham noget? Hun ringede til landbetjenten. Måske var hendes mand blevet kørt ned af en bil i mørket? Måske havde han fået et ildebefindende og lå nu syg på ruten i det øde landskab.

Landbetjenten beroligede fru Villumsen, men kl. 20,30 blev kriminalpolitiet i Viborg underrettet. Her vurderede man sagen så alvorligt, at der straks blev sendt seks politifolk af sted, og sammen med 120 borgere fra Karupegnen begyndte en eftersøgning med lygter.

Ved afhøring af områdets beboere konstateredes det i løbet af natten, at postbudet havde været inde flere steder hos beboerne i og ved Kompedal plantage, men at han ikke havde fuldført sin tur. Eftersøgningen fortsatte, men forblev uden resultat – trods bistand fra politihunde natten igennem var det for vanskeligt i mørket at orientere sig i plantagen.

Fru Villumsen var nu helt sikker på, at der var sket hendes mand noget – noget frygteligt.

Rovmord for de gamles penge

En søvnløs nat fulgte. Næste morgen ved daggry fortsatte eftersøgningen med fornyet styrke. Det første spor blev fundet midt på formiddagen. I et grantræ, nær postens rute gennem plantagen, fandt en husmand et blodigt lommeløstørklæde.

Han råbte på politifolkene. Blodspor fra stien førte ind i granplantagen – og 30 meter inde, bag nogle mørke graner, fandt man postbud Villumsens meget ilde tilredte lig.

Om dødsårsagen var der ikke tvivl, idet hans hovedskal var fuldstændig knust. På strækningen fra det sted, hvor man tydeligt kunne se, at han var blevet dræbt og hen til granerne, hvortil han var slæbt, bar jord og lyng spor af hans blod. Motivet var der heller ingen tvivl om – det var rov mord.

Uniformsjakken var knappet op. Hans pung lå ved siden af liget. Den var tom. Hans tegnebog, som han gik med i den indvendige lomme i vesten, var også tømt. Posttaskerne var rodet igennem.

Politifotografen gennemfotograferede stedet, liget blev overført til obduktion og ligsyn på sygehuset i Kjellerup, og gerningsstedet blev undersøgt meget nøje. Morderen havde taget alle pengene – ca. 4.200 kr. fra sit offer, hvoraf de fleste skulle have været udbetalt til egnens folkepensionister. Det var de gables julepenge, som rovmorderen havde stjålet.

En gammel kending

Hvem kunne, her op til julehøjtiden, begå en så rædselsfuld forbrydelse – hvem var morderen? Politiets lokalkendskab og egnens befolkning fastslog hurtigt, at mistanken kunne rettes mod en lokalboende – Valdemar dagdriver – krybskytten.

Den 30-årige arbejdsløse karl, Valdemar Jensen, var en gammel kending af politiet, netop løsladt fra Vridsløselille straffeanstalt efter at have afsonet en dom på 18 måneder. Han havde ganske vist aldrig været straffet for vold, men flere gange for tyveri og krybskytteri, bl.a. i Kompedal plantage.

Han var nogle dage før blevet set i Karup, og den lille bys beboere havde med en gysen konstateret, at den straffede gårdskarll atter var tilbage på egnen. Men noget bevis på, at Valdemar Jensen var morderen, fandtes ikke.

Politiet fandt ud af, at Valdemar Jensen på morddagen havde været inde hos købmanden i landsbyen Vallensbæk, hvor han havde optrådt truende, og ved Bøgelundgård – det sidste sted, hvor landpost Villumsen var set i live, fortalte en ung mand, at han havde set Valdemar Jensen i det øjeblik, postbudet kørte væk fra gården, stå og studere landposten meget nøje. Valdemar Jensen var desuden af flere set i området både efter og på selve drabsdagen – cyklende ind i plantagen med gevær bundet fast til cyklen. Men da han hen på eftermiddagen kørte ud af plantagen, var det uden geværet. Politiets mistanke var nu mere end begrundet, men Valdemar Jensen var forsvundet fra egnen. Hvor var han så?

Magen til gæstfrihed

I politiets arkiv fandt man et billede frem af ham. Det blev kopieret i 200 eksemplarer og sendt ud over hele landet med den officielle efterlysning – for rovmord! Postvæsenet udsatte en dusør på 500 kroner. Alt disponibelt mandskab fra Viborg politi, „samtlige elever fra korporal-

skolen og flere hundrede frivillige borgere deltog i jagten på morderen. Beløbet på 500 kroner fristede, men gav intet resultat – den efterlyste var som sunket i jorden.

Valdemar Jensen var taget til København, hvor han opsøgte en tidligere medfange fra Vridsløselille i dennes lejlighed på Vesterbro. Men Jensen var ikke velkommen som gæst, og da hans vært læste i avisen, at »dagdriveren Jensen« var efterlyst, og at der var nemme 500 kroner at tjene, listede han hen til en kiosk og ringede til politiet.

Søndag den 11. december blev ejendommen afspærret af bevæbnede ordensbetjente fra Vesterbro politistation. To kriminalbetjente gik ind i baghuset, op på 2. sal og bankede på døren. Ingen svarede. Så blev døren sprængt – og politiet stormede ind. Valdemar Jensen sad ved køkkenbordet med en kaffekop i hånden. Han så op og sagde forundret: Hvad vil I?

Den 13. december, 11 dage før jul og 7 dage efter mordet, blev den anholdt ført ind til grundlovsforhør i retten i Kjellerup. Som ventet nægtede Valdemar Jensen ethvert kendskab til drabet. Han blev foreholdt udtalelser fra vidner, der havde set ham på morddagen. Han blev ført til påvisning på gerningsstedet, men på trods af det vægtige materiale, som efterhånden var samlet mod ham, nægtede han alt. Politiet blev klar over, at der skulle skrappere ting til, og sagen blev et typisk eksempel på, hvor effektivt politiet arbejder, når det gælder om at nedbryde en sigtet.

Politiets hyggeonkel

Den 14. december blev Valdemar Jensen igen afhørt, og mens han blev sigtet for overlagt mord og røveri, ringede kirkeklokkerne i Karup kirke til Villum Villumsens begravelse. Jeg kender ikke noget til mordet – jeg er uskyldig! sagde Valdemar Jensen og brød i gråd, han gjorde et ynkeligt indtryk, og rodede rundt i modstridende forklaringer, men kunne ikke gøre rede for sin færd på morddagen og heller ikke give nogen forklaring på de mange penge, han havde på sig, da han blev anholdt. Så lillejuleaften faldt morderen for et af politiets ældgamle afhøringstrick. Man lod en »ubehøvlet og hård« kriminalmand afhøre ham sammen med en ældre »forstående og venlig« kollega. Den unge gik hårdt til værks med trusler, mens den ældre kollega afbrød af og til, mens han bød på kaffe og tobak, snakkede forstående og undskyldte det unge brushoved. Politiet havde erfaring for, at tilståelsen i ni af ti tilfælde

faldt i selskab med en ældre politimand, som spillede rollen som hyggeonkel.

»Hyggeonklen« fortalte om postbudets kone og lille søn, om den forfærdelige opgave det var at overbringe dem den sørgelige meddelelse, og hvordan hele landet var i oprør over det grufulde mord. Han stillede brunkage r foran den fængslede – min kone har selv bagt dem. I morgen er det juleaften. Tilstå nu, så De kan få julefred i sindet! – hviskede den forstående politimester. Valdemar Jensen fik tårer i øjnene han kunne ikke mere. Pludselig brød han sammen, – De har ret hr. politimester. Det er mig, der har dræbt Villumsen, hviskede han grådkvalt, og alt mens han græd heftigt, afgav han sin forklaring.

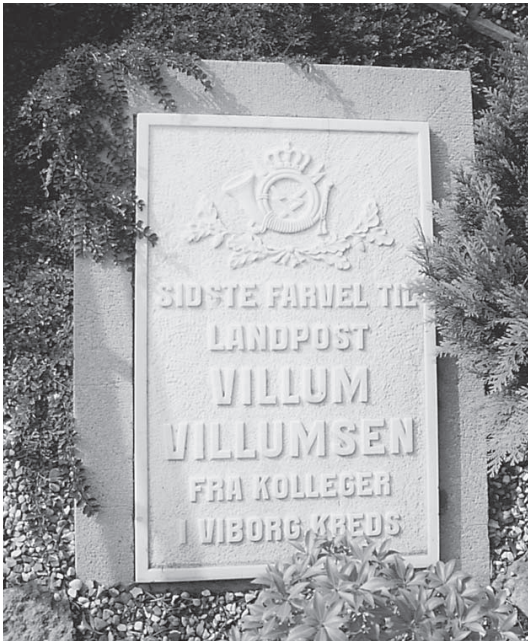
Bare et uheld

Han havde været på krybskytteri, da postbudet dukkede op på sin cykel. For ikke at blive opdaget, løb han ind i plantagen for at gemme sig, men snublede, da han løb mellem grantræerne og geværet gik af. Skuddet ramte postbudet, han hørte skriget og så landposten falde af cyklen. Han listede hen til ham og opdagede, at han var død af et skud i hovedet. Jensen overvejede at melde sig selv, men opgav – det var nok bedre at gemme liget, derfor slæbte han det væk fra vejen. Derefter havde han taget landpostens pengepung, – den døde havde jo ikke brug for den længere, som han sagde. Samtidig ville han lige sikre sig, al Villumsen virkelig var død og ikke kunne melde ham, – hvorefter han affyrede endnu et skud – han kunne alligevel aldrig blive menneske mere! Forfærdet over at se Villumsen skamskudt, var Valdemar Jensen flygtet ud af plantagen, hvorefter han havde smidt geværet i et mosehul.

Den forklaring troede politimesteren ikke på, men nu havde han dog en tilståelse. Han ville afvente den tekniske erklæring om undersøgelsen på gerningsstedet og foretog sig ikke mere, og således kunne egnens beboere samles omkring de festdækkede middagsborde og fejre julen 1932 – morderen var fundet.

Med koldt blod

Lægens obduktioner fastslog, at der var affyret mere end to skud. Men påstanden om vådeskud kunne ikke med sikkerhed afvises. Det blev erklæringen fra hærens taktiske korps, der fik den sigtedes forsvar til at bryde fuldstændig sammen.

*Mindeplade opsat af
Postforbundets
Viborgkreds.*

Erklæringen fastslog, at der var affyret tre skud, og at der absolut ikke kunne være tale om vådeskud.

Postbud Villumsen havde endnu været i live efter første skud og havde forsøgt at rejse sig, mens han lå på jorden. Dette havde morderen set og derefter med koldt blod rettet geværet mod den ulykkeliges hoved – og trykket af.

Valdemar Jensen nægtede fortsat og prøvede stædigt at ændre sine utroværdige forklaringer. Politiet kunne med sikkerhed fastslå, al påstanden om vådeskud ikke holdt – der var simpelthen tale om drab. Den sigtede sad fortsat i varetægtsfængsel i Kjellerup arrest, og en dag forsøgte han at hænges sig i et lagen, del blev opdaget, og han blev ved lægens hjælp kaldt til live igen.

Da Valdemar Jensen slog øjnene op, aflagde han fuld tilståelse om mordet på landpostbudet. Retslægerådet betegnede ham efter en undersøgelse som »ikke sindssyg eller i højere grad åndssvag, men et i moralsk henseende meget defekt individ, psykisk degenereret samt farlig for retssikkerheden.«

Den 6. april 1933 blev Valdemar Jensen idømt fængsel på livstid for

Villum Villumsens gravsten på Karup kirkegård.

manddrab og tyveri. I 1939 blev han overflyttet til Psykopatforvaringsanstalten i Herstedvester.

Landpostbud Villum Villumsen blev under stor deltagelse fra befolkningen begravet på kirkegården i Thorning sogn.

Hans søn Egon Villumsen fik en god uddannelse og beklædte i mange år en stor stilling i postvæsenet i København.

Men julen 1932 glemte fru Villumsen aldrig.

Tidligere formand for Landpostbudenes Centralforening, landpostbud Christian Rasmussen, Ferritslev, Fyn, har meddelt mig, i 1990 – at han tydeligt erindrer begivenheden i 1932, da var han selv 18 år, og hans far var afdelingskasserer og forestod indsamlingen til gravstedet. Landpostbudenes Centralforening har en underskrevet aftale fra 1980 om at varetage opsynet, når sønnen ikke kan mere.

Erindringer

Egns- og levnedbeskrivelse af gammel Thorningpige

Skrevet af Ottomine Svendsen, født Ravn, født den 1.jan.1875. Hun var født og opvokset på Skovvej nr.21 i Thorning. Dette hus er forlængst nedrevet for at give plads for et nyt. Der findes i privat eje et billede af det gamle hus, hvor man ser Ottomines forældre, Ellen og Rasmus Ravn, siddende ude foran huset.

Ottomine Svendsen var i nogle år efter sin konfirmation fabribspige på Dollerup Mølle. Det er især disse år, og hendes barneår i Thorning, hun beskæftiger sig med i sin beskrivelse. Senere, og i en moden alder, fik hun sin egentlige uddannelse, på Husholdningsseminariet i Sorø. Hun virkede i en del af sine arbejdsår som konsulent i Viborg.

Egns- og levnedbeskrivelsen er i 1961 indleveret til Nationalmuseet i

Billedet er fra 1890erne. Det forestiller Ottomine Svendsens forældre: ligkistesnedker Rasmus Ravn og Ellen Ravn født Kristensen foran huset.

København, hvorfra den siden i kopi er tilgået Erhvervsarkivet i Aarhus. Ved renskrivningen af den håndskrevne original blev benyttet nutidig stave- og skrivemåde.

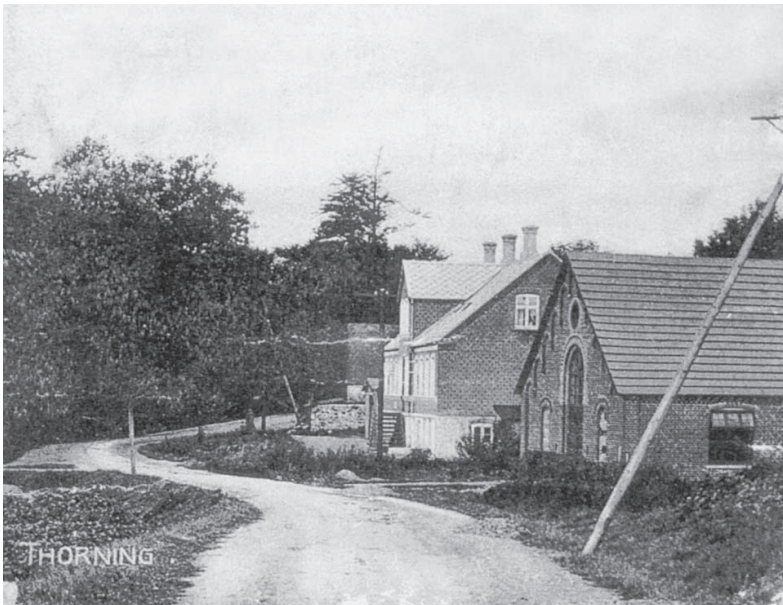
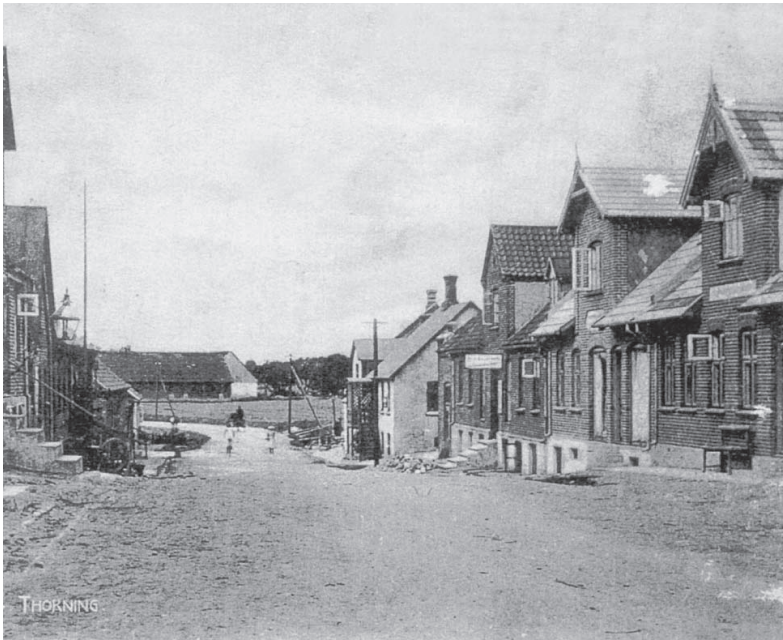
Ottomine Svendsen. Husmor. Aldersrente. Kirkebækvej 21, Viborg. Født. den 1. januar 1875 i Thorning pr. Kjellerup.

Min far, Rasmus Kristensen Ravn, født den.24. september 1827 som kolonistbondsøn fra Stenrøgel. Han sad som dreng tit og kartede ved den ene side af bilæggerovnen, ved den anden side sad moderen og spandt. Et ris havde hun ved hånden, og der vankede over drengens fingre, om han faldt i søvn. Den værste straf, han og hans to år ældre bror vidste, var om de måtte forblive hjemme fra Bindstouw. Det lykkedes undertiden at få en eller anden venlig pige der til at lave hæl, så han da kunne more sig sålænge. En aften, strømpen var blevet for kort, hængte han den op hjemme i storstuen, med en sten i, der var gået igennem næste morgen. Han smed den om bag en standkiste. Rotterne fik siden skylden.

En anden gang det var umuligt at få strømpen færdig, trak han pindene af den, og satte dem i garnnøglet der lå på bordet. »Hosen hænger på snoren ved de andre« forklarede han moderen. Hun skændte, I ved den skal vises først«. Næste aften stak Rasmus pindene i den halvfærdige strømpe.

Min mor, Ellen Kristensen, fødtes 20. februar 1836 som datter af bolsmand og snedker Kristen Kristensen, (Bøjlund) i Thorning. Efter årelange lidelser, havde hendes far fået sit ene ben amputeret. En ond-sindet befalingsmand havde ved et spark forårsaget såret der ikke kunne læges. Som ligkistesnedker døjede han derfor med at komme omkring, og få taget mål af de døde. Kisterne skulle passe til den enkelte. De skulle også sinkes sammen i samlingerne, og ikke sømmes. »Men« sluttede han undertiden, »de hitter på så mange nymodens kunster«, Længe varer det visset ikke, inden de hitter på at sende de gamle kællinger hen og får dem fortændet«.

Døtrene Ellen og Stine prøvede tit ligkister. Mor hev en dag, forældrene ikke var hjemme, låget over søsteren, der skreg af rædsel, og for efter hende med en kæp. En kone der med datter boede i aftægthuset, sagde en nytårsaften. »Sæt stangen for døren, at den skammelige Ellen ikke render med vor grød, som sidste år.« Der stængedes, men ud af bageovnen listede Ellen, og af sted med grøden. At hun siden vrælede over de oppustede tarme i sin seng, var selvforskyldt.

Thorning ca. 1900 ved hovedgaden, nu Blichersvej. Den store bygning på nederste billede er Thorning forsamlingshus.

Degnesønnen gik undertiden ned i kapellet og rejste skeletterne op. Min far har set Karl Hjul hælde brændevin i en hovedskal, og drikke det. Bliver ikke snart ligbrænding påbudt?

Mors eneste bror mistede i 1848-50 en arm. Det ene med det andet gjorde, at mor, mod sin vilje, blev gift 19 år gammel.

Den lille gård med al dens påhæng, måtte parret forlade efter 6 år, og de flyttede ind i et lerklinet hus ved Impgårdvej.

Efterhånden blev vi 11 søskende. Som nummer otte måtte jeg hedde Ottomine. Min ældste søster var 17 år ældre, og halt af mangel på lægehjælp ved fødselen. Hun hjalp ellers til hos bedstemor, men hun gik nytårsdag 1875 og forsøgte med en greb at grave mulige tørverester op, alt imens hendes tårer dryppede, og hun bad til, at den nyfødte kunne dø. Så let slap de to næste, medens det tredie levede med en i fødselen forvreden arm. Min næstældste søster var i 10 år på institut, hvor hun, trods sin døvhed, lærte at tale. Efter en vinters sygeleje døde hun 24 år gammel, uden lægehjælp, som hun bad om, men som kommunen jo skulle have betalt. En rask toårs pige døde før min tid, og den seksårige Kristiane, der også døde, husker jeg ikke. Til mine forældres omsorg var overladt en moderløs værkbrudt søsterdatter, på alder med min ældste søster. Efter konfirmationen kom hun til Skovhusgaard. »Karen tror jeg har tuberkler, så jeg må ikke spise af fad med de andre«, græd hun til mor.

Fem år gammel fik jeg skarlagensfeber. Om det gjorde lidt eller meget ondt, har jeg aldrig kunnet huske, derimod husker jeg, at mor tog mig op, og lagde mig over i sin seng, og hviskede ind i mit øre, »Er du møj syg?« Jo, mor holdt af mig. Det havde jeg været vis på, at hun ikke gjorde.

Mor ville forblive i Thorning. Far ville helst ud på heden, da han frygtede mangel på fast arbejde, så han tog fat på hvad som bød sig. Fejede skorstene. Lavede halmreb, koste, børster og træskeer. Etablerede fester på en jordrunding i skoven. Mor måtte lave kaffe, og der blev nydt kaffepunche og brændevin. Så blev det på en sådan søndag aften et herrens vejr, med torden. Mor lovede, at ville Gud lade dem slippe fra det denne gang, deltog hun ikke tiere i slig ugudelighed.

Min barndom igennem bandt mor ligkranse, som vi bar ud omkring. Betalingen var 50 øre. Mos hertil hentedes i Stendal plantage, hvorfra det kom hjem oven på et læs granris til 50 øre. Kørselen var gengæld for pasning af grave. Stråblomster o.a. havde vi i haven. Far gravede grave, 4 kr. for en stor upyntet. 2 kr. for barnegrave. Jørgen Skomager averterede-

de at ville gøre det for samme pris, og endda ringe gratis, hvad han ellers fik 50 øre for hver gang. Trods konkurrencen lod far ham altid låne afstivningsbrædder, om han var forlegen herfor.

Enhver kunne grave på kirkegården, således også Karl Hjul, som viste sin storhed ved at hælde brændevin i et hovedskal, og drikke det i fars påsyn.

En i det tyske straffet slagtersvend kom til Thorning og blev engageret af far, der fik lavet sig en kampestenstilbygning, og påbegyndte slagtning her. Svenden var en dygtig pøsemager, og lærte mor kunsten. Kødet hertil hakkedes på bræt, med almindelig kniv i den ene hånd, og flækkekniv samtidigt i den anden. Han var høflig med sit »Madam« og »Mester«. Der blev redt til ham i stuen på lergulvet.

I det lille kammer med halsengen sov far og mor med de mindste. Alt vand skulle hentes i engen, og den del, som brugtes til skoldning af svin og til andet, måtte varmes i en stor gryde der, som gryder og kedler altid gjorde det, hang i en krog i køkkenets åbne ildsted.

Far kørte om lørdagen til torvet i Viborg med lejet køretøj. Her skulle bedes i Birgittelyst Kro, og efterhånden drak far mere, og blev mere forfalden. Slagtningen måtte da høre op. Om sommeren, når far kunne gå til Overkjærsholm og få arbejde den meste tid, var der ikke tale om, at han blev svirende. Arbejdsdagen var 11 timer for daglejeren.

Min søster Line, 11 år ældre end mig, bar mig op her og der, hvor mor var på arbejde. Når jeg var ammed, og skulle af sted igen, græd jeg og rakte efter mor. Hos købmandens begyndte mor altid vasken kl. 1 nat og fortsatte 15-16 timer. Herfor, og for skylning af tøjet den næste formiddag, fik hun 1½ kr., der blev anvendt til køb i forretningen her. Ærgerlig husker jeg, far var, engang han gik op og fik ombyttet et pund smør der. Det sås på de forskellige farver, at det var skrabet af 7 forskellige smørbotter.

Købmandens døtre og jeg var jævnaldrende, og legede tit sammen der oppe. Det blev til, at jeg i 4 år kom til at spise middagsmad der, og jævnligt blev præsenteret for besøgende som et fattigt barn osv. At mor gjorde købmandens have istand ugentligt og jævnligt leverede krans, blev der sjældent betalt for.

Børnene vidste som regel ikke hvor mor var, netop nu, så blev det glemt til mors skuffelse.

I tre år malkede mor købmandens tre køer dagligt tre gange, hvor hun end var på arbejde. Intet fik hun herfor, ud over min dyrt betalte middagsmad. Mest husker jeg mors vrede, da der i stedet for mit gode

forærede konfirmationssjal var hængt et ringere fra butikken på samme plads. Efter gentagne forgæves forespørgsler genkendte mor det ved hovedrengøringen, da det hang til luftning sammen med andet. »Det passede rigtigt nok ikke«. Madammen måtte alligevel bøje sig for et kendingsmærke, mor viste hende. »Vil De så øjeblikkelig gå hjem – der var 5 minutters gang – og hente det andet«. Forbitret børstede madammen, og bankede, så mor undredes over, at sjalet holdt.

Mine to brødre og jeg, sov i slagsengen i stuen. Undertiden var der en-to på låget heraf, der anbragtes på skamlen og kakkellovnsfoden. Her i slagbænken husker jeg min første leg. Min to år ældre bror og jeg, skulle forblive i den varme seng til der var kogt kaffe på den varme åbne skorsten, og ilden derefter kunne komme ind i bilæggerovnen derude fra. Til tidsfordriv hittede vi på at lave fordybninger i dynen. Heri puttedes stumper halmstrå. Når så omsider koppen med den varme kaffe sattes her havde vi hver et helvede, hvori onde mennesker puttedes. Antagelig, dog det erindrer jeg ikke, har min otte år ældre bror fortalt os om en djævel med tilbehør. Endnu den dag i dag, er han forvisset om sligt.

Mor sad undertiden og syede skjorte, som hun fik megen ros for. De fineste til løjtnanten på Ilkom, blev stukne med bagsting. Maskine fandtes ikke hjemme hertil. Kun en beholder med lysvæge gennem en metalplade, var hendes belysning til jeg blev ca. otte år. Brændslet måtte mest muligt spares til børnenes varme om dagen. Hvilken glæde, da vi fik en såkaldt køkkenlampe, med skrue og fladt glas. Og et par år derefter en kuppellampe – gammel, men alligevel et under.

For arbejdet på kirkegården fik vi i de pengeknappe tider i firserne en del naturalier, som hedetørv, uld, kartofler, mælk og undertiden til min skræk et dårligt bagt surt rugbrød, der, det viste sig, voldte mavepine.

Til jul bagte mor altid det herligste rugbrød, der tåltes af os alle. Ovnen var nede ved jorden, ind under fyrstedet. Det hed sig gerne »I år får vi ingen hvedemel til jul«. Skønt jeg aldrig tvivlede herom, følte jeg dog en vis fred i sindet, når posen med de 5-6 pund hvedemel, før jul, stod på dragkisten. Hvordan mor i det utætte køkken kunne få sit øl gæret for malt forstås ikke? Oftest havde vi en gris, der skulle slagtes. Mor var trykket, når hendes dyr, som hun så tit havde sæbevasket og passet skulle dø. En gang havde grisen fået rødsyge til stor ængstelse. Den kom sig godt og vel til slagtingen. En gang far havde fået en særlig god månedsgris for 10 kr., måtte den slagtes på vejen hjem, da den fik det for varmt i sækken. Det år fik vi ingen julegris. Men ellers hang der gerne spege-

flask ved kakkelovnen, som far og jeg kogte kartofler til, når mor var på arbejde. Eller vi kogte klipfisk. Vi havde altid rugbrød, smør eller fedt, og mælk.

Far var altid venlig. Aldrig har jeg set en lussing uddelt til os søskende. Mor var oftest tungsindig. Tit måtte jeg nikke bekræftende, når hun i købmandens køkken, med sit minespil spurgte: »Er far fuld?« En aften mod jul, jeg var fire år, lå min to år ældre bror og jeg på slagbænken. Vi havde en snor på vuggen, der kun kunne stå, hvor lergulvet var jævnt. Ustandseligt skulle der vugges, så kom mor, der hele dagen havde været på Kauergaard. Hun fik barnet puslet til rette for os, men gik så igen, ud at plukke gæs helt til midnat. Hendes fodtrin svandt derude. Tavse sad vi og lyttede. Af og til kom en gæst ind ad døren. Far bød gerne en dram, og jeg skulle synge for gæsten. Tit fik jeg herfor en toøre eller mere, der som regel gik til mor. Undertiden faldt jeg for fristelsen til at købe et ark skrivepapir, men havde i så fald samvittighedsnag herfor. Efterhånden havde jeg fået fat i, at bad man indtrængende og længe nok, så blev man bøn hørt. Inderligere bønner er aldrig opsendt, end når jeg ved nattetid bad Gud om at få far til at tie med sit brændevinsvrøvl, så mor dog kunne få nogen søvn, før hun igen måtte af sted på arbejde. Naturligvis faldt jeg altid i søvn, fuldt forvisset om bøn høre. Djævelen var for mig dengang, som altid siden, noget uvirkeligt. Og dog blev jeg grebet af rædsel en aften, mor var i Kjørsholm. Hun havde sagt til far, hørte jeg, at når han tog flasken med i sengen, da lå djævelen der også.

Ud måtte jeg, trods pligt og ansvar. I den mørke aften vandrede jeg af sted, de tre km hen ad landevejen. Her fandtes dengang ingen huse. Jeg gik midt på vejen med foldede hænder, og så fremad mod himlen. Derude hos Andersens hvor mor var, satte jeg mig på græsset uden for køkkendøren, angst for mors vrede. Tog så omsider i døren. Der blev lukket op. Mor skændte ikke. Hun ville ikke drikke kaffe der stod skænket til hende, men fulgte straks sin otteårige datter hjem.

Jeg sørgede, da bror Kristian rejste i plads, og sørgede siden, når han fortalte om modgang her og der. Far og mor fik ikke noget at vide om vore sorger.

Far gik til Overkjørsholm de tre km, så han kunne begynde arbejdet der, efter mælkebrødet kl.6. Arbejdstiden var 11 timer for daglejerne. Men han holdt meget af proprietæren, og græd over Tøttrupps tidlige død.

Den ny gårdejer havde ingen brug for en mand på 55 år. Far var tidligere der blevet sparket i hovedet af en hest. Hvor jamrede mor, da far

blev båret ind fra sit halmleje på vognen. Derhjemme blev han syet sammen i de mange sår, og lå så der tålmodig. Kun med det ene øje kunne han se uden for forbindingen. Men så døde altså Tøttrup, og ny lediggang kom for far. Flere gange så jeg ham stå med mor om livet, og love uden at kunne holde.

En aften, jeg lå vågen og studerede mors kummerfulde træk, som hun sad henne ved bordet med sit sytøj, lagde hun, som jeg næppe før havde set græde, sit hoved på armene, og lod tårene få frit løb. I en fart var jeg oppe. «Åh, mor. Når jeg bliver stor, skal du få det så godt.» Hvor dyrt dette løfte blev mig?

Min søster Line tjente i Skorstensaard. Her lovede husbonden hende en daler for at rense roerne i sin fritid. Så gik hun der medens de andre sov middagsøvn, men den lovede betaling udeblev. Før konfirmationen gik hun til hænde hos købmandens og blev her undertiden sat ind på loftstrappen, når der kom besøgende, som vistes rundt. »Jeg er jo helt ene om børn og det hele«, løj så madammen. Siden tjente Line hos justitsråd Neckelmanns. Fruen var stolt over, at have huset det græske kongepar under Domkirkeens indvielse i 1865.

Det kneb med kosten. Når herskabet med døtre en dag var ude, havde begge piger engang fået fat i kaffebønner, som de var i færd med at riste, da herskabet dukkede uventet op. Stuepigen var ikke rådvild. En uldklud i ilden, og ud med den osende tingest i gangen, på en skovl. Frøknerne trak sig skyndsomt tilbage. Puh! Når stuepigen kom bag efter fru, med frugt fra haven, smed hun fine pærer o.a., uden at den halvdøve madmor hørte det. Søster Line samlede da op. Line hævdede siden, at det ikke kunne være synd at stjæle mad, hvor man tjente. »De kan tro, Karoline, der er forskel på at tjene i et herskabshus og et købmandshus,« sagde hun, da min søster sagde op.

En gang overraskede pigerne den fine gamle dame i at ligge og kigge ind under deres seng, hvor de havde et lager af brænde.

Under et besøg hjemme havde Line hørt efter brev i butikken. Der fandtes dengang ikke postombæring. Mor var kommet Line i forkøbet. Hun havde fået fat på et kærestebrev og læst det. Ikke underligt, at Line var vred. «Du kan få din højre hånd hugget af herfor mor.»

Bror Kristen tjente i Impgård, hvor han gennem længere tid havde måttet sove i kostalden, fordi han nogle gange havde ligget våd. Siden blev han uddannet gartner, men blev siden, til mine forældres skuffelse, fyrbøder. De hjalp ham mest muligt. Mor vaskede for ham til han blev gift 30 år gammel. Han gav hende aldrig noget herfor.

Jeg syntes altid det blev mig, der først og fremmest måtte påtage mig alle pligter imod dem. Min bror Kristen skrev det så kønt til mig siden. »Var du den, osv.« I vor have havde vi tre yngste et kirsebær. Det eneste, vi nogensinde avlede. Det gemtes til Kristen kom hjem en gang. Der stod vi tre, og havde næppe smagt et sådant bær. Men gartnerelven åd det for øjnene af os.

Hver dag sommeren igennem til mit tiende år løb vi i skoven, og de dengang ukultiverede enge, med deres gamle tørvegrave og et mylder af blomster. Dunhamre, hjerte græs og vibere der. Hvilken herlig tumleplads, fri for senere tiders pigtrådsspærringer.

I fattiggårdens opvoksende plantage samledes en flok af børn, søndag efter søndag, i lystig leg. Her rev jeg min nye kjole en pinsedag. Far blev opmærksom på mit uheld. Mor var ikke hjemme. Han tog kjolen med op til skrædderpigen, der købte en stump mere tøj og fik kjolen sat istand. En tid efter sagde mor. »I kan også splitte alting ad«. Så havde far altså sagt hende det. Altid gik jeg til ham, om jeg havde slået en kop i stykker. Hvor god han dog var i al sin svaghed.

På fattiggården gik de som på andre, ældre og yngre, gale og kloge, sammen med opvoksende børn. Den sære Per Laj tillod skoledrenge nede i skoven for 5 øre at tisse sig i munden. Pengene blev omsat hos købmanden, der tillige var sognerådsformand. Han døde, denne købmand, der dengang ejede huse og gårde, som en fattig mand. Madammen sank sammen som for et slag, så mor, da pastor Ryge-Jensen omtalte Petersens drikfældighed i sin ligtale.

Samme taktløshed udvistes af præsten, da en ung tuberkuløs karl døde i Lysgaard. »Han forlod jo sin barndoms tro«, lød det i ligtalen.

Anton Ingedal rejste helt ud til staterne for at søge efter sin far, hvis grav han fandt. Flere år efter stod han sammen med min yngste bror i Kellers »Hvem er han?« Anton gjorde et kast med hovedet, hen imod en ældre herre. »Det er vor gamle lærer Jensen.« »Bed ham komme ind her.« Anton gik i forvejen, ind på hotellet. Her rækker han hånden frem mod den indtrædende. »Kender De mig, hr. Jensen?« »De ser ud til at være dansk amerikaner.« – »Ja, jeg er en af dem deroppe fra fattiggården, om hvem De sagde, at vi aldrig kunne blive til nogen verdens ting. Værsgod at sætte Dem, og drik en kop kaffe.« Ingedal var blevet velhavende ved køb og salg af byggegrunde.

I nabohuset boede Hjulerne, som de to drikfældige par kaldtes. Jeg så en dag den ene mand komme i bar skjorte med en rive løftet ud af den ene dør, og efter broderen ind ad den anden.

Karl Hjuls kone kunne ikke have datteren og katten i fred for ham, men kom med de to skabninger op til mor, når manden var fuld. Puffede pigebarnet ind ad døren, og hældte den store grå kat ud af forklædet. »Pas på det.« Så hjem igen. I anledning af nogle valmuer, vi gik med, og havde fundet smidt ude på vejen i noget ukrudt, truede Sophus Hjul med at komme op for at slagte os med det første. Han troede åbenbart, at vi havde været inde efter dem i hans sølle have. I lang tid var jeg bange for hans trussel. Ikke mindst om natten.

Siden kom her en ordentlig familie. Far yndede dog ikke Papsø, der ville bande. Sligt hørtes ikke hjemme, ikke engang surrogater for eder. Engang hørte jeg far sige til en mand. »Vær stille, husk på, der er børn herinde. Papsø var min ven, siden han en frostdag trak sine vanter af, som han stod der og savede brænde for præstens og trak dem på mine hænder. Jeg skulle en halv times gang, ud med et stort stegefad for fru- en. Der havde været pølser o.a., men pølserne havde været så fyldte med kanel, husker jeg, at de fandtes uspiselige.

I skoven boede den fromme Trine Berg, mors trøst. Som enke med seks drenge var hun nødt til at gifte sig med den velhavende husmand J. Berg, sagde mor. Til den anden side mit hjem havde mor lærerdatteren Dusine. Så vidt muligt, kiggede mor ind her hver dag, til sin nu alt for fede barndomsveninde med de 12 børn. Anna, en tolvårig pige tjente hos familien, sov i ægteparrets soveværelse. Det var oplysende, men for galt dog, hvad hun berettede om.

Glæden over min første bog afløstes af gråd, når jeg i min første skoletid måtte af sted fire dage om sommeren, to om vinteren, i hver uge. Det var lange dage at sidde på de alt for høje bænke uden rygstød, og uden interesse for en stor del af det der blev undervist i.. Der blev først plan i det, da jeg var ni år, og den svagelige lærer Hansen var død, og vikarerne afløstes af Jensen, Ungstrup. Han var en for sin tid forstående lærer, der gerne som de fire andre i det store sogn, have undgået remseriet. Dette var ugørligt. Der kan i Lysgårds Årbog læses om den bitre lærebogsstrid, der førtes mellem den indremissionske pastor Nielsen og lærer Jensen-Knudstrup, der var ugift, og vovede sig længst frem. »Jeg bliver nødt til at give Dem en næse, »sagde kultusminister Scavenius.«Det er jeg da ked af.« – «Åh, det dør De såmænd ikke af« lød ministerens svar. Der cirkulerede et cirkulære fra Indre mission om bibeholdelse af Luthers katekismus. Far skrev under, men fik så besked på, at næste gang, han ville låne bøger i det af »De frisindede« oprettede bibliotek, var det nu slut med udlån. Dermed var det også slut med mig,

med al den herlige læsning. Far lånte af og til en gammel avis, som mor stjal op fra hans lomme, om hun kunne få den fat først. Jeg blev efterhånden glad ved skolen. Men så sårede degnen mig, så jeg ikke siden tilgav ham det. Foruden skønkrivningsbøger skulle vi møde med stilebøger, bestemtes det. Det var min skræk at skulle forlange penge hjemme til skolerekvisitter, så jeg lærte mest muligt, f.eks. bibelhistorie, om morgenen i de andres bøger. Det om stilebogen kunne jeg ikke få sagt. »Dersom din far ikke kan skaffe, hvad du skal bruge, så må I gå til Kommunen« sagde så Jensen. Rød og flov sad jeg der og krympede mig, som under et piskeslag.

Regning er jeg ikke blevet undervist i her. Men måtte jeg ikke se efter købmandsdatterens regning, eller Rikke ville hjælpe mig, så måtte hun ikke se efter min tavle i diktat.

Ud for den gamle skole var dengang en dam, stor nok om vinteren til leg i frostvejr. Men ellers var legepladsen ud for kirkegården. Oftest legedes her »Tag hare i kæde«. En dreng og en pige for frem med hinanden i hænderne, og efterhånden som kæden blev større, indfangedes flere. De sidste toges i kroen, hvor nu ligkapellet står. Ingen uenighed eller slagsmål, mindes jeg herfra. Intet sted i de 5 Thorningskoler fandtes strafferetskaber. Lærer Jensen smækkede undertiden lussinger, flest dog til sin egen søn. Ikke til pigerne.

Anderledes i Lysgård, som dengang var anneks til Thorning, og hvor min mand som hyrdedreng om sommeren gik i skole til den indremissionske Guldmann, der svang rebtampen. De fleste lærere var ikke med deres overfyldte klasser interesseret i hyrdedrenge, der kom og gik. Således undervistes en dag i geografi. Læreren tog sig som sædvanlig af øverste klasse. Min Johan kedede sig og lavede kunster, men blev så til sin fornøjelse kaldt op til kortet. Her var han med. Hjemme hos sin mor i Dollerup havde han syet trøjer, som hun jo også gjorde det for fabrikken, til han fik samlet penge til sit skoleatlas. Siden fik han som elever et par større drenge, en ved hver side, som så, af et godt hjerte, slog den lille gut uden for skoletiden.

I Dollerup skole, hvor Johan gik om vinteren, sloges den dårligt gående Jørgensen med de store drenge, der havde medhold hjemmefra. Her blev Johan slået hårdt ind mod et bordhjørne. Sad så der, uden at kunne gå op til kateteret, da læreren kaldte. Et par lussinger fulgte. Efter skoletiden nåede drengen kun halvvejs hjem. Her i en grøft fandt moderen, der havde været urolig for udeblivelsen, ham, og bar ham hjem. Degnen blev hentet, og sad grædende ved siden af drengens seng.

Siden spyttede Johan blod, og hans far, der var røgter, rejste til Viborg-læge med gutten, på egen regning, naturligvis. Første dag efter sin hårde medfart, da Johan igen kom i skole, kom han for sent, og modtoges af pastor Grested, der var på inspektion, med et par lussinger.

Lad mig med det samme fortælle, om min afdøde ven, lærer Jacobsen, Ørum, Fjends. Der var bispevisitats, og biskop Svane besværede sig til sognepræsten over, at læreren modtog sin biskop i gråt tøj. Næste gang var også pastor Malling i gråt tøj. Far fortalte om sin, af flere forældre antagne lærer Volfrem, derude i Stenrøgel, at han slog Stine Bity, fordi hun ikke kunne stave «konsumptionsforvalter. »Jeg skal suppe dig,«og der vankede slag på slag til det grædende barn. Både far og mor skrev så godt som fejlfrit. »De er guld værd, »sagde pastor Boisen, og gav mor en guldtikrone, fordi hun i ti døgn havde passet fru en barselseng. Fra Lundum ved Horsens, hvortil familien flyttede, sendte fru en kjole og rejsepenge for at få mor til sig nogle dage på besøg.

Fra tiårsalderen gik jeg til hånde i præstegården, hos Nielsens. Her lærte jeg for første gang misundelsens bitterhed. At skulle gå der og spille bajads for to børn, medens præstedatteren kunne lære at læse. Tænk, at du lader ham gå med snavset forklæde, – en præstesøn,« kunne fru en sige, og den treårige Henry kunne efterabe: »Fy stams dig, din dore pige, lade mig då med sådan en næste.«

Ved fruens børnegudstjeneste lød det: »Hører I eder, eller ved Gud og lignende, så sig til vedkommende, at det er stor synd.« Det hændte, at hun stampede og sagde: »Men Gud Mine, har du nu igen glemte« osv. Jeg så anklagende på hende, vovede ikke andet, eller mere. En søndag fortalte hun med himmelvendte øjne, om hvorledes Gud havde hjulpet under en løbskkørsel. Samtidigt sad lærerinden i skoven, og fortalte mor om samme kørsel, og sluttede med, «Jeg ønskede, at fru en havde knækket halsen.« Havde jeg endelig fået gutten i seng ved syvtiden, skulle han synges i søvn. »Befal du dine veje,« forekom mig at virke særlig søvndyssende. Så endelig hjem i slagsengen, for at glæde mig over de mange timer, der var, til jeg igen skulle op i præstegården, hvor mit eneste fristed var klosettet ovre ved grisen. Præsten, der satte røre i sognet, var venlig og god hjemme. Konfirmationsforberedelsen hos ham, har jeg siden glædet mig over.

Om mine forældre gik til alters, udover at følge børn efter konfirmation, erindrer jeg ikke. De skulle jo i det mindste have lånt tøj hertil. Men mor måtte, som andre, efter hver fødsel, læses ind af præsten og gå offergang med en ledsagerske. Om vinteren, da jeg dag-

lig var optaget af skole- og præstegang, fik man en konfirmeret barnepige hos præstens.

Til maj kom jeg til Dollerup Mølle, hvor min søster var tilskærer på fabrikken. Fruen var storbondedatter fra Thorning. De første tre år boede jeg, som flere andre hos fabrikantens, der tillige drev landbrug og mølle. Her stod jeg i 7 år på pakstuen. Så hvert stykke trikotage efter, for mulige fejl og farve og reparation. Undertiden huggede jeg trikotagetøjet i gulvet. Jeg var forbitret, kunne ikke, ville ikke. Samlede det op igen, skulle holde ud, men længtes efter kultur, efter oplevelser.

På fabrikken kunne jeg færdes meget frit, når der ikke var travlhed med tøjet.

Niels Jensen, sønnen, det eneste medlem af familien med otte børn, der var egentlig afholdt. Han var værst mod sig selv, men godmodig færdedes han blandt folkene. Egentlig frihed var der dog lidt af. Fruen skin-grede op, hørte jeg tit, om de dovne fabrikspiger, der intet gad bestille. Da jeg som enogtyveårig tjente hos hendes datter på en gård i Jelling, sagde dennes mand. »Min kone er forvænt. Det er rart nok sålænge det varer, men det hævner sig.«

Vi fabrikspiger skulle bære brød ovre fra et udhus efter bagning.

Interiørbillede fra skrædder Gudiksens værksted. Til højre sidder skrædderpigen som reparerede Ottomines kjole.

Skulle hente og tulle øllet samme sted i vor middag. Under spisning skulle vi høre efter og varte mandfolkene op inde i folkestuen. To ugentlige aftener skrællede vi kartofler. Vaskede op søndag middag. Gjorde karlekamrene rene, jeg havde to. Så havde jeg tre lagerrum og to trapper. Vort tøj havde vi lov til at vaske om middagen, i vaskehuset. For alt dette fik jeg 40 kr. plus ophold det første år, ja, og en ekstra krone af en fru Faber, for i 14 nætter at sove i havehuset, og høre efter børnene. Den krone fik mor for spejlglasset, jeg forlængst havde søndret.

Unge mænd under 18 år, skulle tømme latrinspandene, der på et åg skulle bæres gennem fabriksgården hver morgen, op forbi møllen, stald og lade. Landevejen gik igennem her, og de unge mødte jo tilstrømmende arbejdere, ældre og yngre. Det generede dem meget, og min bror, der kom til som 18 årig, mente sig fritaget – men nej.

Som 16 årig fik jeg om vinteren halsbetændelse og var lykkelig, da jeg efter nogle dages forløb en aften var kommet lidt til kræfter og sad på en stol, medens en pige redte min halmseng. Spise kunne jeg slet ikke endnu. Fruen kom ind. »Ja, det kan virkelig ligne jer. Ligge i sengen om dagen, og være oppe om aftenen.« Dagen efter stod jeg igen med den smertende hals deroppe på pakstuen, der havde lem til porten, og som ikke kunne opvarmes. En livslang halskatar blev følgen. »Vi holder ikke folk til at ligge i sengen. Vi har nok at lave.« lød det samtidigt til en anden patient.

Svage mennesker søgte til fabrikken, hvor ellers? Hos min søster, der nu havde pensionat, kom som jeg Marianne, med blodigt skum om munden, ledsaget af to piger. Hun fik salt til dæmpning af hosten, og gik siden op ad den stejle bakke, og om til sit hjem. Hendes far, P. Eriksen, kørte hende om morgenen i trækvogn til fabrikken. Her kunne den syge pige, ved syning, tjene 6-7 kr. ugentlig, som de dygtigste. Om aftenen var faderen ikke færdig så tidlig på væveriet, og det fik gå som det kunne med Marianne. Derhjemme lå den før så kvikke Dorthea, der døde først. En bror var død et par år før af tuberkler. En vinterdag stod jeg ved Mariannes bære. Sneen dryssede på hende, som hun stod der utildækket. Jeg hørte fabrikantfruen sige: »Det hus skulle virkelig brændes af.« Der gik dog samtidigt ni med tuberkler derude på fabrikken, i støv og mellem uvasket uldtøj.

P.Eriksens kone lagde ingen skjul på, at hun gav sine spædbørn brændevin. »Det havde de bedre af, end at græde,« var hendes påstand. Mærkeligt nok, levede enkelte af hendes flok og er gamle nu. At dog de fleste af os er undsluppet tuberkulosens hærgen, må undre. F.eks. til det

årlige høstgilde spiste vi tilfælles sødsuppe af samme fade. Selv holdt vi sammenskudsgilde. Jeg forekom mig selv at ødsle ved et sådant gilde. Det eneste jeg var medindbyder til, og som kostede mig 5 kr. Der imellem holdt vi «træskodans» i granerne, hvor der var en danseestrate. Det hændte her at jeg i mangel af bedre musik, sad og trallede dansestykker et par timer. Til min forundring kom Mostmølle døtrene en sådan aften, og takkede mig. De offentlige baller, der her undertiden holdtes, gik jeg sjældent med til, og jeg forsvandt skyndsomst, når larmen og drikkeriet tog til.

De unge karle lejede imellem vogn, og indbød hver sin dame til Grundlovsfest eller andet, i Viborg. Der mærkedes imellem en vis misundelse af damer, der mente sig forbigået til en sådan udflugt.

Hyggeligt kunne de den gang nye juletræsfester i Afholdsforeningen være, hvor de ældre, med »vævemesteren« som fører, sørgede for taler og sange.

I mine første tre år på lageret var pakmesteren et ungt menneske, der rejste til Amerika, 20 år gammel. »I Danmark kan man aldrig forvente at få ordentlige økonomiske forhold,« mente han, der ingen forældre havde at tage hensyn til. En bogholder Andersen havde en del af sit arbejde her. Min søster, der altså var 17 år ældre end jeg, havde været ude for tilnærmelser fra den ringforlovede herre. Nu kom her samtidig pakmester Jensen, tidligere apotekerkarl, og bogholder Jørgensen, der kunne være næsten for morsom, som når han hentede mig og tavs puttede mig i sækken, der stod parat til pakningen af tøjet. Ærgerlig over det uafvendelige, sagde jeg en dag: »Gid dog jeg vidste, hvormed jeg havde fornærmet Dem, da der nylig gik en hel uge, uden at De hilste eller talte til mig. Så ville jeg gøre det igen for at få fred.« »Nu kan De ikke fornærme mig, for nu elsker jeg Dem,« og Jørgensen satte sig med mig, og fimpede mig, alt imens han vinkede til de leende ansigter overfor i vævestuen. At bogholderen var gentleman, vidste de alle.

Pakmesteren, der var en flittig mand, kunne også imellem skænde, når de arbejdede sammen. Min søster stod i pressestuen en dag, fabrikannten hørtes komme, han gik hen til det andet vindue, for at konferere med Marie. Under bordet lå Jørgensen og kneb hende i tærne. Om nu Niels Jensen var kommet ind ad døren? Ja, hvad så?

Den rare Jacob Petersen, der så mindre godt og gik dårligt, stod der en dag med de knækkede fingre.« Gud nåde mig, nu bli'r jeg en stakkel alle dage.« Af og til skete der uheld. Den værkbrudne, kloge Zakariasen, havde en vanskelig stilling som vævemester. Også symaskiner ordnede

han. Der mentes, at han favoriserede sine to brødre her, og en svoger, der tilsammen kaldtes «Svenskerne». Der mentes, han stod mere på fabrikantens side end nødvendigt, og det var altid ham der måtte meddele om ubehagelige nedskæringer i akkorderne.

Fast ugeløn var oftest for mænd 10-12 kr. plus et kummerligt gratiale til enkelte udvalgte.

Min søster, der dog førte tilsyn med tilskæringen, gik i mange år for 6 kr., siden 7.

Vævemesteren startede et landbrug for sine opvoksende drenge. Han forstod her at holde gratis hjælp til kartoffeloptagning o.a.

Min søster måtte af og til op til Zakariasen, når Sine skulle have noget gratis. Ingen holdt af at negle sligt.

Børn hentede sytøj tirsdag og fredag. Så gjaldt det om at få trøjer til 65 øre dusinet, fremfor bukser til kun 25 øre. En ældre pige, Hanne Resen sorterede uld og hjalp til i huset, sørgede ydermere for at få sønnernes bajerflasker væk fra fruens opdagelse. Hun var min støtte og trøst. Bl.a. redte hun møller Svendens seng. Han måtte male om natten, når der var vand nok til rådighed. Han var en ældre gift mand ude fra heden. De to var kærestes, mentes der. Jeg følte ubehag, da forkarlen med sin nøgle lukkede Hannes dragkistesuffe op. Her lå en ekstra pakke smørrebrød og en lille flaske brændevin til møllersvenden, der vel kunne trænge til lidt ekstra. Karlen lod brændevinen spilde i skuffen, og lagde en død mus hened.

Hanne sov sammen med en eller anden fabrikspige i dennes dobbeltseng. I den anden, kokke- og bryggerspigen. Hanne kunne bedre have passet som fabriksfrue end omvendt, mener jeg. Hun passede fruene i vel otte barselsenge, for så syg og træt straks at måtte rejse, da hun blev uarbejdsdygtig. Hvor fortvivlet kom hun ikke og bad mig nittenårige om at se over til datteren, der i tre år, siden konfirmationen, havde tjent hos den store gårdejer Povl Nielsen og nu var blevet frugtsommelig med denne skurk. Pigen fik 800 kr. en gang for alle.

Hvor har jeg ærgret mig over Folkebladets lovprisning af Povl til sølv- og guldbryllup og begravelse. Hvad om han havde givet »sønnen«, født samtidig med hans tredje, de penge, det kostbare monument, med en sørgende engel, har kostet, som han satte over sin kone, og dermed over sig selv.

»Tag nu, Ellen, og vask mig godt,« sagde Hanne Resen til sin gode søsterdatter, »så er det lettere for dig, når jeg er død.« Hun døde to dage efter, 53 år gammel.

I førstningen alene, tit i mørke aftener, siden sammen med min bror, gik jeg hveranden lørdag aften hjem, hvor de nu havde fjælegulv og komfur, og hvor far selv betalte de 30 kr. årligt, for han drak ikke de sidste 15 år af sit liv. Det var festligt for ham, omsider at gå til valg. Det kunne han ikke, da han modtog støtte fra det offentlige. Mor skændte over hans stemme til Jensen-Knudstrup, der som formand for Forsamlingshuset nedsatte hendes årsløn fra 20 til 15 kr.

Efterhånden fik jeg stor øvelse i de daglige reparationsarbejder og blev rost herfor. Helt overvældet blev jeg en gang til jul. Da kom fabrikanten og gav mig 10 kr. for reparation af en del rotteædt tøj, sendt ham af en fabrik i Hammerum. Der var da heller ikke noget i vejen, da jeg ville have 7 kr. ugentlig, og bo hos min søster.

For kosten betalte kvinder 3¹/₂ kr., som jo også dækkede ophold. Seng deltes altid med en anden. Mænd gav 1 kr. mere.

En aften havde jeg nydt min te med velbehag, og ville skænke mere vand på. Så ligger der en sølle kogt tudse i vandet. Slemme vandhullerne dengang, med al deres tilløb af overfladevand foruden krybet.

Min søster Line var banevogterkone, og tjente i mange år kun huslejen herved. Nylig havde hun besøg af Berrit, der var dårligt gift, trods forældrenes advarsel. De kom fra en rejse en dag, og fandt datteren grædende. Hun klynkede: »Nu har Morten ligegodt været her, og narret mig.«

Medens jeg som 21-årig tjente i Jelling, måtte jeg opgive højskoleophold, da mine 200 kr. var udlånt, så jeg ikke kunne få dem dertil. Rejste så igen et år på Dollerup. Kom så på Vinding Højskole, og derefter tre år på »Kirkegård«, hvor jeg deltog i malkning af de 17 køer daglig. Under tiden stod jeg ene og æltede 18 rugbrød, og sov så ikke for værk i armene næste nat. Her var venlighed mellem familier og tjenestefolk, i det lille Sinding sogn.

Siden nåede jeg at komme på husholdningsseminariet i Sorø. Treogethalvt år var jeg leder af Handbjerg Pigeheim. Siden et trip i England, på et hjem for arbejdsløse mænd. En miss Harrither fortalte mig, at hun havde hjulpet 300 arbejdsløse unge til Canada, uden at en eneste havde undladt at betale hende rejsepengene tilbage.

Min mangeårige ven, gårdbestyrer Svendsen, og jeg, blev gift i 1912. Vi startede som statshusmandsfolk, med 12 plejebørn. De skulle aldrig udskiftes med andre, så de blev hjemløse derved.

Vi har vor datter, student og sygeplejerske, gift i Ribe. Vor datter nr. 2, student og sygeplejerske, gift i Bombay, Indien. Nr. 3, forstassistent ved Hedeselskabet i Guldborgland.

Gennem mine brødre ved jeg, at det længe mislykkedes med fagforening på Dollerup, indtil 1908, var det vist, at man ikke længere kunne komme uden om den. Mest kneb det at få de såkaldte mestre, og allermost min konservative ven, pakmester Jensen, med her. Fabrikken solgtes et års tid efter.

Mit hovedønske er: Tvungen skole, med valgfri fag til 16 år, udover regning. Der syndes meget mod ungdommen, ikke mindst på landet, hvor børn tidligst tages fra skolen.

Efter ønske fremsendes yderligere oplysninger om Dollerup Mølle, som i år kan fejre 100 års jubilæum. Først en tegning, der skulle kunne anskueliggøre bygningernes beliggenhed i halvfemserne, og noget før. Til yderligere forståelse af stuehuset fremføres, at det ligger på en skrånning, der mod nord i underste etage har kældervinduer, med undtagelse af folkestuen, der havde lyskasser til hjælp for de to vinduer mod gården. Møllesvenden skulle herfra kunne se eventuelle møllegæster. En lille gang om imod fabrikken havde bl.a. indgang til folkestuen. Her var træbænke langs de tre vægge og bæk uden rygstød på fjerde side af langbordet. Over de tre vinduer var kappegardiner, men ingen andre prydelser. Endnu en bæk stod under gavlvinduet, og en stol ved kakkelovnen. Langvæggen ved kakkelovnen krummede på en sær måde, for at give plads for en trappeopgang derude fra indgangen. I krogen førte en dør ud til en gennem huset førende gang og »håndværkerstuen«. Næste rum ved folkestuen, hvor vi 5-6 fabriks piger spiste – køkkenpersonalet spiste i køkkenet – og skulle høre efter de herrers eventuelle ønsker, som de tilkendegav ved med deres skeer at banke i fadene. Hvert holdt sit spisebestik her, der efter endt slikning blev gemt i bordskuffen eller sat i vindueshasperne. Rum nr. 3 var pigekammer, med 2 dobbeltsenge. Et lille bord midt på gulvet. Her var kældervinduer. Servante og kakkelovn samt træstole. En del af vore skabe og kufferter måtte stå i håndværkerstuen, af mangel på plads. Så fulgte brød- og ølkælder. Et par viktualierum, og sidst vandmejeriet, hvor vandet fornyede sig selv i et bassin.

Mod øst førte gangen ud til en trappeopgang mod engevejen. Mod syd var her først en slags opvaskerum. Så det store køkken, som havde opgang til et mindre køkken ovenpå. Længere henne lå stuepigens værelse, med to enkelte senge. Her sov fruens mor, Grethe Eskild, som hun kaldtes i Thorning, under sine korte eller længere besøg. Rimeligvis efter eget ønske.

Over for håndværkerstuen var så det store pigekammer, med to dob-

belte senge, tre klædeskabe, dragkiste, servantebord mellem de to vinduer mod haven og indgang til det, ja, vel allerbedste rum her nedenunder. Det blev dog kun brugt til familiens strygestue, antagelig fordi det lå under familiens soveværelse. Her var to vinduer mod haven, et tredje mod porten, og udgang til folkestuegangen, hvorfra der, som nævnt, var trappe op til herskabslejligheden, der i to stokværk bestod af 15 værelser, plus 7 i havehuset, hvor de to sønner og bogholderen logerede.

Under ombygning hvor kamre inddrages til systue, kom der et par fabrikskarle til at bebo et gæsteværelse ovenpå.

Fabrikken fremstillede trøjer og underbukser af rent dansk uld, plus en sekundavare. Alle trøjer var langærmede, lukkede i halsen, og de fleste blåmelerede. Et andet parti var enten hvidt eller blåstribet, og blev svovlet nede ved kulrummet, hvorefter disse ting opbevarede for sig i det »hvide lager« over kontoret. Fra dette lager var der nedgang til kontorgangen.

Så var der som noget nyt påbegyndt normalundertøj plus stof, vistnok lavet af den fine australske uld, der hjemførtes.

Fru A. Petersen her i byen, nu 80 år, syede som 12-årig det første dusin »droptrøjer«, som de også kaldtes. »Du får 90 øre, om du kan gøre det fint,« lovede A. P. Andrea fandt dog, at sytøjet var træls imod de grovere ting, der betaltes med fra 50-65 ører for de tre størrelser. Siden syede Andrea på den ene af to trælse maskiner, hvor tøjet blev fæstet med knappenåle, og hendes håndled svulmede op af sliddet.

Da jeg kom til, syede man kædesting. Jeg husker det, fordi jeg af og til måtte over i systuen med et eller andet stykke, der var løbet op i syningen. Kunne jeg skønne, og det nåede jeg hurtigt, at et eller andet parti var for let eller for tungt, så over til vævemesteren, der bistået af sin bror Lars tog sig af dette. Jeg stod jo i pakstuen, der af hensyn til porten nedenunder var hævet et par trin over de to tilstødende lagerrum. Stuen gik igennem huset, med et stort trekarmet vindue i hver ende. Ud mod stuehuset var tre faste borde. Ved det andet vindue stod jeg og holdt hvert stykke op foran det, hvorved en del løbemasker o.a. kunne opdaget. Hvert stykke lagdes så på tremmebænken til venstre. Undertiden sad jeg i den lave vindueskarm eller på en stol og reparerede. Alt tøjet hentede jeg på blokstuen, hvortil det var kommet med elevator fra vaskeriet. Den eneste elevator, som fandtes. Her ved blokstuen var til højre tørrestue. Til venstre et rum, hvor der sorteredes uld osv., de groveste totter kasseredes.

Droptrøjerne blev efter vaskning klippet ud i halsen af min søster, og syet med heksesting. Et dusin betaltes med 20 øre. Siden fik man maskine her til, og nu betaltes 7 øre. En gang det gjaldt et væddemål, mellem N.Jensen og bogholderen, syede Andrea 20 dusin en dag.

Vi var 10 fra fabrikken, som i mine første 4 år spiste og boede der og fik fast løn, og dermed, for pigernes vedkommende havde forskellige pligter.

Min bror Kristian, som kom der i 1892, fik det første år 70 kr. som medhjælper i karteriet, men så måtte han, som en undtagelse trods sine 18 år, da der netop da ingen yngre var, til sin ærgrelse tømme de tre latrinspande i fabriksgården. Gårdsdrengen, der var mindre, havde fire hver dag. De to helt oppe i herskabs lejligheden.

Der var i halvfemserne 50-60 mennesker på fabrikken. Til at begynde med, før min tid, spiste alle, også de gifte, på Møllen.

Min svigerfar, der passede 21 køer, da der var flest, dog ikke malkning, fik i flere år 6 kr. plus kosten. Tit måtte han våge ved en kælveko. Desuden passe får, svin og fjerkræ, hellig og søgn. Men de beholdt pr. år 20 kr. i husleje for køkkenen, der tillige var gang, og så de to stuer. Endda var der råd til spisegilde til svigerfars fødselsdag, hvor fabrikantens søn, N. Jensen, var selvskreven gæst, og hvor der snapsedes og skåledes.

Syv familier havde selv et lille landbrug ude i periferien, som mest passedes af kone og børn. Efterhånden kom flere af børnene også på fabrikken, og logerede hjemme. Et par andre kunne undertiden modtages i kost, og logiet var som regel familiens stue, eller et loftsværelse med dobbeltseng.

Min søster, der gik dårligt, havde det held at komme til at bo i fyrbøderens, han var tillige vaskemester, hjem, vel det eneste hus, fabrikken havde ladet bygge. Det var i nærheden, ligger endnu deroppe mod Dolerupvej. Her gav hun i flere år 3 kr. for ophold. Siden fik hun selv pensionat, for os tre yngste søskende, og et par andre. Det betaltes der 3 kr. for, og 4¹/₂ kr. for karle. Vaskemesteren købte et lille landbrug. A.P. ejede jo ca-40 td. land. Hertil kom siden Testrupgården, den anden side engen, men i Lysgård sogn. Det drejede sig jo om vandløb og enge. Men han solgte ikke jord til byggegrunde eller til andet.

Cykler var ikke til rådighed den gang. Arbejdsløshed kendtes så godt som ikke.

Der samledes på lager ganske jævnt. Fragtvognen, der læssede fra pakstuen, kørte tirsdag og fredag, til Viborg, og tog uld og andet med

tilbage. Kul udkørtes af fragtvogne fra Viborg. Men i september kørte fabrikkens egen fragtvogn tit de fleste dage, til lageret omtrent tømtes. Andenkarlen, der kørte vognen, havde bud om mange ting til den store husholdning. Komisk lød det en dag, fra den travle husmor: «Alting skal også igennem mit sølle hoved, om det så er vognen til Viborg.» «Op med dig, dit grimme spektakel,» kom det vredt, til hendes yngste, hun netop da skubbede foran sig op ad køkkentrappen. Han blev i øvrigt både pæn og dygtig. Broderen Niels Jensen var som fraskilt siden på drankerhjem. Hans mor traf mig engang ved Skodsborg og beklagede sig over »svage karakterer«. En anden søn, på min alder, gjorde forgæves modstand mod at blive konfirmeret. »De kunne have ladet mig konfirmerere, da jeg var barn, nu vil jeg ikke«.

Jeg kunne ikke undgå at høre en ældre søster tale med ham på pakstuen. Han var en velvoksen gut dengang, på 15 år. Det sattes dog igennem.

Det var jo dengang, som det er på landet den dag i dag, en skandale, at unddrage sig dette. Vore børn ville som de andre, men ønskede ingen altergang, og blev naturligvis fri herfor.

Skønt Johannes Jensen var godt begavet, fik hans forældre stor sorg af ham. Han blev fulgt til Hamborg som voksen, og derfra sendt til det dengang, »tørslagte« Tasmanien, hvor han var, ja jeg ved ikke hvor længe, men han var den samme, da han kom tilbage. Underligt at se dette, da dog ellers alle sønner fra de små hjem blev ordentlige samfundsborgere.

I lejligheden ved siden af min søster boede en tid væverske Trine Mogenssen, der, om der spurgtes om de to store billeder over kommoden, forklarede: »Det er mine tre børns far og så hans kone.« En voksen datter, Martha, gik, trods et skinnebessår, længst muligt på fabrikkens Jeg så hende tit sidde stille jamrende derhjemme med sit ben på en stol. Så blev familien, der var en skolepige, opsagt fra fabrikantens hus. Det så jo ud til, at den kunne blive en byrde for sognet.

En svigersøn fik opspurgt en lille grund uden for Jensens domæne, og et hus opført til den sølle familie. Martha måtte omsider på sygehus, hvor overlægen var vred over det forsømte sår. Vi undredes over, at pigen beholdt sit ben, og kom til at gå nogenlunde normalt. Jeg har for nylig hørt, at Martha tilbagebetalte sognet de udlagte sygehusudgifter. Der skumledes i visse kredse over de mange småkårsfolk, der kom til egen. Der var således tale om et forsamlingshus. »Jo, »sagde gårdejer Kr. Andersen, »får vi ikke brug for et sådant til andet, så måske Jensens stakler kan anbringes her?«

Michael Mogensen, fruens bror, var også væver på fabrikken, men drev desuden »husflid« for A.P. Jensen, der på Lysgård grund, den anden side åen, købte et hus, hvori der opstilledes væv for Møllen.

Når en eller anden omstrefjende uldkræmmer attrapperedes for ulovlig varehandel, og Michael måtte møde i retten, kunne han vel ikke sige om kræmmerens uldtøj netop var lavet hos ham, men at han bestemt lavede magen hertil. Der er måske privilegium på Hammerum og Lysgård husflid den dag i dag?

En anden væver, Kr. Kristiansen, vævede som en af de dygtigste de blåstribede trøjer, og mente at have krav på større betaling herfor. Det kunne der ikke være tale om. Han bød farvel og gik. »Kræn Væver kommer nok igen, når han bliver sulten,« sagde A. P., og det gjorde han. Hvordan ellers med kone og børn derude i den sølle beboelse, hvor man var nødt til at kunne have en ko. Hans steddatter, Inger Marie, der altid så dårligt, og til sidst sad helt blind her i byen i 12 år, fortalte, at hendes far, en karl fra Hald, havde foreslået moderen, at det ventede barn, altså Inger Marie, skulle aflives. Hun blev gift. Jeg var brudepige. Flere mente, at dette giftermål var forkert, af hensyn til eventuelt afkom. Inger Marie var arbejdsom og ordentlig, slet ikke sær som flere mente. Manden var knap så klog som Inger Marie. De var røgterfolk en tid på Holstebroegnen, og da de var hjemme nogle år efter på besøg med en kvik dreng, hen ved et par år, og en kone ville kigge ind i barnevognen, sagde Marius:« Hva' fanden glør du etter?» Samme søn blev flink og dygtig, tog sig af sine forældre på det bedste.

Kræn Væver, Inger Maries stedfar, var en klog mand, der fik startet en brugsforening, i 1894, for hvilken han var formand i mange år. Det hændte, at bølgerne gik højt ved generalforsamlingerne, således da der manglede 600 kr. Dette kom man over, og den eksisterer i forstørret skikkelse endnu. Anderledes gik det i Thorning, hvor brugsforeningen fik et dødsstød omkring 1905. »Er du fra Thorning?» var der i Knudstrup Kro en mand der sagde til Stine Lyngholm, »Ih føj endda for skam.«

En enke, Stine Kriegbaum, der boede i et lille hus på Lysgård Hede med sine seks børn, vævede på Møllen i flere år, og kom så efter Hanne Resens død op i det lille rum ved uldloft og blokstue for at sortere uld. Altid syntes hun tilfreds. Andrea og jeg, drak af og til kaffe derude i hjemmet. Hver forår, gik hun med sine drenge de fire km om til bøgeskoven. De skulle se skønheden der. De fem sønner fik alle håndværkeruddannelse.

Under min egen strid, har jeg tit tænkt på denne kvindes mod og udholdenhed.

Om maskinerne har jeg fra min bror, der er 78 år, følgende oplysninger. I 1890 fandtes der følgende: 1 kræmpewolf, 3 sæt kartemaskiner uden overføring, 2 selvfaktor spindemaskiner, 3 halvkraftmaskiner, 8 rundvæve til håndkraft. Vævestuen udvidedes med »Djævleøen«, en tilbygning mod syd, i 1893. Da var systuen for 12 maskiner indrettet i tidligere kamre under vævestuen.

N. Zakariasen, vævemesteren, der holdt væve og symaskiner i orden, kaldet Zakarias. Spindemesteren K. Jacobsen, kaldet Kristoffer. Det menige personale bestod jo så, af vævere, kartere og spindere plus hjælpedrenge. Pigerne, som arbejdede med det uvaskede tøj, hed fedtsyersker. Andre monterede det vaskede normaltøj, og kaldtes monterepiger.

Vaskeriet, dampmaskine og fyring, lededes af vaskemester Mikael Jensen, med en fyrbøder til hjælp. På blokstuen var 2-3 mand. På lagre og pakstue færdedes Kresten Jensen, også kaldet Kræn Pak. Den rare og flittige mand ville dog helst anses for mester, endda han hverken havde undergivne eller noget som helst regnskab. Han var dybt krænkter over, at det konstateredes, at han var arbejdsmand, da han måtte gå ind i fagforeningen.

Endnu skal nævnes, at fabrikanten til det årlige høstgilde indbød alle arbejdere med koner. Der serveredes altid sødsuppe og steg. Man spiste tilfælles af samme fade helt til det sidste gilde, der vistnok var i 1908, og flere år efter, at man i folkestuen havde forlangt og fået hver sin tallerken. Der dansedes, og ud på aftenen spistes smørrebrød, og til sidst serveredes punch. Her skåledes og taltes af fabrikanten og andre om det smukke samarbejde. Noget patriarkalsk var der vel nok endnu dengang, men dog heldigvis ikke i samme grad som i den gamle Niels Jensens, A. P.s fars tid.

Fru Michael Mogensen, hvis mand som omtalt lavede 'husflid«, og hvis søn, Kristian Mogensen, endnu er på fabrikken, fortalte, og min mand har også hørt hende fortælle det, at gamle Jensen gik ind i pigekamre, og tog dynen til side, og så vankede der klaps til et eller andet pigebarn, der sov over sig. Piger på den tid, havde ofte kun natten til rådighed, og fik tit for lidt søvn.

Fastelavnsgildet foranstaltedes af arbejderne selv dernede i fabriks-salen, med en slags skydning, med kaffe og dans. Tit var her morsomme udklædte med masker.

Tiderne var knappe, for knappe, men vi unge brugte jo hverken røg eller kosmetik. Mit eneste skønhedsmiddel var, da jeg som stor tøs vaskede mig af og til i »frøæg« dernede i de Thorning enge, for at modvirke mine fregner.

Efterskrift:

Mest beundrer jeg de fremskridt der er sket, sundhedsmæssigt set, om end der endnu er alt for mange dødstilfælde for småbørn. Jeg ønsker de nationer og den politik største fremgang, der bedst kan forhindre krige i fremtiden.

Ottomine Svendsen døde 98 år gammel i Viborg i 1973. Hendes mand, Anton Svendsen, som var halvbror til tidligere graver ved Thorning Kirke Jens Grenaa, døde allerede i 1959. Ottomine og hendes mand ligger begge begravet på kirkegården i Thorning.

Hvad hjertet er fuldt af ...

Erindringer

Indledning

I hjertet af Jylland, hvor isen fra nord og øst stødte sammen under den sidste istid, ligger Skelhøje.

Netop sammenstødet af disse ismasser, der her dannede en ret vinkel mellem det dækkede land og det isfri område, hvorover smeltevandet skyllede, har givet landskabet den særprægede og voldsomme udformning, der tillige er baggrunden for Skelhøjes opståen.

Thi her oppe på højderyggen færdedes de folk, der i årtusinder skulde nord eller syd på gennem Jylland. Til og fra Limfjordens inderste krog ved Hjarbæk eller til det hellige Vi på bjerget – det senere Viborg. Her kunne man gå tørskoet og her var vidsyn. Her langs alfarvej højlagdes de døde, synlige for alle. For hvad er et bekesteligt gravminde værd om ikke det ses?

Blandt disse høje, hvoraf en betydelig del stadig kan ses mod syd i Havredal Plantage, findes forklaringen på en del af stedets navn. Der var høje i dette område – masser af høje, der i dag næsten alle er sløjfede eller overpløjede, som det desværre er gået så mange steder.

Stedet var næppe beboet i vikingetid og middelalder, hvor mange af vore landsbyer ellers tog form. Da var Skelhøje i udkanten – ude på overdrevet. De gamle vejforløb flyttedes nu enten øst om Hald sø, hvor »Hærvejen« kom til at danne forløberen for den nuværende hovedvej 13, eller længere mod vest, hvor landevejen fra Viborg til Sct. Mariæ kirke i Karup passerede Karuphøj.

Derfor kom grænserne mellem herreder, stifter, sysler og sogne til at gå herude i ødemarken. Ved »Skjelhøj« støder fortsat sognene Frederiks, Lysgård og Dollerup sammen. Så navnet er klart nok: Skellet mellem højene.

De landskabelige kontraster er voldsomme. Stadig kan man her følge morænelandskabets fødsel fra de grotesk knudrede former omkring

*En glad 12-årig med
»Hopalong Cassidy«-
slips og »Fantomet«-
ring klar til at erobre
Viborg.
Ved skolestart på
Fønn's 1957.*

Hald sø, over toppunktet i Skelhøje og derefter vestud over den ensformige, flade Alhede, eller som den også kaldes: Karupfladen.

Udflugter og ekskursioner, der bl.a. havde disse geologiske forhold på programmet, havde i min barndom ofte karakter af et fast mønster. Man startede med at bese Dollerup Bakkers herligheder for derefter at køre ad »Den ny vej« – også benævnt »Den swot' vej«, grundet sin slaggebelægning, til Skelhøje. Vejen var anlagt langs Skeldalen som forbindelse mellem Dollerup Mølles klædefabrik og Skelhøje Station.

I Skelhøje standsede man op ved toppunktet, hvorpå der i omtrent et halvt århundrede var placeret en vindmølle.

I min barndom var vinger og hat forlængst nedtaget og i stedet var lavet en flad platform med rækværk, hvorfra besøgende havde en vidunderlig udsigt både mod nord over Hald sø og mod syd ud over Alheden. Anskuelighedsundervisning kan man sige.

I møllen residerede den gamle, hvidhårede Hans Løkke, hvis udseende for mig var det tætteste man kunne komme på kong Christian X.

Møllerens kone Marie var sykkone og ændrede i de vareknappe år under og efter besættelsen mangen en gammel frakke til en smart »lumberjacket« eller et par gamle bukser til knælange »plusfours« til vi børn fra de store årgange.

Efter et besøg på møllen var et kik i farfars dybe sandgrav også på programmet. Denne sandgrav beliggende et par hundrede meter syd for byen ad vejen til Frederiks, stod med skarpe skrænter, der tydeligt viste den lagdeling af sand og grus under ahlen, der var resultatet af isens aflejringer under afsmeltningen, som skabte den flade hedeslette.

Klart nok er de tungere grusmængder aflejret ret tidligt i forløbet, hvorfor der da også i årevis har været gravet grus her syd og vest for Skelhøje. En gravning, der i nogen grad har forvandlet landskabet mod Trehuse, hvor husmandsstederne nu ligger på små øer, hævet over den udsugede grund.

Omkring århundredeskiftet 1900 bestod Skelhøje af et par gårde og et hus med smedje – alle tilhørende samme familie.

Om Byens opståen omkring jernbanen og mine familiemæssige relationer til »grundlæggerne« henvises til artiklen »Skelhøje« – »Skjælhøew« i årsskriftet fra 1999.

I 1906 åbnede jernbanen mellem Viborg og Herning med 2 daglige afgangene i hver retning.

Og snart voksede en bebyggelse op omkring stationen. I årene op mod 1. Verdenskrig opførtes adskillige af de huse, der endnu står i midten af byen.

Det store toetagers hus, Volden 4, rummede slagter- og skotøjsforretning samt beboelse for flere familier. Der byggedes manufakturforretning, bageri og mølle. »Æ tårnbøgning«, Bakken 2, der oprindeligt havde et udsigtstårn, rummede også flere familier.

Men meningen er ikke her at fortælle Skelhøje bys historie. Herom kan henvises til bl.a. Borger- og håndværkerforeningens publikation fra 1981. I stedet har min intention været at berette om barndomserindringer, især fra 50'erne, hvor der stadig i byen fandtes nogle af de oprindelige »nybyggere« og hvor mange ting stadig foregik som i »gamle dage« med håndkraft og lang arbejdstid. Hvor folk kendte hinanden og var afhængige af hinanden. Jeg erindrer – måske set i bakspejlet og fra drengehøjde – et samfund i komplet balance med sig selv.

Alle deltog i fællesskabet. Stort set alt foregik lokalt og alle havde en velkendt og veldefineret rolle. Tingene hvilede i sig selv. Livet var overskueligt. Der var plads, også til afvigerne og »de sære«.

Lad mig for at illustrere mangfoldigheden nævne de selvstændige erhverv og servicevirksomheder, der fandtes i min barndom i en stationsby med ca. 350 sjæle, hvoraf vel en 1/3 var børn, og hvor det var karakteristisk, at der – ud over jernbanen og postvæsnet – ikke fandtes nogen

form for offentlig service. Skolen var privat, børnehaver og plejehjem kendte vi ikke.

Der fandtes naturligvis en del landbrug omkring og i udkanten af byen. Til betjening og forarbejdning af produkterne herfra var et mejeri med kartoffelkøgeri, slagteri, tarmrenseri og mølle med grovvarerlager. Dertil sadelmager og smedeforretning. En »Wonnimand«, d.v.s. en ornecentral var også til rådighed. På de 3 førstnævnte virksomheder var vel beskæftiget 5-10 mand pr. arbejdssted.

Et savværk fandtes i byens nærhed ved Guldborgland plantage.

Dertil kom diverse håndværk, såsom murer tømmer- og snedkervirksomhed, hvoraf der altid var mindst to mestre med op til flere svende og arbejdsmænd.

Havde man låst sig ude, gik man blot til snedker Braüner eller Harald Hansen og lånte et kæmpe stor nøglebundet med hjem. Æn af disse almindelige gadedørsnøgler passede. Jeg husker ikke at der nogen steder i Skelhøje fandtes Yale- eller Rukolåse. Tyveri i byen har jeg aldrig hørt om.

Malermester og el-installatør fandtes. En møbelfabrik og en lædervarefabrik kunne byen også byde på. Adskillige detailforretninger blev drevet. Der var 2 købmandsgårde og et Tatoludsalg. Skrædder, manufakturhandler, trikotagehandler, træhandler, foto- og papir, skomager med skotøjsforretning, slagter, bager, gartner, radio og TV, kiosk og cykel- og knallertforretning.

Desuden vognmandsforretninger med alt fra lillebil over udlejningsvogne og busser til lastvogne.

Af servicefag fandtes autoværksted, øldepot, assurandør, barber, damefrisører, syersker, hjemmesygeplejerske, rulleforretning og et afholdshotel, der regelmæssigt fungerede som biograf.

Der var friskole, missionshus og samtalestation (telefoncentral) og endelig, ikke at forglemme, jernbanestationen med posthus, der havde en del ansatte. Havde man ærinde i Viborg, f.eks. på et apotek, kunne det klares med rejsebudet, Daniel Bitsch, der hver morgen på stationen modtog små sedler med ønsker og ordrer og som leverede det bestilte samme sted med eftermiddagstoget.

Mange var naturligvis også beskæftigede udenfor byen og medvirkende til dens vækst.

Dollerup Mølle havde med sine omkring 200 arbejdspladser til såvel kvinder som mænd stor betydning. Mange tilnavne viste tilknytning til denne arbejdsplads: Søren Uldvasker, Laurits Væver, Spindemesteren m.v.

Under og efter besættelsen spillede Karup Flyveplads en rolle ligesom

brydningen af brunkul i Sdr. Resen, nord for Kongenshus hede. Til sådanne arbejdspladser transporteredes man på ladet af en lastbil påsat en kasse med et par kikhuller i.

I Skelhøje kørte mælkeemand Bernhard Pedersen rundt med sin fjordhest »Lotte« og solgte mælk i klare flasker med staniolkapsler eller direkte aftappet i kander fra jungere med messinghaner.

Regelmæssigt kom tillige »Fiske-Kresten« fra Dollerup og solgte rødspætter, sild og hornfisk, der var kommet med toget fra Glyngøre. Fiskene blev vejlet af i en lille zinkspand ophængt i en bismervægt. For ikke at fryse for meget, når han tog på de isede fisk, var han altid iført »strik-vanter« uden fingre.

»Fiske-Kresten«, hvis ordreafgivelse foregik fra telefoncentralens boks under loftstrappen, brugte angiveligt altid samme formulering:

– Heló – heló! Det' Kresten Nierlsen, Dol'lup. Gern ha' 4 kasser fisk – rø'spætter – sill' – 2. sortering!

Om efteråret kom en stærkt rødmosset mand fra Falledsgårde cyklen-de med sin anhænger og solgte de herligste »Ingrid Marie« æbler. Uldkræmere og børstehandlere dukkede op et par gange om året. Landstrygere som »Peter Langfart« var tilbagevendende personer, kendt af alle.

Ringeapparater på dørene fandtes ikke. Man gik ind efter at have banket på et par gange. Sjældent var dørene låste, hvad enten folk var hjemme eller ej.

I haverne avledes jordbær, ærter, kartofler og kål. Ikke ret meget salat og slet ikke squash, skorzonerrødder, auberginer og sådan noget.

Mange havde en gris i baghuset og endnu flere holdt høns. Bistader stod rundt i bakkerne. Man kendte ikke til fræsere, el-hækklippere eller motoriserede plæneklippere. Og skønt arbejdsdagene var lange og week-enderne korte, var haverne utroligt velfriserede med runde bede og revne gange.

Havemøbler og vinduer var hvidmalede. Enkelte havde særligt fine havemøbler fremstillet lokalt af krogede egestokke.

Håndværkerhusene duftede ofte af det nærliggende værksted. – Frisksavet træ – en kogende limpotte. Og i Riskjærs lille træhus en pragtfuld duft af læder og læderolie. Riskjær, der havde to sæt forlorne tænder, der skiftedes bl.a. afhængig af rundstykkernes alder!

Mange andre dufte og lugte hænger ved:

Hestehove, der skæres til, når smeden skal sko hesten. Rødgloedende jernringe, der brænder sig fast på et nyt træhjul og derefter hvæsende og spruttende kommes i et vandtrug til krympning og afkøling.

Duften af gyvel, damp og kul, tjære og bager.

Lugte og lyde fra mejeri, slagtehus og stenkuseren ved Dollerup skole.

Lyden og duften fra Guldborgland savværk. Remvoks og hestepærer.

Den kølige duft af majs og mel i møllen.

Kaffemøller, klipfisk og petroleum....

Men fra slutningen af halvtredserne og gennem tresserne skete en voldsom forandring. Folk fik arbejde udenfor byen. Man fik bil, fjernsyn, køleskab og hjemmefryser. Nu kom også de gifte kvinder på arbejdsmarkedet. Der blev bygget børnehaver. Man begyndte at komme længere omkring – også for at gøre sine indkøb.

De små butikker afvikledes. De små fremstillingsvirksomheder ligeledes. Institutioner og virksomheder skulle gøres større og samles, men intet samledes i Skelhøje, der lå for langt fra de store landeveje og stadig i 3 sogne med 3 forskellige sogneråd med modsat rettede interesser. Derfor lukkede skolen, mejeriet, slagteriet, stationen, posthuset og telefoncentralen. Skelhøje blev en »soveby«. Ganske vist stadig smuk og idyllisk beliggende med nyopførte villakvarterer, men uden den gamle sammenhæng i hverdagen.

En sammenhæng og overskuelighed, der er så vigtig for børn.

For de, der ikke har kendt en sådan verden, er denne beretning skrevet. For vi andre til erindring og et øjeblikk eftertænksomhed.

Familie

Mine forældre blev viet i Ravnstrup kirke den 18. marts 1945. Den dag og det sted – blev der sagt – fordi der ikke var en fodboldkamp i vejen.

Deres første hjem, i tagetagen hos smed Laugesen, kan jeg ikke huske. Jeg er ikke født dér, men i det nuværende Bakken 18, hos fars forældre. I det lille værelse mod nord, kaldet »æ bettekammer«, hvor jeg i en senere periode selv havde værelse.

Efter et par år flyttede vi til en nogenlunde tilsvarende lejlighed på 1.sal hos Jenny og Niels Braüner – nu Volden 14. I huset bagved boede Signe og Anthon. Anthon var murersvend og havde en Nimbus motorcykel med sidevogn.

Der var lokum bag udhuset, der fortil havde en sjov, skrå støttemur op mod stationsforstander Jørgensens have, hvor nu Andelskassen er beliggende. Denne støttemur kunne man løbe op ad.

Adgangen til vor lejlighed var gennem husets bagdør, idet fordøren

mod gaden, alene førte til lejligheden i stueetagen. Op ad en trætrappe til et åbent loft, hvis fjerneste, skrå del var afskærmet med et blåternet forhæng. Bag dette forhæng gemte sig alt, hvad den lille familie ejede af jordisk gods ud over møbler, køkkengrej og gangklæder til den årstid, man nu befandt sig i.

Ved juletid stod her, da det uisolerede loft fungerede som et stort køleskab, den store 5 liters flaske med nisseøl, som vi drak af hele julen.

Det var den samme, manglende isolering der gjorde, at vandrørene, der også var uisolerede og gik i skunken, ofte frøs om vinteren.

Mor måtte så, for at få vand i hanen (varmt vand kendte vi ikke), først tøre rørene op ved hjælp af et hvæsende primusapparat anbragt direkte under røret.

Samme primus blev også anvendt til at varme vand til morgenkaffen og morgentoiletet ved køkkenvasken, da det tog for lang tid at tænde op i jernkomfuret med brænde og tørv.

I den hårde vinter 1947, hvor jeg var to år, skriver mor om mig:

– Da jeg ville holde ham ud (over natpotten) og han ikke kunne, svarede han på mit spørgsmål derom med ordene: »Det er frosset«!

Koldt var det om vinteren i lejligheden og tilsvarende varmt om sommeren. Der var kakkelovn i stuen, hvori der hver morgen skulle fyres op før der overhovedet var varme nogen steder så isblomsterne kunne forsvinde fra ruderne. Ville vi se ud inden, varmede vi en 5-øre i hånden og holdt den mod glasset. Straks tøede et lille kikhul op.

Lejligheden bestod kun af et lille køkken med et kvistvindue og et bagved liggende pulterrum, en lille stue samt et soveværelse.

Der var heller ikke mange møbler. Dels var der ikke plads, dels havde far og mor ikke råd (Jeg var jo kommet lidt i vejen!) og endelig var det meget svært at skaffe noget som helst i de sidste besættelsesår.

Møblementet bestod i soveværelset af dobbeltseng, to natborde og et klædeskab. I stuen et spisebord med 6 stole og et dækketøjsskab samt en TOR radio. Møblerne var håndlavede i lakeret bøg hos snedkermester Braüner.

Inden jeg nu går videre i barndommens verden vil jeg, for forståelsens skyld, op ridse mine nærmeste aners forhold, idet de bl.a. i kraft af deres fysiske nærhed har spillet en stor rolle i min opvækst.

Mor er født i 1925 i Dollerup som det 5. barn af spinder Edvard Schultz og hustru Kirstine Nielsen.

Edvard Schultz var født i 1894 i Hjerm ved Struer, hvilket man hele livet kunne høre på hans sprog, skønt han som meget ung – før 1. verdenskrig – var kommet til Dollerup. Her fik han arbejde på Dollerup mølle, hvor han blev hele sit arbejdsliv. I Dollerup mødte han også min mormoder, der var fra Lysgård.

I Hjerm var min oldefar Peder Christian Schultz smedemester. Han solgte også cykler på den måde at der med hvert salg fulgte instruks i at betjene «maskinen» udført af morfar og hans brødre. Oldefar døde på Rigshospitalet i 1912 og blev begravet på Assistens kirkegård, så vidt vides uden deltagelse fra hjemmet. Det har nok været for bekosteligt at få båren transporteret hjem eller selv rejse til København til begravelsen.

Min oldemor hed Ane Vejgaard og kom fra Idom ved Holstebro. Sine sidste år levede hun i Dollerup, hvor morfar også havde en søster boende, hvilket var årsagen til at han oprindeligt kom til enen. Oldemor Ane er begravet på Dollerup kirkegård.

Mormors far, Søren Peder Nielsen var skomager. Han var født i 1858 og døde allerede i 1907. Oldemor Maren Carlsen, der var født i 1857 levede herefter alene i et lille hus nede bag Brugsen i Dollerup. Her havde hun en enkelt ko. I køkkenet var gulvet med stenpikning. Sine sidste år tilbragte hun hos en anden datter, der havde bygget hus på Møllebakken. Oldemor døde i 1935. Mor husker hende som den eneste af sine bedsteforældre.

Mormor Kirstine var født i 1893 og blev i 1914 gift med Edvard. Til at begynde med boede de i et lille hus nedenfor »Kobak« i Gl. Dollerup. Omkring 1930 byggede de et stort hus ved »Æ Ko'svej« (nu Ravnsbjergvej), hvor de boede til deres død, hvorefter huset blev overtaget af deres ældste søn, Karl Evald – »Krydder« kaldet.

Morfar døde i 1975 og mormor i 1984.

Morfar var soldat ved 20.batl. (Viborg) i sikringsstyrken under 1. verdenskrig. Sammenlagt gjorde han tjeneste i 33 måneder. En tid, han følte meget belastende, da han var gift og havde små børn, hvortil den offentlige understøttelse var meget beskedent.

Morfar har fortalt, at han engang under en sådan forlægning fra grænsen og til Ålborg, hvor man efter en dagsmarch på 40-50 km skulle indkvarteres i Viborg, bad om tilladelse til at aflægge kone og barn i Dollerup et besøg – nu han var så tæt på »hjemmen«. Han fik tilladelsen og gik så yderligere den dag de ca. 25 km. frem og tilbage til Dollerup for dagen efter at fortsætte til fods mod Aalborg!

I 30'erne, da især landbruget havde svære tider, havde både han og

mormor fast arbejde på klædefabrikken i Dollerup mølle, hvor de tjente gode penge. Trods 6 børn byggede man et nyt hus og levede godt. Man havde et, efter den tid, smukt hjem med malerier på væggene og bøger i reolen. Og så dyrkedes der musik. Morfar holdt af sin violin og desuden spillede der på mandolin, harmonika og en gammel kornet.

Morfar var i mange år tillidsmand på fabrikken og sad i sognerådet for Dollerup – Finderup – Ravnstrup kommune. Sjældent for en socialdemokrat på landet dengang. Og socialdemokrat var han hele sit liv. Socialdemokrat efter Staunings model.

(Et billede af ham hang på væggen i stuen). Ingen revolution, men tilnærming af arbejderen såvel i ånd som økonomisk velfærd til et borgerligt ideal.

Under besættelsen deltog han i årsmøder og kongresser i København. Bl.a. deltog han i statsminister Th. Staunings bisættelse fra Forum i 1942. Skønt rejsevilkårene dengang var overordentlig besværlige, tog han og mormor afsted. På den måde kunne så også aflægges besøg hos familie i hovedstaden. Jeg husker morfar som en åben, idealistisk personlighed, der gerne ville have en snak om samfundet og dets muligheder. Mormor var mere tilbageholdende – mere anonym. Skønt udearbejdende var hjemmet hendes domæne.

Bil fik de aldrig. Solide og velholdte cykler var det daglige transportmiddel. Morfars med 3-trins torpedogear, hvilket var usædvanligt dengang, men meget anvendeligt i det bakkede terræn omkring Dollerup. Længere rejser foregik med tog fra Skelhøje.

Far er født i 1921 i Viborg som nummer 2 af 4 børn af vognmand Martin Østergaard og hustru Meta Christiane Pedersen (Thybo).

Hans mor, Andrea Christensen var født i Mønsted i 1878 og døde samme sted i 1960.

Jeg husker hende som en gammel kone i en fodsid kjole med ternet forklæde, stramt hår med midterskilning, rørende i en stor jerngryde på et komfur med ringe. Hun var gift med gårdejer Anders P. Østergaard, Mønsted (1864-1941).

Martin Østergaard (1899-1975) voksede op i Mønsted sammen med sine yngre brødre, men kom allerede som 9 årig ud at tjene hos fremmede, hvilket ikke var helt ualmindeligt dengang. Denne tidlige ståen på egne ben førte til at han hele sit liv, når nogen følte sig foranlediget

til at kommentere dette eller hint i hans adfærd, skarpt kunne tilbagevise vedkommende med en bemærkning som:

– Jeg har klaret mig selv siden jeg var 9 år, så ...

Hele livet var han flittig og arbejdsom. Gik aldrig af vejen for et godt gilde eller et spil kort, der med gode venner kunne var til den lyse morgen. Om Martin Østergaards historie henvises til artikel i årsskriftet fra 1998: »Historien omkring et fotografi«.

Farmor var fra Skelhøje. Mere korrekt betegnet før jernbanen: Østre Frederikshede, syd for den nuværende Karuphøjvej. Som navnet antyder, hørte stedet, hvor hun var født, til Frederiks sogn. Her skal nærmere beskrives farmors fødehjem.

Omkring 1895 havde Chr. Nielsen yderligere udstykket Skjelhøjgård så datteren Marie og svigersønnen Niels Peder Pedersen, kaldet »Thybo«, kunne få sig en lod jord i den karrige hede. Selv blev de umådeligt frugtbare. Fra 1895 og til Niels Peder Thybos død af epedemien Den spanske Syge i marts 1916, havde de sammen fået 10 børn. Med disse sad nu oldemor Marie tilbage. De ældste var vel hjemmefra, som skik var, men mange munde skulle fortsat mættes. Marie drev med børnenes hjælp stedet og tog endvidere ud som kogekone – endog en meget skattet kogekone. Marie havde viljen og troen på at tingene nok skulle gå.

I midten af tyverne solgte hun gården til sin svigersøn Martin, der ud over at drive denne, samtidig fortsatte med sin vognmandsforretning.

Marie og hendes yngste børn blev boende på stedet indtil Martin og Meta solgte det i 1931 for at flytte ind til Skelhøje (Bakken 18) for nu helt at hellige sig forretningen.

Der var ganske vist også jord til ejendommen i Skelhøje. Denne jord skulle tjene to formål: Der skulle graves grus i istidsaflejringerne, hvilket farfar tidligt havde øje for mulighederne i – og der skulle være noget at sætte drengene til ...

Marie købte et bitte, hvidkalket hus på det nuværende Møllevang, kaldet »Skovly«. Her boede hun til 1950 sammen med sin yngste datter Frida, der blev gift det år og flyttede til Frederiks, hvor så oldemor flyttede med og levede sine sidste år godt besøgt af sin store familie.

Oldemor, der var en dejlig kone, døde kort før jul i 1956. Hun blev begravet ved siden af sin 40 år tidligere afdøde mand på Frederiks kirkegård. Fra Marie stammer familiens juledessert, den såkaldte »Røde Ananas«, der senere vil blive omtalt.

Farmor Meta havde som så mange andre unge fra Skelhøje arbejdet en tid på Dollerup Mølle. Hun var dengang veninde med min mormor. Mors første møde med sin tilkommende mand fandt således sted allerede da hun lå i barnevogn.

Efter at familien i 1931 var flyttet til Skelhøje, udvidedes vognmandsforretningen. Der kom flere lastbiler og en turistvogn, kaldet »æ rutebil« til. Ordet »bus« kendtes ikke. Og der blev påbegyndt en sandgrav med flere ansatte. Uniformen for vognmænd og chauffører var i de dage et stor forklæde og sort kasket med blank skygge.

»Bedste« kunne ikke fordrage nymodens transport såsom biler – eller cykler, for den sags skyld, skønt hun hele sit voksne liv var omgivet af biler og mennesker, der beskæftigede sig med biler. Hun ville ikke køre i disse apparater – blev »hvingel« deraf. Man kan spørge, hvordan hun så rejste rundt.

Sagen er, at hun ikke rejste. Tog en enkelt gang til sin datter i Viborg med toget – somme tider samtidigt med at farfar eller far kørte dertil i bil.

– Ellers måtte man komme til hende.

For at være sikker på at kunne nå toget, sattes det sorte stueur 10 min. frem. Når man så bemærkede, at nu skulle hun til at tage afsted, svarede hun, at hun jo havde 10 min. at løbe på!

A pro pos ure. Jeg har ingen erindring om at mine bedstefædre nogen sinde bar ur til daglig. Måske et lommeur, men i så fald mest af dekorative hensyn.

Megen glæde havde farmor af telefonen – Skjelhøje nr. 34 – der af forretningsmæssige grunde var blevet anskaffet allerede i slutningen af tyverne, før man ude på ejendommen fik elektrisk lys.

Mor er født i et lille kampestenshus beliggende under Kobak i Gl. Dollerup. Da hun var omkring 5 år, flyttede familien til et nybygget hus ved »æ Kos'vej«, kaldet »Solhjem«. Dette hus husker jeg som mine morfældres hjem. Det var et smukt rødstenshus med afvalmede gavle, højt beliggende på en stærkt skrånende grund. Huset var efter dens tids stil pænt indrettet og møbleret. I stueetagen var et stort køkken, soveværelse, for- og baggang og to stuer, den ene med karnap. På loftet værelser.

Yderligere fandtes en kartoffelkælder og udhus med lokum, brænde- og vaskehus. Toilet fik man først senere, bygget ind i det tidligere spisekammer, nu med adgang fra forgangen.

Det fortælles om morfar, at han, som den pæne mand han var, altid tog sin hat på, når han gik ud af døren – om det så bare var for at gå de få skridt over gårdspladsen til udhuset.

I spisestuens karnap stod to »klubstole« og et rygebord. Denne stue var yderligere møbleret med et spisebord, dækketøjsskab og divan. På væggen bag denne et tæppe med en brølende kronhjort. I et hjørne stod morfars skrivebord og stol med det »vredne« sæde.

På skrivebordet stod, som brevpresere, en miniature ambolt og en svingplov i messing, lavet af min oldefar, smeden fra Hjerm.

På væggen over skabet hang et stort farvetryk at et bugnende frugt-bord. Over divantæppet alle familieportrætterne og ved siden af dobbeltdøren til den pæne stue – over komoden med radioen – hang et pi-bebrædt, meget smukt udkåret af samme oldefar, forsynet med hans initialer: P.C. Schultz.

Bøgstaverne »P og C« ville morfar udtale, som vi gør, medens han, dersom initialerne havde været »J – P« ville have sagt »Je – P« med sin vestjyske dialekt.

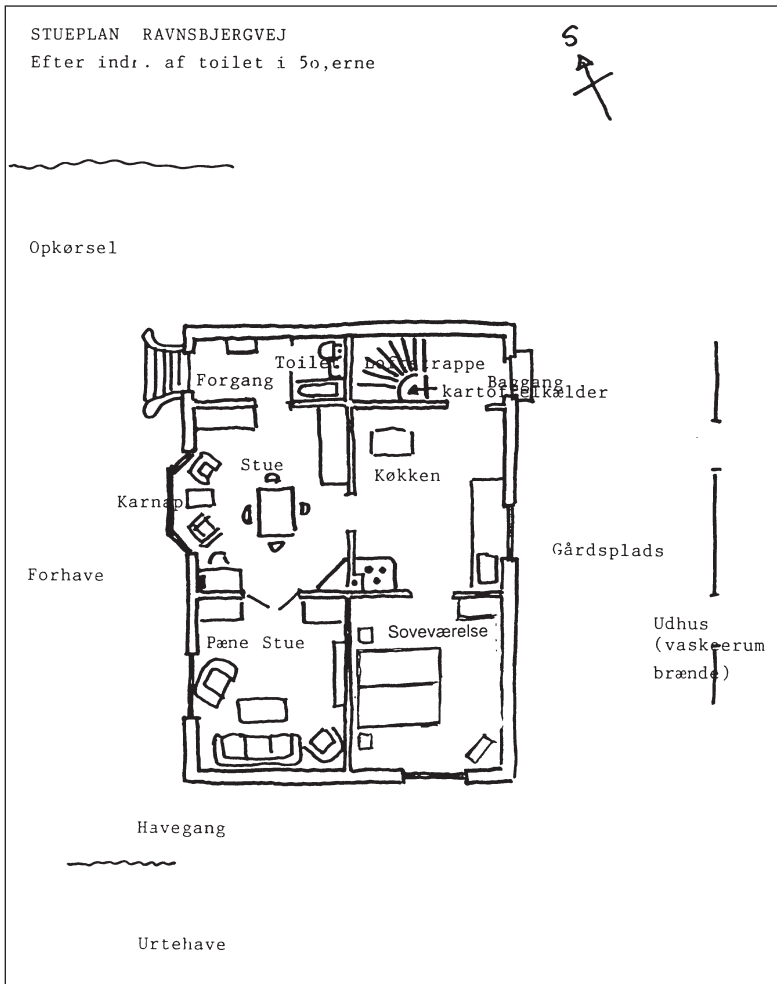
Den pæne stue, der til daglig var lukket, var møbleret med en grønlig sofa og tilsvarende store lænestole. På væggene hang store oliemalerier i guldrammer med motiver fra hede og skov med snoede, sandede hulveje. En bogreol bl.a. indeholdende en læderindbundet »Saxo Gramaticus« i 12 bind hørte ligeledes til her.

Alle møblerne var i min barndom 2. generations, d.v.s. møbler købt til afløsning og supplement for parrets oprindelige. Soveværelset havde hvidmalede træsenge med høje gavle. Et tilsvarende klædeskab og to natborde komplementerede rummet.

Noget tilsvarende i Skelhøje. Også her var spisestuemøblementet skiftet ud. Kun det sorte vægur var oprindeligt. I bunden af dette forvaredes utallige avisudklip med dødsannoncer og avisomtaler af slægt og venders »jordefærd«.

De gamle spisestuestole, ranke og sorte med påsømmet klæde på sædet, var henvist til køkkenets lille spisebord under det broderede forhæng, der dækkede viskestykker og håndklæder. Under spisebordet var en lem til en halvkælder, hvor man opbevarede kartofler.

Huset, der var fra århundredets begyndelse havde tillige bryggers, 2 stuer, soveværelse, forgang og et »bettekammer« i stueetagen. På loftet oprindeligt et kvistværelse og et kammer i den ene gavl. I forbindelse med

tilbygningen af den lejlighed, vi i 1952 flyttede ind i, ændrede huset udseende, idet kvisten fjernedes og huset forsynedes med nyt tag. Tilbygningen var oprindelig med et fladt betontag.

Alle rum undtagen køkken og spisestuen var uden opvarmingsmuligheder. Dog således at man ind til den pæne stue kunne åbne for et par riste foroven og forneden på væggen ved hjørnekaminen. Ovenpå denne kamin lå en trekantet marmorplade, hvorpå var placeret en af de dengang så almindelige og karakteristiske gipsfigurer, forestillende en dreng på knæ med armen om halsen på sin schäferhund.

Skulle man have gæster fyrede man godt op et par dage i forvejen. Ristene blev åbenede og det gazestof, der til daglig var omviklet lysekronen for at undgå tilsvining af fluer, blev pillet ned. Skønt rummet således efterhånden fik den rette temperatur, var møblerne dog fortsat kolde i lang tid. Også farmors pæne stue var forsynet med en stor sofa og store lænestole, her med purpurfarvet, velouragtigt stof. På væggene hang landskabsmalerier og gulvet var dækket af et tæppe af græs eller bast, fremstillet under krigen.

Soveværelset indeholdt en kommode, et klædeskab, to natborde med marmorplade og to gulligt farvede senge. Alt stammende fra hjemmets etablering. I kommodens øverste skuffe lå alverdens underligheder. Korsetstivere, flipstivere, barbermaskiner, kraveknapper og en undermundsprotese!

Væglampen over sengen tændtes ved hjælp af en kontakt i form af en kugle, der hang i enden af en snoet stofledning, således at man, liggende i sengen, kunne tænde og slukke ved at række hånden op til kontakten.

Fra dette soveværelse stammer en af mine aller tidligste erindringer:

Af og til siger bekendte til mig – især når jeg et år eller mere har bygget på en model – at jeg må besidde en engleagtig tålmodighed.

Andre – vel især mine nærmeste – er af den mening, at tålmod bestemt ikke hører til mine dyder. Hvad der er rigtigt, ved jeg ikke, men denne tidligere erindring satte i hvert fald min tålmodighed på prøve og illustrerede for mig tidens uendelige langsomme gang.

Afen eller anden grund skulle jeg overnatte hos »Bedste«. Gammel var jeg som nævnt ikke, og blev derfor anbragt mellem mine bedsteforældre i dobbeltsengen. Her må jeg være vågnet temmelig tidligt og ville stå op.

Farmor mente at det ikke havde nogen hast og bad mig være tålmodig. Det var også fortsat mørkt. Jeg ventede. Lidt efter ville jeg vide, hvor længe jeg egentlig skulle have tålmodighed.

– Åh! – en times tid endnu, lød svaret.

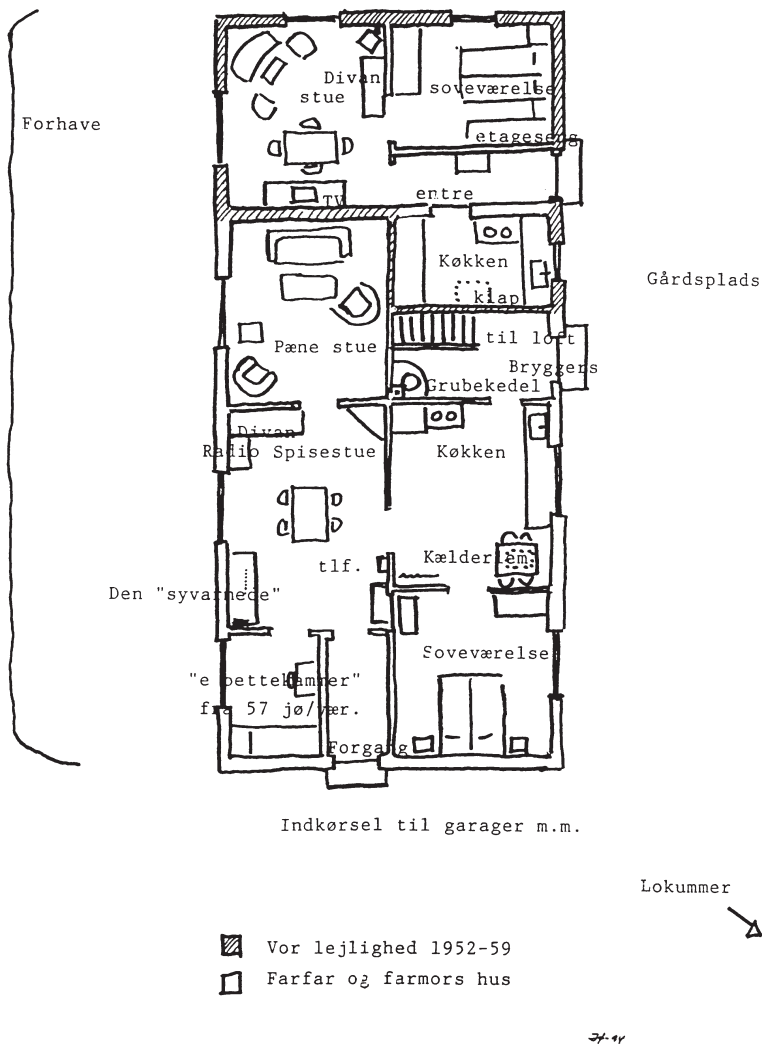
Dagen gryede. Fluerne summede i vindueskarmen eller i fluefangeren i loftet. Aldrig har jeg oplevet en time så lang, liggende der mellem mine snorkende bedsteforældre. Gad vide, hvad klokken egentlig var, da jeg fik at vide, at der ville gå en times tid endnu. Gik der mon kun én time?

– Jeg aner det ikke.

I spisestuen var ferniseret trægulv undtagen direkte under spisebordet midt i stuen. Her var gulvet beklædt med en gulbrun, mønstret linoleum, holdt fast af en kantliste. Foruden spisebord og stole bestod møblementet af to skænke til porcelæn, bestik og glas, en divan og et radio-

STUEHUSET BAKKEN 16

Efter juli 1952

Bakken 16.

bord. Over spisebordet en tidstypisk lysekrone med 4 bruntonede og mattede glasskærme. En stor, der vendte nedad og 3 små, der vendte opad. Telefonen, stor og brunmalet, hang på væggen indenfor køkkendøren. Ved siden af hang billeder af mine oldeforældre og overfor, ved uret, hang de øvrige familieportrætter – typisk brudebilleder i brune nuancer.

På skænken en stor, flot forgyldt jødisk syvarmet lysestage. Vistnok en sølvbryllupsgave. En stage, hvori lysene aldrig blev tændte, men regelmæssig udskiftet en gang om året.

Hvad var der med den stage, der kun var lys i én gang – med en overvældende stærk virkning – til farmors egen begravelse?

Medens farmors død og begravelse nævnes, må historien om deres gravsten fortælles:

Da farfar i 30'erne begyndte at grave grus syd for gården på det, der senere blev til den store sandgrav, stødte han på en stor vandreblok fra istiden, på den ene side slidt flad af isens skubben. I stedet for at få den knust til skærver, tog han den med hjem og opstillede den ved husets sydgavl. En plads, den beholdt til vor lejlighed blev tilbygget dér i 1952.

Flere af familiens medlemmer er blevet fotograferet på og ved den sten gennem tiderne. Farmor sagde altid at stenen skulle stå på hendes grav, hvilket skete, da hun døde i 1971.

Der blev ikke udført nogen som helst forarbejdning af stenen, der i sig selv gav en meget smuk baggrund for bronzebogstaverne og korset på dens flade side.

I dag er graven slettet. Stenen er renset og står i min have, så også mine børn og børnebørn kan lege på »familiestenen«.

»Bedste« betød meget for mig. Hun var altid i nærheden med sin store forståelse og sin omsorg.

Sprog

Med denne hurtige familiære indføring vil jeg gå videre og berette om de indtryk, der fæstnede sig hos en dreng i halvtredsernes jyske stationsbymiljø.

Om nogen bestemt og sikker kronologisk rækkefølge kan der ikke blive tale, men emnerne vil blive forsøgt taget op i en slags naturlig sammenhæng, selv om der vil forekomme spring i såvel tid som i rum.

Allerførst vil jeg imidlertid se tilbage på noget af det øvrige grundlag for forståelsen af indholdet i beretningen. Jeg vil starte med sproget.

Man må huske at jeg – som de fleste andre i Skelhøje på det tidspunkt – talte et andet sprog end »Rigsdansk«. I stedet betjente vi os af den lokale dialekt, der i litteraturen kendes fra St. St. Blichers »E Bindstouw«, d.v.s. en dialekt, der er i familie med de vestgermanske sprog, hvor det bestemte kendeord – her »æ« – er foran.

Vi sagde altså æ hus, æ slawter, æ bil o.s.v.

Naturligvis havde enkelte tilflyttere deres sproglige egenart, hvilket så kunne resultere i øgenavne, såsom »Fynboen« og oldefars tilnavn »Thybo«, men langt hovedparten holdt sig til lokalsproget, hvilket uvægerligt førte til drillerier af de børn, der tilflyttede fra andre landsdele.

Vi vidste altså godt, at andre udgaver af dansk fandtes. Det mødte vi såvel i skolen som i radioen, men det blev først et problem for os, når vi rejste ud – hvilket vil sige til Viborg – hvor vi blev konfronteret med at vi snakkede »bondsk« i modsætning til at tale »fint«.

At tale fint hjemme kunne ikke nytte. Derfor blev vi meget hurtigt tosprogede. Et sprog, vi snakkede, tænkte og drømte på derhjemme og et andet sprog, vi forsøgte at tale i byen.

Efterhånden som vi blev ældre og flyttede hjemmefra gik også tanke- og drømmevirksomheden over til at tale »fint«. I dag kan jeg næppe tale mit barndomssprog. Til gengæld har denne tidlige opmærksomhed på sprogets nuancer måske gjort, at jeg har haft let ved at tilegne mig sprog og i dag er meget opmærksom på egnessærpræg og kan tale den lokale himmerlandske dialekt, og en del andre, skønt den i bund og grund er forskellig fra mit barndomssprog.

Ofte var jeg i barndommen flov over og ked af mit sprog, når jeg følte mig nødt til at tale det udenfor Skelhøje, som f.eks. når mine forældre var til konsultation i skolen i Viborg. Eller flov over, at de talte et andet sprog end det på skolen gængse. Med hvem skulle man være loyal?

Denne konflikt har plaget mange jyder især i forholdet til københavnere, der (bilder jeg mig ind) aldrig har gjort sig overvejelser over, hvorvidt deres sprog – og dermed kultur og hele baggrund – var af en sådan sølle beskaffenhed, at man for alt i verden måtte skjule det.

Det kan påvirke folks hele karakter at leve med en vished om, at det ens hjem og forældre kunne udtrykke, i virkeligheden af andre blev gjort til grin. Sådan har jeg følt – og mange med mig.

Skolen hjalp godt til. Der er herset med mangan en elev om at huske

at det ikke bare hed »en hus« eller »en tog« og at man sagde «vem« i stedet for »hvem«. Vi har derfor tilstræbt af al magt at ændre os selv og vor sprog. Hvad satte vi mon til undervejs af vor personlighed?

Mere end 50 år efter min fødsel får ingen mig til at forsøge at tale min barndoms dialekt, medens jeg gerne underholder med andres. I den sammenhæng er jeg for tyndhudet.

Sproglige forbistringer kan bestemt også være morsomme.

I skolen læste jeg i den lille grønne Læsebog for Landsbyskolen om en kone, der efter en brand ville gennemgå sit nye hus, at hun ville »bese« det, hvilket på dialekt – uden tryk på ordet – ville betyde »løbe gennem det i en fart«. I stedet for blot i ro og magt at besøge sit nye hus.

En anden morsom fortaelse kom da en elev i en religionstime – der iøvrigt kun omfattede kristendomsundervisning – læste:

– Jesus bar korset – udtalt som en intim kvindelig beklædningsgenstand.

Det er ikke ligegyldigt, hvor trykket lægges!

Eller som én af mine forældres gode venner, Ingrid Løkke, fra Balling i Salling fik udtrykt sig overfor sin mand:

– Det væl a sæj dæ, Peter – når jen o' vos tow dør

– så flytter a te Skyw' (Skive).

Øgenavne forekom meget almindeligt. Ofte i form af kaldenavne direkte brugt mellem os. Hyppigt affødt af forældrenes navne og erhverv.

Ruth Bernhard var således datter af mælkemanden Bernhard og navne som Bjarne Bager, Finn Tatol, Ole Banemand, Leo Skrædder, Kurt Træhandler og Ole Barber, giver sig selv.

Andre var mere udspekulerede eller løjerlige.

Orla gik i mange år under navnet Cowboy, der efterhånden udviklede sig til Koba. Eller hvad med Christian Pedalarm, Knast, Gillerbras, Tulle, Geis, Slinger, Sukkermelma' og »Hopalong Cassidy i en film« for slet ikke at tale om »Bjarne Grenskider«, hvis lillebror kaldtes Bøllefrø – til daglig blot Bølle.

Morgan opfattedes som lidt suspekt á la skurken Morten Buus i den uhyggelige sort-hvide film »Præsten fra Vejlbj«, hvorfor han kom til at hedde »Buus«.

De voksne omfattedes af de samme regler:

Aksel Mekaniker, Evald Træhandler, Svend Sadelmager, Persillegartneren, Viggo «Kjø» og Vagn Grisehandler, der iøvrigt var født: »Den ølt' i ølt' kl. ølle!« o.s.v.

Af de mere kuriøse kan nævnes Agernem, der blev til Fingernem, da han blev assurandør. »Den trætte Mand« eller »Pontiac-morderen« hed sådan, fordi han faldt i søvn i sin bil med afrevet fortoj til følge.

Ellers var udbudet som disse smagsprøver:

Kræn' Dingelhu'er, Hwæs-Karl, Rytter-Hans, Rapid (Gøg), Krydder eller den »Lång' barber«.

Havde man en talefejl eller en karakteristisk talemåde, hang den ved.

– Kræn' »sie' ve', sagde aldrig: »Ved siden af«, men »sie' ve'« og Marius N, der stammede på sin egen måde, idet han fik puttet: »Jo-jo« ind i alt, hed derfor: »Hal'-jo-jo-tres-jo-jo-ører-jo-jo!«

Måske hørte tilnavnet »Spyt« også til i denne kategori, hvorimod jeg ikke ved, hvorfra betegnelsen Anton Petroleum stammer.

Nemmere med Harry Høn'borg, hvis hus ikke var byens største.

»Den undten stint'me« sagde ikke to ord uden at bande. Han havde

Mor og jeg på jernbanegade i Viborg, sommeren 1948. Jernbanegade, hvis fortov var så smalt, at »Pukkel Laurits« mente, at man skulle være linedanser for at gå der, Jernbanegade, hvor skomager Østergaard ikke så på huse, men »ville køv' hele gaden!«.

et dårligt syn og når han om aftenen gik tur med sin schäferhund, der aldrig var i snor, lød det uafbrudt, når den forsvandt ud af synsfeltet: »Pi'er for helvede!«, hvorefter hunden Per vendte om og strøg den modsatte vej, til råbet lød igen.

»Verdensposten« kunne på en formiddag opleve mere end andre på et helt år. Det samme kunne »Lap-Peter«, der lige så længe kunne underholde dermed. Også han var i perioder reservepost.

I Dollerup boede tre mænd, der alle hed det samme, nemlig Laurids Olsen. Derfor gik de til daglig under deres ydre kendetegn:

– Swåt Lauris – Rø'e Lauris og Pukkel-Lauris!

Pukkel Lauris, der engang i Viborg, hvor han noget beskænket gik ravnende på gaden og ikke på fortovet, som han blev opfordret til, svarede:

– Also – also – je' er sgu' ikke linedanser!

Under lignende forhold fortaltes om skomager Østergaard – der byggede og ejede byens største hus med slagterforretning, skoudsalg og adskillige lejligheder (nu Volden 4) – at han på vej ad Jernbanegade – noget overrislet – søgte ind mellem to huse for at lade sit vand. Et vindue åbnedes og en vred stemme råbte: Hvad fanden sker her! Hvad laver du her? Ve' du køv' huset?

– Det er sgu' ikke huset je' ve' køv' – det er hele gaden!

Ja, nogle af dem var hurtige i replikken. Som Ejner Dürr, ungkarl og cykelhandler, der også engang, da han fik kommenteret, at han havde tabt al håret på sit tomatrøde hoved svarede:

– Det er ikke forsvundet – det flytter bare rundt!

Sådan er det også gået med mit.

Det har dog intet at gøre med mit øgenavn, som jeg nærmest betragter som et kælenavn, nemlig JØSSE – en sammenskrivning af Jørgen Østergaard, Skelhøje.

Skønt min opvækst fandt sted i mangelårene efter besættelsen og begivenhederne fra dengang fortsat spillede en rolle i vor hverdag, talte vi aldrig om krigen derhjemme. Men stemningen fra Koreakrigen og Den kolde Krig lurede. Kommunisterne skulle man passe på. Tyskerne havde været frygtelige, men russerne var langt værre. Kommunisterne ville socialisere alt og tage alt fra os – som om vi havde noget at tage!

Lidt pacifistiske var mine fædrene ophav. Hvad de mødrene var, gav de aldrig udtryk for. Der taltes meget lidt politik i mit hjem. Kun lidt godmodig drilleri op til folketingsvalgene.

Morfar var jo erklæret socialdemokrat med Stauning i glas og ramme og farfar kort og godt radikal. Så omkring det militære var man valne.

– Hvad skal det nytte?

Ambivalente var de dog. Der var mange arbejdspladser og svært gode penge at tjene på den voldsomme aktivitet, der udfoldede sig på Karup i halvtredserne.

Ud over arbejdet på pladsen, som under besættelsen, skulle der nu også laves meget civilt udenfor. Huse og veje. En helt ny by, Kølvrå skød op. Det gav alt-sammen arbejde til vognmanden.

Begge mine bedstefædre havde jo også været soldater i 20. batl. i Viborg og talte gerne derom. Farfar tog hvert år til soldaterjubilæum, marcherede gennem byen og kom besoffen hjem!

Mest optaget var en dreng som jeg af den forcerede tekniske udvikling af Flyvevåbnet.

Aldrig kan jeg glemme lyden af en Harvard (North American AT-6 overgangstræner), når den på toppen af et loop fik lukket for gassen og man troede, den satte ud for derefter at styrte ned, men i stedet igen gassede op og fortsatte – for styrte ned, gjorde flyverne jævnligt i disse hektiske år efter vor tilslutning til NATO.

De første jetjagere – de hylende Meteor – blev afløst af F84, Thunderjetten, der i hele min barndom konstant kunne ses og høres i luften, og hvis haverier, man jævnligt læste om. Henved 300 fly af denne type kom til Danmark i disse år.

Der fortæltes således en historie om en pilot fra Karup, der lige var steget ud af sin F84, er og derefter satte sig ind i sin private bil for at køre til sit hjem i Herning.

Han lægger godt ud – det var tider med fri hastighed – ad den snorlige betonvej. På et tidspunkt vil han overhale et andet køretøj. Forårsager herved et trafikuheld, idet der kommer modkørende.

Ved den efterfølgende afhøring blev piloten udspurgt om, hvad han foretog sig for at undgå uheld, da han blev opmærksom på den modkørende.

– Trak i rattet, lød svaret.

Altså en refleks, som i et fly for at komme *over* modparten!

Jo, der var »ræs på«, som man sagde.

Selv kom jeg til at kende et par amerikanske piloter, der boede til leje i nærheden omkring 1957-58. De skulle omskole danske piloter til F84'ernes efterfølger, F100 »Super Sabre«, Danmarks første overlydsja-

ger. Med mit skoleengelsk forsøgte jeg at holde kontakt med disse kar-seklippede »supermænd«, hvis tilværelse jeg i et og alt så op til. Et minde fra den tid har jeg i et lille emaljeret eskadrilleskjold i rødt og hvidt med et råbåndsknob og påskriften: »No task too great«.

I lang tid gemte jeg et andet amerikanerminde. Også vor familie havde «aflæggere» i USA. Farmor havde en søster, der som ung var emigreret i 1927. Hun vendte første gang tilbage i 50'ernes begyndelse. Med flyve-maskine – fantastisk! Sammen med sin datter besøgte hun i et par måneder familien, bl.a. sin gamle mor, Marie Thybo. Under en visit faldt der en dollarseddel af til mig. I flere år opbevaredes den i glas og ramme.

Skønt vore forældre ikke talte meget om krigen, optog den vi drenge en del. Den var jo ikke så langt væk og vore lege bar ofte præg af den. Tyskerne var de onde. Englænderne de gode. Det var derfor ikke altid nemt at hedde tyske navne, som mange på egnen gjorde som efterkom-mere efter »kartoffeltyskerne«. Det udtryk var det ultimative argument at slynge i hovedet ved et skænderi.

At mor var født Schultz prellede af. Hun var ikke »kartoffeltysker« lig med »rigtig« tysker. Familien var fra Holsten. Dansk område, der des-værre var blevet tysk – på grund af tyskerne!

Som antydet luftede man ikke store holdninger eller krammede ud med sine følelser i hverdagen, der havde nok i sig selv.

Religion spillede tilsyneladene ingen rolle i folks daglige liv. I min egen familie var mors side nærmest uden tro, men dog medlemmer af folkekirken, der brugtes til nødvendige ceremonier. Fars familie virkede på samme måde i hverdagen, men latent lå en »barnetro«, der kunne give sig udtryk engang imellem. Især måske »omvendt« rundt. Altså ikke så meget med, hvad man stod for, men snarere, hvad man tog af-stand fra. Ville nogle ændre ved moral og tradition var man straks op-mærksomme.

Farmors familie havde oprindeligt tilhørt Indre Mission og været med i oprettelsen af Missionshuset, hvortil tipoldefar havde skænket grunden. Men skaren dér var stærk i tilbagegang.

På egnen var en del Jehovas vidner. De blev tålt, men børnene fra dis-se familier havde det svært, f.eks. i skolen.

Forskellighederne i religiøse holdninger kunne også give sig morsom-me udslag.

En ældre gård, ejet af et medlem af Jehovas Vidner, brændte ned efter børns leg med tændstikker.

Gården skulle genopbygges og arbejdet gik i gang.

Under stilladset gik gårdejereren og talte om Vorherre – om liv og død og Jordens snarlige undergang, hvorfor han indtrængende bad murer-sjakket betænke sig på at tilslutte sig »de frelste« forinden.

Efter nogen tid blev den snak murermesteren for meget.

Han kylede murerskeem i mørtelbaljen, kravlede ned fra stilladset og meddelte den forbløffede gårdejer, at når nu datoen for Jordens undergang var så tæt på, som det blev angivet, ville han i hvert fald ikke tilbringe den sidste tid på dette unødige arbejde, men i stedet leve livet de sidste uger! Herefter forlod han byggepladsen.

– Der blev ikke senere talt om Jordens undergang. Gården har da også stået til denne dag – mere end fyrretyve år efter!

Mad og tøj

Hverdagene var temmelig anderledes end nu om dage.

Der var bedre tid til alle gøremål. Men al ting tog også længere tid, idet meget mere blev fremstillet lokalt eller af den enkelte selv.

Madvanerne var også helt forskellige fra nutiden.

Færdigvarer fandtes ikke og opbevaringsmulighederne var ikke særlig gode. Dertil kom at man arbejdede fysisk mere hårdt og derved kunne omsætte – og vel også havde brug for – flere kalorier og mere fedt.

Vi fik oftest to retter mad ved dagens hovedmåltid, der normalt blev indtaget til middag (Der jo rent faktisk betyder: midt på dagen). Hos os blev dette ændret, da mor begyndte på udearbejde og vi kom i skole udenfor Skelhøje. Vi fik aldrig pizza, lasagne, tortelinos, burgere og pommes frites. Sådan noget kendte vi ikke. Ligeså med yougurt og letmælk. Skummet mælk var kun til grise. Spagetti – eller rettere makaroni – var hos os en sjælden spise.

Til gengæld fik vi næsten hver dag kartofler og sovs, hvid eller brun og dertil kød eller flæsk.

Stegt flæsk med kartoffelmos, fedt og løgringe. Paneret flæsk med persillesovs. Frikadeller og medisterpølse. Søndag en flæskesteg, en hakkebøf eller karbonader med gemyse, d.v.s. gulerødder og ærter – i sæsonen blomkål – med smeltet smør.

Vi fik også hvidkålssouletter og brunkål samt en del suppe, f.eks. hvid- eller grønkålssuppe – i så fald i mindst to dage.

Næsten daglig fik vi som anden ret frugtgrød, såsom æble- og stikkelsbærgrød eller »salep« (hyldebærsuppe) med tvebakker eller æblestykker i. Det kunne også være øllebrød med røræg, varm mælk med tvebakker og kanel eller »sagosuppe«. Måske koldskål.

Om søndagen kunne desserten bestå af æblekage eller budding med kirsebærsovs. Om sommeren jordbær med fløde.

Fisk fik vi regelmæssigt. Som frokostret ofte marinerede sild med varme kartofler og smør til. Ellers stegte sild, rødspætter, kogt torsk og hornfisk.

Oksekød blev serveret gennemstegt – aldrig rød – som søndagsmiddag. Eller anvendt til suppe og derefter serveret med sur- og sødsovs.

Kødløse dage var heller ikke ualmindelige. Så kunne vi få »skidne æg«, hvilket vil sige hårdkogte æg i sennepssovs med brød til, eller æggekage. Skønt serveret med kødboller regnedes retter som boller i selleri og boller i karry næsten som kødløse retter.

Grøntsager som jordbær, tomater og agurk fik vi kun, når de var friske fra haven. Dermed blev de en skattet spise, når de endelig fandtes. Man spiste jordbær med sukker, mælk og fløde hver dag i 3 uger, hvorefter der gik et år før muligheden igen var til stede.

Der blev ikke drukket vin til maden, men altid øl, hvis det var en festmiddag med suppe, steg og is. Til hverdag drak vi vand, mælk eller hjemmelavet frugtsaft.

Var vi børn alene hjemme stod den altid på røde pølser og chokoladesuppe med kammerjunkere. Med mulighed for senere på aftenen at lave vor egen karamelmasse af sukker og margarine på stegepanden.

Udvalget af brød var meget mindre. Vi købte næsten alt brødet hos bageren. Mørkt rugbrød eller en sjælden gang »Sønderjysk« og alm. franskbrød eller »kovringer«. På rugbrødet kom en frikadelle, et stykke spegepølse eller leverpostej – ikke paté – den slags kendte vi ikke, hverken sprogligt eller reelt.

Morgenmaden kunne bestå af øllebrød – senere havregryn med mælk eller cornflakes, som kom frem i halvtredserne. Om søndagen almindelige rundstykker. Der var ikke de 12-15 varianter, man i dag kender. Rundstykker med smør, men uden pålæg. Det ville have været regnet for frådseri både at spise »hvidt« brød med rigtigt smør og så dække det hele med ost eller pålæg. Smørlaget kunne til gengæld være rimeligt tykt, såkaldt »tandsmør«.

Man skal huske på, at det ikke var ualmindeligt at spise det, vi i dag kalder stegemargarine på brødet i stedet for smør. At man helt kunne udelade smør på brødet, drømte ingen om.

De fleste dage bestod morgenmaden af the og franskbrød med ost, puddersukker eller syltetøj.

Vinteren igennem fik vi et kosttilskud bestående af en spiseskefuld levertran, der dog senere afløstes af en slags blød pille, hvis indhold iøvrigt var det samme.

Om sommeren købte vi hos bageren Rønbjerg is. Runde med jordbær- eller vanilliesmag til 15 øre – senere 25. En varm dag kunne der ekstraordinært til dessert eller aftenkaffen vanke en liter nougatis, hvortil vi spiste »isvafler«.

Senere kom gule sherbertis og efterhånden »vandis«, der altid var de billigste, d.v.s. omkring 25-30 ører.

På Ravensbjerg – i den lille grønne bod – fik vi hjemmelavede isvafler med 2-3 kugler, flødeskum og syltetøj. Færdigfremstillede isvafler kendtes ikke.

På udflugt eller skovtur medbragte vi madpakke hjemmefra. Var hele familien afsted var maden pakket i en skotøjsæske med rabarberblade omkring. Dertil saft i flasker med patentpropper.

Der var ingen grillbarer eller lignende steder, hvor man kunne få en toast eller anden »fastfood«. Vi kendte slet ikke begrebet.

Eneste mulighed uden over egentlige restaurationsbesøg var at opsøge en pølsevogn, der i tilfælde af at mange mennesker var samlet, lejlighedsvis kunne være opstillet. Her kunne så købes røde pølser, serveret på et stykke madpapir med sennep og en blød bolle.

Det er også på sin plads her at sige noget generelt om disse tiders påklædning – især for børn.

I de første år, jeg erindrer, var overtøjet ofte omsyet fra aflagt voksentøj. Skete der et uheld således at en dragt eller habit, der til min far altid var skræddersyet hos onkel Elo, fik en rift e.l. sendte man tøjet til »kunststopning«, hvor skaden blev udbedret – næsten usynligt. Strømperne blev stoppede adskillige gange. Mors nylonstrømper – med søm – blev »masket op«.

Pigernes kjoler til fest var altid syet hos en af byens syersker.

Tøj af eller med indhold af syntetiske stoffer kendtes ikke.

Vi drenge gik til hverdag i »plusfours«, hvilket vil sige knælange bukser med tilhørende ternede sportsstrømper. Cowboybukser kom først frem da jeg blev teenager. Sådanne bukser kunne man kun gå i til arbejde – ikke til pænt brug. Her var habitten stadig det eneste, der duede. I en periode i form af kopier af uniformer med udvendige lommer med blanke knapper og stofbælte.

*Ulla Pedersen og jeg
til fødselsdag hos Ole
Barber ca. 1950.
Hvid skjorte og slips.*

Sammen med de korte benklæder anvendtes en ternet skjorte evt. med en slipover. Ikke T-shirts. Den slags modeller var at betragte som undertøj. Udendørs anvendtes en kort »lumber-jacket« med stiklommer og de nymodens lynlåse, gerne af duvetinestof med strikket krave. Var det rigtigt koldt var en duffelcoat det højeste ønske, som jeg aldrig fik opfyldt.

I mellem den ternede skjorte til skolebrug og »uniformen« til festbrug kunne man anvende en hvid skjorte med slips allerede fra 4-5 års alderen. For at flippet skulle sidde pænt, var der isat flipstivere af celluloid.

På fødderne anvendtes om vinteren gummistøvler eller hvis man var så heldig – korte skistøvler. Indendørs bar vi »klædesko«, lavet af kasserede »Holmens benklæder« og gamle cykeldæk som såler. På hovedet kunne vinterudstyret suppleres med de nymodens »elefanthuer«. Ellers læderkasketter med øreklapper.

Resten af året drønedede vi rundt i »gummisko«, d.v.s. tofarvede lærredssko med snørebånd. Moden kunne skifte mellem blå-hvide og gul-brune.

De smarteste havde en smule støtte op omkring ankelen.

Til pænt brug anvendtes om sommeren hvide, kridtede lærredssko. Om vinteren sorte laksko.

Var vi rigtigt afslappede kunne det forekomme at vi også udenfor sportspladsen gik rundt iført »træningsdragt« – ikke joggingdragt. Det ord kendte vi ikke. Træningsdragter i bomuld i gult og sort eller blå og hvidt ligesom gummiskoene.

Voksne kunne ikke færdes ude uden hat på hovedet. Mændene til daglig med kasket. Til pænere brug en filt- eller stråhat afhængig af årstiden.

Kvinderne som regel med en lille, fiks sag med en fjer eller et bånd – ofte med et lille slør foran ansigtet. Damerne beholdt hatten på også indendørs, hvilket mænd aldrig gjorde. Pudsigt at se, når mænd om sommeren tog hatten af og afslørede en lysende hvid pande i et ellers solbrunt ansigt!

Topografi – byen

Med udgangspunkt i baggrunden for Skelhøjes opståen, stationen, vil jeg herefter bevæge mig lidt rundt i byen og dens nærmeste omegn for at gense den gennem bardommens briller.

Dertil nogle erindringsglimt knyttet til bestemte lokaliteter og ikke nødvendigvis i kronologisk rækkefølge.

Den lille, smukke stationsbygning, der nu desværre er revet ned, dannede i min barndom rammen om en lille verden, vi som nærtboende var vidner til.

Det begyndte udenfor med det lille, runde anlæg med flagstangen i midten, hvor man altid flagede med det store splitflag for søster Jytte på hendes fødselsdag den 11. marts, men aldrig for mig den 11. juni. At det i virkeligheden var majestæten, etaten flagede for – og ikke Jytte – faldt mig aldrig ind. I dag er det med prins Henriks fødselsdag blevet omvendt.

Ind på det egentlige stationsområde kom man under kronerne af de to rønnetræer, der endnu står på pladsen.

Til højre stod et gulkalket, køligt pakhuis med rampe til begge sider og en udefinerlig duft fra rummet, som jeg stadig kan fornemme.

Til venstre et svenskrødt træskur med store, velindsmurte vægtstænger til at styre skiftespor, bomme, drejeskiver og signaler. Ingen anden station på banen havde et sådant skur, men Skelhøje station havde også visse faciliteter, som man ikke havde andre steder.

F.eks. den nævnte drejeskive, der kunne vende et rangerspor, så man med en godsvogn kunne krydse hovedgaden (Volden) og trække en hvidmalet trægodsvogn, påmalet med store røde bogstaver »KØD«, over til slagtehuset. Mælkemandens fjordhest »Lotte« måtte slæbe vognen de ca. 100 m. Det var hårdt arbejde for »Lotte«, men vi drenge hjalp gerne til.

Langs sporene var en dyb grøft, der endte i store betonrør. Krøb man ind i disse, kom man midt på banearealet til en stor samlebrønd, hvorfra spildevand fra mejeriet flød videre i et andet rør, der mundede ud i dalen.

Det sidste rør var ikke ufarligt at komme ind i, idet det blev smallere og smallere, hvorved man uvægerligt til sidst satte sig fast. Men samlebrønden var rummelig og lys, når der lettedes lidt på låget. Her og i drejeskiven er holdt en del »smøg«øvelser med en 5 stk's »Eifel« i absolut sikkerhed mod indblanding.

Stationen havde to perroner, idet tog af og til krydsede her. Der fandtes også en læsserampe til kreaturer og der afsendtes en del træ fra Guldborgland. Mergel til jordforbedring ankom i store læs på mange vogne, der så var rangeret ind på et sidespor langs fodboldbanen.

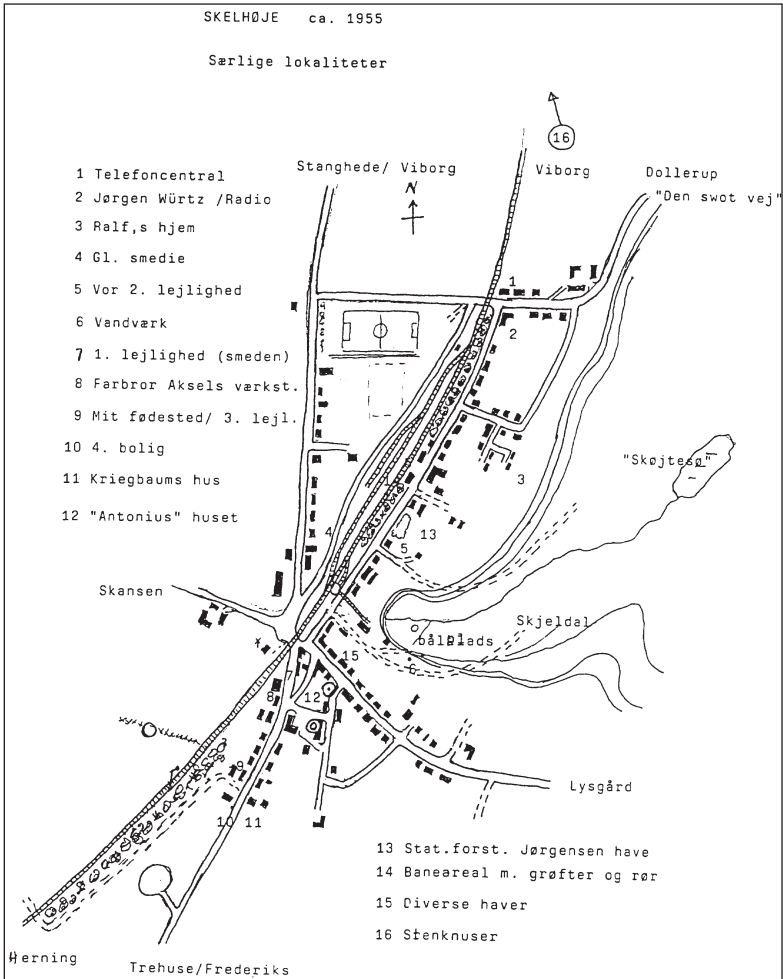
Trækkraften i de første år af min erindring, hvor vi netop boede på Volden, var damplokomotiver, vistnok såkaldte »K«-maskiner. Sådant et lokomotiv var som en levende organisme, når det holdt stønnende og prustende ved perronen. Duften af vanddamp og kulos, blandet med smøreolie og tjærelugt, glemmes aldrig.

Senere – i min skoletid – kom motorvogne af typen »MO« til. Brunmalede dieselvogne, der trofast passede deres dont – uden megen charme.

Jeg foretrak dem dog til enhver tid frem for busserne, der senere overtog hele persontransporten. Denne buskørsel i røgfylde, gyngende dieslbiler, var mig gennem hele skoletiden en kvalmende oplevelse.

I ventesalen med de gedigne træpaneler og de faste bænke langs væggene, hang flotte plakater med DSB,s nyeste landvindinger: Lyntog med 120 km's fart over Lillebæltsbroen eller svævende måger fra »Hurtigruten« mellem Århus og Kalundborg. Et fint Junghans vægur fulgte tiden og var vel pr. definition »byens ur«. Herfra styredes ankomst og afgang.

Man henvendte sig gennem lugen i ruden til det uniformerede personale i kontoret og fik sin gulbrune papbillet lagt på drejeskiven under de

kronede portrætter af kong Chr. X og Dr. Alexandrine. »Sh – Vg« var de officielle forkortelser påtrykt billetten fra Skelhøje til Viborg.

På perronen kontaktede man rejsebudet, Daniel Bitsch, hvis der skulle klares et lille ærinde i Viborg, der ikke krævede ens personlige nærværelse.

I stationsbygningen fandtes endvidere et særligt postkontor med adskillige postbude ansat. Herfra udgik ruter til et stort opland. Betjent af

landpostbudet på sin solide cykel. Senere dog en rød knallert af mærket »S.C.O.« købt hos Evald »Træhandler«.

Posthuset nåede lige akkurat at få sit eget postnummer inden det hele blev nedlagt. Nummeret var »7454« Skelhøj St.

Vejforløbet i byen var i min barndom anderledes.

Først var banen jo kommet – derefter byen.

Hele 3 steder skulle man krydse jernbanespor. Det ene sted, på det nuværende Volden, er tidl. omtalt i forbindelse med slagtehuset. Her var ingen afmærkning. »Lotte« standsede for trafikken og ikke omvendt. En dobbelt trælåge førte ind til banearialet, der iøvrigt gennem hele byen var indhegnet ved hjælp af egepæle forsynet med 3-4 rækker ståltråd. De øvrige to steder befandt sig på den egentlige banelinje.

I nordkanten af byen ved telefoncentralen – eller »Samtalestationen«, som den rettelig hed. Den sidste – og vigtigste – overkørsel fandtes midt i byen, ved mejeriet.

Her var den meste trafik kombineret med dårligt udsyn p.g.a. udgravningen mod Frederiks. Derfor var her bomme. Store bomme, der dækkede hele vejen og som betjentes med håndkraft via et delvis overdækket wiretræk fra stationen. Var vejen blokeret kunne man krydse sporene til fods gennem et drejeligt, vandret kors for enden af bommene.

Man var en pokkers karl, hvis man turde stå på de nedhængende stålstænger – bare lidt – når bommen gik op. Farligst, og med mest prestige, var det at stå ved toppen af bommen, der selvsagt gik højest – hurtigst!

Baneformand Jensen, der boede i ledvogterhuset på toppen af bakken med udsyn over bommene, blev fuldkommen spedalsk, når han så den leg. Set i bakspejlet forståeligt nok, men jeg husker ham kun som en ældre, mavesur herre med sort cylinderkasket og den blå kittel flagrende efter sig – især når han på den røde banetricykel begav sig ud ad sporet.

Oppe ved Jensens lille ledvogterhus stod i mange år en stor, såkaldt vindrose, synlig over hele byen. Dens konstante »klang – klang« tilkendegav at den pumpede vand op i den beholder, der forsynede DSB,s lokale institutioner.

Engang var et spand heste løbet løbsk.

Et hjul var faldet af vognen og køretøjet kom i susende fart ned ad

bakken med de skrækslagne heste skumklædte og med gnisterne springende fra det slæbende nav. Ingen turde eller kunne gribe ind i den vilde flugt. Men på stationen var en eller anden resolut. Da hestene nærmede sig overskæringen gik bommen ned foran – og umiddelbart derefter ned bagved – således at køretøjet blev fanget. Inden hestene nåede at tage bestik af den nye situation, var folk kommet til og havde klaret episoden, der således fik en heldig udgang.

Jeg husker da vejen gennem Skelhøje i halvtredserne blev asfalteret.

Om fortov var der endnu ikke tale. Alligevel var den nye belægning en forbedring, der gav byen et »løft«. Men til vor beklagelse skar man samtidigt på toppen, således at vejen – i dag benævnt »Bakken« – blev mere flad, hvilket, set med vore øjne ikke var et absolut gode. Især ikke ved vintertide, hvor vi bl.a. kørte kælke på bakken. Der var jo ikke så meget trafik dengang og slet ingen saltning, hvorfor vintervejene ofte var glatte, også til glæde for de bønder, der holdt af en rask kanetur til møllen eller mejeriet.

Den dag i dag kan man på huset, Bakken 12, se på soklen, hvor højt vejen tidligere gik. Skolens og bagerens grunde havde også en anden profil mod vejen.

Vejene i byen var oplyste med gadelygter forsynet med almindelige pærer. Gik en sådan ud eller blev skudt ned med slangebøsser, hvilket kunne ske, skiftede man dem ud fra jorden ved hjælp af en fjedrende 3-klo påsat en lang bambusstang.

Det er bevidst at navnet vej her bruges om en bygade. Gader var noget man havde i Viborg – ikke hos os.

Overfor stationen lå afholdshotellet – nu Skelhøje Kro – hvor byens befolkning ved særlige lejligheder kunne samles i den store sal.

Særligt var borgerforeningens juletræ 3. juledag en begivenhed, alle tog del i. Pigerne i bare ben og hvide knæstrømper og drengene i habit med fønølget hår. Dette sidste i modsætning til »sommerhåret«, der var »plysset« eller »beepbobbet«.

Alle mødrene havde hele eftermiddagen siddet i kø hos Lilly Lauge- sen for at få håret vandonduleret til den store aften.

At ankomme til salen med juletræet var en oplevelse. Træet var leveret fra Guldborgland, slæbt hjem af Marius Nørgaard med de to store, jyske heste. Det var kæmpestort og uden top. I virkeligheden var det bunden af det juletræ, der stod ude i byen. Når man trådte ind i salen

via restauranten og den forhøjede scene, hvorfra man blot kunne se den kolossale omkreds af træets nedre del, syntes det grangiveligt som om, at det fortsatte mange meter op gennem taget og ud i natten, idet afskæringen var sket således, at grenene stødte mod salens loft.

Rundt om træet var tegnet en cirkel på hvilken måske 100 stearinlys var dryppet fast så de dannede en ildring, indenfor hvilken Albert Skrædder, eller en anden, til lejligheden udklædt nisse, opholdt sig. Nissen havde ansvaret for de sanglege og anden skæmt, der fulgte efter afsyngningen af de traditionelle julesalmer og -sange.

Træet var altid pyntet med creperoser i grønt og hvidt samt hvide lys. Ikke andet.

Alle tog hinanden i hænderne og dannede flere kredse om træet. Under akkompagnement af Arnold Madsens violin og en medhjælper på det opretstående klaver – oftest Brandt Andersen fra Kjeldbjerggård – kunne sangen begynde.

Efter kædesangen deltes godteposer ud. Store, gode poser, hvis indhold måske var børnenes egentlige årsag til fremmødet. Med udgangspunkt i poserne startedes nu en regulær byttehandel.

De kloge narrede her som altid de mindre kloge.

Forældrene kunne købe kaffe og kage i restauranten eller på scenen. De kendte gamle sanglege kunne nu begynde:

- Så går vi rundt om en enebærbusk..
- Og ræven rask over isen..
- Bro, bro, brille... og – med let rødmen i kinderne:
- Tyv, ja tyv, det skal du være.... o.s.v.

Træet blev nu ryddet væk, så der også for de voksne blev lejlighed til en sving-om – gerne med børnene, der således kunne demonstrere om de svære trin fra danseskolen, der møjsommeligt var blevet indøvet på det selvsamme gulv, nu også var ordentlig indlært.

Mest handlede det om Rheinländer polka, Den toppede Høne og Totur til Vejle, afsluttet med hopsaen »Skæve Thorvald«. Men enkelte kunne også klare Quick Step eller Slow Fox. De største af os var efterhånden også kommet efter det helt nymodens Jive eller »Rok og Rul«, som det også kaldtes.

Problemet her kunne være musikken, idet Twist eller Rock'n Roll ikke var Arnolds normale repertoire!

Denne danseskole, som jeg et par sæsoner var tvangsindlagt til, var bestemt ikke nogen fornøjelse. Lærerne var et ubehageligt par, som vi ikke kunne døje. Hun nev os i armen og han trådte os over tærne når den engelske vals eller hvad, det nu var, vi øvede, ikke gik som forventet.

Vi forsøgte også med Tango og Cha-cha-cha. Alt det har jeg glemmt. Det jeg fik ud af danseskolen var et kendskab til almindelig pardans, polka og jive. Jeg kan klare mig, men nogen stor danser er jeg aldrig blevet.

Vi drenge sad lurende på bænkene i den ene side af salen. Når der blev sagt: – Inklinér, styrtede vi som gale over til den modsatte side, hvor pigerne sad med bly blikke, afventende deres skæbne.

Ikke alle var lige begejstrede for den dansepartner, der på den måde blev én til del. Selv ophørte jeg definitivt med danseskolen, da jeg ikke til afdansningsballet kunne få lov at danse med den kønne Birthe fra Guldborgland Savværk med den begrundelse, at vi ikke »passede sammen«.

Ånden fra den danseskole har fulgt mig lige siden. Nemlig den totale mangel på frigjorthed eller musik- og rytme glæde, der beherskede hele

Bakken, Skelboje ca. 1955. Tegnet fra indkørslen til skole og mølle. Til venstre bager Jensens forretning. Derefter Poulines hus (tidl. rulleforretning), og »æ tornbøgning«, hvor farbror Aksel havde mekanikerværksted og Shell tank. Esso skiltet markerer købmand Duch's tank modsat krydset. Endvidere ses bommene til baneoverskæringen og bag denne snedker Bräunners hus og værksted. I luften den uundværlige Thunderjet. JØ-tegn.

foretagendet. Musikken burde jo bruges til at løsne op og inspirere til bevægelse.

I stedet lærte vi ekcersits: – hæl – tå! – hæl – tå! – Et – to! – Et – to!

I mange år kunne jeg ved at se på andre og ved at lytte til musik få lyst til at danse, men når jeg stod på gulvet, blev jeg spændt som en fjer, der ikke hørte rytmen, men krampagtigt talte: Et – to! – Et – to!

Et par vintre har jeg dyrket gymnastik i salen.

Som 8-9 årig var jeg meget lille af min alder, men rimelig agil og – vigtigst af alt – temmelig god til at springe. Jeg klarede bukken, uden springbrædt, i 3. hul, hvilket ikke mange gjorde mig efter. Som lærer Jørgensen sagde: – en lille og vågen er bedre end en stor og doven!

Men pludselig kunne jeg ikke springe mere.

Hvorfor ved jeg ikke, men resten af året frem til opvisningen, der stod for mig værre end nogen eksamen, hang jeg der og kunne ikke komme over.

Til opvisningen, hvor man løb i en lang række rundt og rundt – over bukken – ned til den anden ende – over bukken o.s.v., stod vi »ikke springere« gemt bag den afventende flok i dørnichen, bagerst i salen. Ingen, vel ud over vore forældre, lagde mærke til at man ikke kom med rundt.

Siden har jeg haft et noget anstrengt forhold til springredskaber. På sergentskolen, hvor man til de afsluttende FUT-prøver gerne skulle have karakteren 8, røg jeg i diciplinen »spring over hest«, aldeles hen over »dyret« p.g.a. et for voldsomt afsæt på springbrædtet, hvorved jeg brasede ind i ribberne for enden af gymnastiksalen.

Da jeg noget fortunlet rejste mig for at modtage »ris, ros og rettelser« af »Pros-A«, vor FUT-kaptajn, hørte jeg ham med sin myndige røst udgive karakteren således:

– Ja, ja Østergaard – De får 3 for springet, men 5 for modet!
8 tallet var hjemme!

Nogle ting mere husker jeg hotellet for – mest i Ulrik Pedersens tid. Bl.a. da han, som én af de første i byen, anskaffede sig et TV-apparat i midten af 50'erne.

Her samledes nu byens ungdom for at se det 20 tommers sort/hvide apparat, der stod højt placeret på en hylde i hjørnet af restauranten.

Vi mødtes for at se »Robin Hood« eller »Fabian fra Scotland Yard«, der i sin Humber Hawk kørte over skærmen.

Problemet for os var, at vi skulle købe noget. Det var jo en restaurant, man besøgte. Pengene var små og forsøg med snyd almindeligt. Længe kunne man sidde over en is, der så skulle købes hos Ulrik, selvom de var bedre på den anden side af vejen, i kiosken, hos »Hwin' karl«.

Fjernsynet kom iøvrigt til byen via radio- og cykelhandler Jørgen Würtz, der i sin butik på hjørnet af vejen til Dollerup Mølle, havde opstillet et TV-apparat. Adskillige voksne samledes her hver aften for at kikke på. Efterhånden lykkedes det ad den vej at sælge TV-apparater til private hjem. Vi fik i 1957 – mest fordi vi børn aldrig var hjemme om aftenen. Vi sad hos Kriegbaums, der tidligere havde fået et TV. Man sad på spisestuestole som i en biograf fra programmerne begyndte og til de sluttede.

Vores apparat var et 17" TOR. De 17" havde, sagde man, de tydeligste billeder.

Men tilbage til Jørgen Würtz. I butikken var der ikke plads til alle og kun potentielle kunder blev lukket ind. Vi andre unger kunne dog – i vinternatten – stå udenfor og gennem den duggede butiksrude se speakerpigerne i fjernsynet, men lyden hørte vi ikke meget til. Nå, skidt! – den kendte vi jo fra radioen!

Så gik det anderledes for sig tilbage på hotellet, når man kunne komme i rejsebiografen »Sana Bio«.

Ca. 2 gange mdl. var der biografforestilling, og før vi fik TV, så vi dem alle. Fremviseren stod meget proffessionelt opstillet i et særligt operatørlokale – til daglig den lille sal – og i de senere år var opstillet bænke med ryglæn i salen. Alt var således godt, når »De røde heste« eller »Der kom en dag« gik over lærredet. Normalt spillede kun én familieforestilling en sådan aften, men det hændte dog, at aftenen bød på to film. I så tilfælde ville den sidste være forbudt for børn.

I mange år spillede ligeledes amatørteater på hotellet. De dengang i omegnen bekendte »Skelhøje diletanter« med Sigurd Engedal og Svend Sadelmager som henholdsvis sminkør og instruktør. Både far og mor deltog som aktører. Især mor gjorde sig på de skrå brædder. Mange gange spillede hun den unge pige i stykket.

Ofte måtte hun og »førsteelskeren« gå så grueligt meget igennem, før de til slut kunne få hinanden.

Engang, jeg overværede en sådan forestilling fra første række, gjorde mors kvaler og ubehageligheder på scenen et sådant indtryk på mig, at jeg satte mig til at tudbrøle!

Om mor eller en anden kom og trøstede mig, kan jeg desværre ikke erindre.

På hotellet holdtes også min konfirmation i foråret 1960, hvilket jeg senere vil vende tilbage til.

Bag hotellets have begyndte dalen.

Denne kæmpedal, der som den sidste udløber af Hald Søgletcheren, kroger sig ind i Skelhøje, var en herlig tumleplads på alle årstider.

Et gevaldigt terræn til at lege cowboy'ere og indianere i, hvilket var sagen i 50, erne.

Spydkastningskonkurrencer afholdtes her – uden chance for snyderi. Man fremstillede selv sit spyd af en smækker gren. Tilløbet og kastelinjen var nøje fastlagt. Vi klatrede ganske simpelt op på det flade tag på det gamle vandværk, der lå på skrænten nedenfor det nuværende.

Ingen var således i stand til at få længere tilløb end de ca. 5 meter, taget var bredt og ingen vovede at overtræde. I så fald styrtede man ganske simpelt ned af huset på dalskråningen!

Byens kloakering stod noget tilbage målt med vore dages standard.

Der var ganske vist nogle drabelige rørsystemer på langs og på tværs af banearialet. Heri samledes regn- og spildevand fra bl.a. mejeriet. Det hele blev ledt ned i dalen for dér at forenes med andre tilsvarende rør fra såvel Ingvar Rasmussens slagteri som fra Søren Østergaards tarmrenseri. Det hele dannede en åben »bæk« med alskens farver og lugte. I dalens dybeste område – nedenfor »Smallestræde« – bredte det hele sig ud til en dam, hvorfra det efterhånden sivede ned i jorden. Der var en del rotter langs denne rende. Rotter, der kunne jages frit med luft- og slangebøsser.

Om vinteren, når vi kælkede eller stod på ski i det dejlige terræn, skete det, at man kørte gennem den frosne »skorpe« på den åbne rende og landede i det ulækre. Men det tænkte ingen på. Dammen var en herlig, ufarlig skøjtebane. Ofte med is i flotte farver!

Alt dette er borte, men duften kan stadig genkaldes!

Der var megen diskussion om hvorvidt »rundskojter« eller »spidsskojter« var de bedste. Fælles for begge typer var, at der var tale om løse skofter, der ved hjælp af skruebeslag og hæleremme blev holdt fast på et par almindelige gummistøvler. Skøjter med faste støvler har jeg aldrig set i min barndom og noget sådant ville nok også blive betegnet som unødigt.

I dag holdes hvert år Sct. Hans bål i dalen. En smuk skik, som omgivelserne sætter en dejlig ramme om. I min barndom husker jeg ikke, at der overhovedet blev »brændt blus« Sct. Hansaften. I stedet afbrændtes et

tilsvarende bål i dalen umiddelbart nedfor slagtehuset Valborgaften, d.v.s. den 30. april, for at markere forårets og sommerens komme. Der var altid slæbt en masse brændbart sammen og det meste af byen var til stede i den oftest kølige aften.

Der blev ikke hverken sunget eller talt ud over at vi drenge for hujende og skrigende rundt med glødende pinde i det tiltagende mørke.

Det var i hvert fald altid buldrende mørkt, når vi gik hjem.

Næste dag var endnu bedre. Så samledes drengene omkring de rygende rester og snart havde vi hvert sit nye bål bygget op af forkullede levn fra det forrige. Intet gik til spilde!

I det kønne mejeri fra 1930 hentede vi ost. Vi smagte på prøverne og endte hvergang med en Havarti, der noteredes til »Nr. 16«, der var farfars leveringsnummer. Uanset vognmandsforretning, grusgrav o.a. havde farfar – eller rettere farmor – altid 3-4 køer, der leverede mælk til mejeriet, afhentet af mælkekusken i to junger, der hver morgen blev sat ud til vejen.

Sjældent kunne vi komme i mejeriet, når det var i drift med sine slaskende remme fra hovedakselen under loftet. Sådanne remme trak bl.a. den store roterende trætromle, hvori smørret blev kærnet. Men udenfor, hvor der fandtes køgeri til foderkartofler, samledes vi af og til, indfanget af duften. Når en hestevogn fyldt med disse dampende kartofler kørte af by, kunne man snuppe sig en rygende varm kartoffel med skræl, pille den og straks nyde den. Nogle fandt denne spise meget delikat. Jeg tålte den!

Drenge er altid sultne!

Det var også her på vejen ved mejeriets store bøgehæk at vi drenge i sommeren 1954 så på solformørkelse gennem glasstumper, sværtet med en svejsesflamme i smedjen.

Var jeg ikke vild med de kogte kartofler, var det anderledes ved bageriet. Når Willy Jensen ryddede sin ovn for varme, friske rugbrødsskorpor var det om at være i nærheden. De smagte!

Omegn

Den ydre omegn, der interesserede os, hed Dollerup, Hald Sø, Ravnsbjerg og Bækkelund. Mod syd og vest havde vi intet at gøre.

Midtvejs mellem Skelhøje og disse atraktive mål fandtes dalens forlængelse og forgreninger.

Ved forårstide drog fætter Leo og jeg ad Ørnstrupgård til for at hjem-

bringe nyudsprungne bøgegrene til f.eks. »mors dag«. Hen på forsommeren plukkede vi også deromkring liljekonvaler og om efteråret gik jagten ind på nødder, hvilket ikke var så ligetil. Bedst skulle det være ved Ndr. Thestrup – i skoven »Sture Kashuerl« (Storehule? – navnet har jeg ikke kunnet efterspore). Men at komme dér var en betænkelig sag, thi her vidste man, at der holdt grævling til. Og med »Brokken« skal man ikke spøge. Den farer ud af sin hule ved den mindste anledning og bider sig fast i skinnebenet. Den bider til det knaser. At lide alvorlig skade kunne derfor kun undgås ved at fylde gummistøvlerne med koks eller grus, der omgående vil knase, dersom bæstet fløj på ens skinneben.

Aldrig mødte vi dog Brokken.....

Næsten ved Hald Sø lå Dollerup Mølle med sin fristende mølledam og den høje firkantede skorsten med storke i reden. Den skorsten, hvorefter man lokalt sagde, at den var bygget vandret og derefter rejst op.

I Hald Sø badede vi i det iskolde og ikke ganske ufarlige vand, der krævede et godt kendskab til bundforholdene.

Far, der led af vandskræk og ikke kunne svømme, var ikke særlig stolt af vort badeliv, medens mor, der var opvokset ved og med søen, tog det mere afslappet. Man måtte lære sig selv at svømme, hvis man ville have nogen fornøjelse af badningen i det dybe vand.

Det gjorde vi så. Altid vil min svømmeteknik bære præg af det selv-lærte. Nærmest en blandning af crawl og brystsvømning.

Fiskeri forekom også i søen med større eller mindre held. Bedst i virkeligheden i ovennævnte mølledam, hvori fiskeri var forbudt, hvorfor man var nødt til at komme tidligt om morgenen for ikke at blive opdaget.

Tidligt om morgenen skulle man også ud af fjerene, hvis man ville tage ål på bundsnøre. Et system med en omtrent 20 m lang snøre, der for ca. hver 2 m var forsynet med en kort sidesnøre, skiftevis til højre og venstre, forsynet med krog og madding. Dette system kastedes ud fra bredden ved mørkefald og skulle altså røgtes igen inden daggry. I modsat fald ville ålene blot gå af igen, sagde man. Sandt var det i hvert fald, at der ofte var god fangst, når man nåede frem i tide og tilsvarende ringe, eller ingen fangst, hvis man havde sovet over sig.

Morbror Karl Evald – »Krydder« – havde en fladbundet, grønmalet jolle i søen. Denne jolle lå til fri afbenyttelse, hvilket gav anledning til dejlige roture.

Ingen lærer så hurtigt at ro som drenge, der en varm sommer har en båd til rådighed. Man er topmotiveret og fryder sig over de nyrehvervede færdigheder. På redningsvest var der ingen der tænkte. Vi vidste ikke, hvad det var og savnede den derfor ikke.

I blikstille vejr kunne man ved søens sydende ligge få meter ude og følge skræntens næsten lodrette fald ned i det uigennemtrængelige mørke. Uhyggeligt, men uimodtæligt facinerende var det at sidde musestil-le og se kæmpegedderne »afpatruljere« denne skrænt med lade bevægelser af deres slanke, metalskinnende kroppe.

På »Ravnsbjerg« kom vi ofte. Her kunne man sidde i timevis blot for at følge turiststrømmen eller »skrive nummerplader«, hvilket var en yndet beskæftigelse. I en lille lommebog noterede man registreringsnumrene på de biler, der kom forbi. Det drejede sig om at skaffe flest numre, men også at skaffe »sjældne«. F.eks. en udlænding, hvilket absolut ikke lykkedes i hver week-end. Men mindre kunne gøre det. Et »A« eller et »K«-nummer, der viste at folk kom helt fra København, var næsten lige så godt!

Senere »byttede« man så disse numre for at udvide sin samling. Om svindel kunne vi ikke drømme.

Bag på morbror Svends BSA motorcykel kom jeg helt til Hald eller Bækkelund. Vi kørte vel at mærke ad skovstierne og helt ud til ruinen eller rundt om »Den blå sø« ved Niels Bugges Kro. Ikke for at provokere eller genere, sådan var det bare. På Ravnsbjerg parkerede biler og busser helt fremme ved skrænten mod søen som en helt naturlig ting.

Der var ikke så mange mennesker og det at kikke på på biler eller motorcykler, selv i naturen, var en del af oplevelsen. Mange kom stadig til området med tog. Man stod af i Skelhøje og fulgte den afmærkede turiststi langs søen til Bækkelund, hvor man så igen kunne komme med toget. Til hjælp for vejfindingen fandtes et antal hvidmalede kampesten forsynede med røde påtegninger og pile. I Enebærdalens bund viste f.eks. pile vej både mod »Skjelhøje« og »Bækkelund«.

Bækkelund var i sig selv et yndet udflugtsmål. Dels »Niels Bugges Kro« og dels Pavillionen, der lå på en bakke ovenfor kroen. Der var tale om en hvidmalet træbygning, der omkring århundredskiftet oprindeligt havde været brugt andetsteds til udstillingsformål, men derefter købt af godsejer Krabbe og flyttet til Bækkelund. Pavillionen var meget dekorativ med balustrade og søjler og gjorde sig smukt i skoven.

Her afholdtes tidligere store arrangementer, men i min barndom var anvendelsen indskrænket til at være et sommertraktørsted.

Da stedet var på sit højeste kunne man også sejle med turistbåd fra »Knolden« (Det 2. Hald), forbi ruinen og Inderøen og om i søens østlige gren.

Det var også her nedenfor pavillionen, at dæmningen brød sammen under et voldsomt tordenvejr den 16. juli 1948, således at de fossende vandmasser rev en del af krobygningerne med sig ud i Hald sø.

Alt det var passé i min barndom, men stedet var fortsat facinerende og fyldt med eventyr og historie.

Nogle af vi drenge travede et par gange Hald sø rundt, følgende søbredden med alle dens kroge og sving. Det er en meget lang og til tider anstrengende tur, især på østsiden, hvor der grundet væld er store uigennemtrængelige sumpområder, som vi lettest overvandt ved ganske simpelt at gå ud i søen.

Madpakke havde vi med til fortæring på Hald ruin (3. Hald).

På dette sted kunne fantasien rigtigt sættes i sving og forsvarssystemer blev afprøvet på voldene og i tårnet. På murkronen løb vi kåde rundt, men kåd var »Slinger« ikke, da han ved en vurdering fra tårnets top, fandt det muligt at springe derfra og ud på volden – især hvis man fik det lille tilløb, som trapeafs-kærmen kunne give.

Som tænkt, så gjort. Set nedenfra ser afstanden noget større ud, hvilket »Slinger« også måtte erkende, da han, på bedste tegnefilmsmanér, hang vildt baskende i luften mellem tårn og vold – inden han styrtede lodret til jorden.

Der skete ingen varige skader, men for »Slinger« var det en lang vej hjem, humpende på den ene fod!

Mellem Dollerup og Skelhøje – ved »Lothøjgård«, hvor en smuk granitbue fører under jernbanedæmningen – lå en stor stenknuser, hvis kæber, dybt nede i jorden, udstødte frygtelige drøn, når de store sten, der væltes derned, knustes til skærver.

Rundt omkring fra marker og grusgrave hentedes disse store sten til uhyret, hvis rystelser kunne fornemmes helt inde i byen. Man havde på fornemmelsen at overnaturlige kræfter var på spil.

Når stenene var knuste, transporteredes de via et sortérsystem og tipvognstog ud til forskellige dynger, hvorfra de så kunne videresælges til brug på landevejene som skærver.

Gad vide, hvor mange gravhøje og runesten denne knuser har slugt?

Således forgår jo al Verdens herlighed. Intet varer ved. Ej heller stenknuseren på hvis ujævne tomt, græsset nu gror.

Tilbage i Skelhøje har jeg nævnt møllen og den pragtfulde udsigt derfra. Men i og omkring denne fandtes andre muligheder.

Tilbygget den gamle del af møllen var en lagerbygning af træ, der stod på ca. 1 m. høje, murede piller. Herinde kunne man kravle rundt og lege gemmelege. Omgivelserne illuderede iøvrigt fint som »guldgraverby« og lignende til vore cowboylege, der optog meget af vores tid.

Ved siden af møllen lå tarmrenseriet, hvis maleriske og forfaldne lager- og garagekompleks af træ ligeledes kunne anvendes som sætstykker i vore imaginære westernbyer, som »Twin River« eller »Buckskin«.

Ved tarmrenseriet ligger ud mod Lysgårdvej et meget markant punkt. Formentlig det gamle centralpunkt for de mange gravhøje i området. Her mødes 3 sogne, 2 sysler og 2 herreder.

»Skelhøj«, som er stedets officielle navn, hed i daglig tale blot »Æ vandhøw«, idet der i toppen af højen er indgravet en vandbeholder.

Herfra er der en pragtfuld udsigt ad Viborg til.

Der var to adgangsveje til toppen af højen.

Den normale ad en stentrappe ved Lysgårdvej og en skjult via manufakturhandler Søndergaard-Jensens have og et stisystem gennem noget krat på bagsiden mod møllen.

Havde vi besøg af fremmede, der skulle vises udsigten, kunne der være lavet en aftale om at en anden ventede i krattet på bagsiden, hvor et overløbsrør førte ud.

Når man så stod på dækslet til vandbeholderen og kikkede betaget over Hald sø og ind mod Viborg, kunne der nede fra vandbeholderen lyde uhyggelige lyde eller råb:

– Er der nogen deroppe?

– Hjælp mig dog ud! Åh – åååh – og videre i den dur.

Den fremmede spurgte naturligvis, med nogen bæven, hvad det var for noget grupovækkende, der hørtes fra dybet. Blev blot afvist med et:

– han har selv været ude om det – har ikke opført sig ordentligt!

– Eller noget lignende.

Den trafik havde vi megen fornøjelse af. Det lød frygtelig livagtigt, når man talte ind i røret, uset af den fremmede.

Således havde især vi drenge mange underlige steder at lege. Overalt var der børn og alle kendte hinanden. På den måde blev hele byen tilgængelig.

En anden yndet tumleplads var den skov, der er beliggende syd for byen langs banen mod Frederiks. »Æ snewål«, som de gamle kaldte den. Far-

far havde jord på begge sider af banen så skoven »tilhørte« os og var lige til at smutte ned i hjemmefra.

Bevoksningen havde gennem årene udviklet sig til et regulært vildnis. En jungle for drenge. (Piger kom der aldrig – end ikke mine søstre). Her tilbragtes mange sommerdage. Baneskoven havde en passende længde, men var temmelig smal. Ca. midtvejs havde børn af en generation ældre end min påbegyndt noget hulebyggeri med en vold omkring, bygget af udgåede træer. Denne vold arbejdedes der konstant på i de henvend 10 år, jeg kom i »æ Lansbøj«, som vort lille samfund indenfor volden kaldtes.

I toppen af et træ var en udsigtsplatform og fra et andet lyste kraniet af en ko med drabelige horn den besøgende i møde.

Her byggedes huler af forhåndenværende materialer og efterhånden som vi drenge blev større, fik disse »huler« ganske respektable dimensioner.

Hulerne opførtes af »organiserede« materialer. Først og fremmest murermester Kriegbaum, hvis 3 drenge tog aktivt del i landsbyen, måtte holde for. Mange gode forskallingsbrædder er endt i disse projekter. Farfar leverede søm. Han, der aldrig smed noget væk, havde kassevis af bøjede og rustne søm, som vi måtte anvende. Det var nu ikke altid kasserne med de bøjede, der måtte holde for!

Ofte var vi to og to sammen om hulerne. Knud Eriks og min var bygget op omkring et stort grantræ. Et skilt ved døren forkyndte at stedet hed »Valhal«.

Det store, susende træ gjorde at huset kunne arbejde en smule, hvorved det altid knirkede hyggeligt, når man opholdt sig derinde.

Disse bevægelser betød dog, at man ikke kunne have fast tag, hvorfor dette altid konstrueredes af brædder, der kun var sømmet i den ene ende og derefter beklædt med gamle sække – igen leveret af vognmand Østergaard. Herover et lag nymodens plastik. Og til sidst græstørv.

Plastikken organiserede vi ved bøndernes roekuler, men var iøvrigt dengang svær at skaffe, så genbrug var nødvendig.

Sådan et græstørvstag var smukt, men måtte lægges om hver andet år, idet græsset groede igennem plastikken med utæthed til følge. Når så taget alligevel var revet ned, fandtes ofte lejlighed til endnu en udvidelse.

Et husbygningsprincip, jeg senere har fulgt!

I hulen fandtes et par vinduer af rigtigt glas. Dørhængslerne var lavet af et par læderstumper. En metode, vi havde læst os til i cowboyromaner á la »Hopalong Cassidy«.

I et lille rum bag hulen havde jeg en sommer en skadeunge, hentet i en rede.

Jeg havde hørt om, at man selv kunne opfordre en sådan unge, hvorefter den som voksen ville følge en overalt, siddende på skulderen i stil med Odins ravne.

Skønt jeg hver morgen og aften trofast fodrede den, fandt jeg den en dag død i buret. Formentlig har mit opblødte franskrød været en for ensidig kost for det stakkels kræ.

I hulen tjente gamle bilsæder af plyds som sofaer og ovne kunne laves af store marmeladedåser fra bageren. Normalt var vi meget forsigtige med ild, men engang var det tæt på at ende galt.

Episoden fandt dog ikke sted i baneskoven, men umiddelbart på den anden side af baneudgravningen, hvor der i skellet mellem »Skjelhøjgård« og farfars jord stadig ligger en beskeden gravhøj, bevokset med bævreasp.

I foden af denne høj var gravet en hule ind, overdækket med jord. Herinde havde vi en sådan blikdåsebrændeovn, der ved hidsig indfyring pludselig overtændte og stak ild i hulens loft. Alle røg ud og begyndte at trampe på taget for at få det til at styrte sammen for på den måde at kvæle ilden.

Resolut greb jeg om »skorstenen« og trak hele molevitten ud og kylede den hen over marken, hvor der ingenting kunne ske. Jeg brændte mig temmelig slemt, men tænkte overhovedet ikke derover i kampens hede!

I denne baneudgravning – hvis sider iøvrigt afbrændtes hvert forår af banefolkene selv for at undgå at en gnist fra lokomotiverne tændte det tørre græs – var der jævnligt et hvepsebo i jorden.

Knud Erik og jeg havde en sommer gjort os selv til hvepsedyddelsspecialister og skulle så også i lag med jordhvepsene.

Tanken var at udvide flyvehullet med en kæp, hælde petroleum deri og når det hele brændte godt, at lukke hullet til med røgforgiftning af hvepsene til følge.

Vor »kampuniform« var udviklet gennem sommeren og bestod af flere lag tøj, som insekterne ikke kunne stikke igennem samt en elefanthue over ansigtet. Dertil handsker og gummistøvler.

Ankommet til flyvehullet begyndte vi med en kæp at rode det større. Straks væltede det ud med aggressive hvepse, der helt som beregnet, kastede sig over os i et sandt raseri.

En sådan forsvarer fandt imidlertid vej ind under min elefanthue,

hvilket fik mig til at retirere og slå ud efter dyret, der omgående stak mig i kinden. Nu i galop op ad signaltrappen, gennem baneskoven og hjemad – væk fra de rasende hvepse.

Undervejs mærkede jeg nu en hveps kravle ind i mit øre! Larmen var kolossal. Jeg turde ikke røre øret. Ville den stikke derinde? Når det så hævede, ville den spærre sig selv inde og gøre min øregang til et gravkammer!

Panikken begyndte at brede sig. Hjem til mor! Af med elefanthuen og hovedet på sned under køkkenvandhanen. Vandet flød ind i øret og det brummende dyr flød til overfladen! Heldigvis var der tale om den hveps, der havde stukket på kinden.

Men der gik nogen tid før hvepsejagt påny var interessant!

Men tilbage til »æ Lansbøj« og hulerne der. Som sagt var vi uhyre forsigtige med ild, selvom det da må erkendes, at nogle gjorde de første erfaringer med tobak i disse omgivelser. Men ellers var justitsen høj. Der var mange forbud og pligter, der alle var nedskrevet i love, som den valgte høvding påtalte og håndhævede. Eksklusioner i kortere tid var ikke ualmindelige.

Baneskovens nærhed og hulens relative komfort gjorde, at jeg langt oppe i min Viborgskoletid ofte søgte derned efter skoledagen. Her var umådeligt afslappende at ligge henslængt med en kage og en sodavand – dybt begravet i en spændende »Jan«-bog.

Et særligt ritual udspillede hver sommer, når morellerne var modne. Disse moreller var fantastisk velsmagende og ifølge landsbylovene var det forbudt at beskadige disse træer, hvis vækst, vi værnede om. Resultatet heraf ses den dag i dag, henved fyrreogtyve år efter, hvor der fortsat er utroligt mange moreltræer i baneskoven.

Når årets første bær var modne, udsendtes fra »æ Lansbøj« en lille patrulje til at indsamle få, særligt udsøgte eksemplarer. Efter at disse var nydt, var jagten fri. De efterfølgede dage hang vi som aber rundt i skoven indtil maverne ganske simpelt ikke kunne mere!

Andre frugter har jeg med velbehag fortæret i »Valhal«. Det var især i de lyse ferienætter en temmelig yndet sport at gå på »skud« i visse af byens haver. Særlig købmand Duchs og slagter Rasmussens var eftertragtede.

De var velpassede – lå midt i byen og isolerede fra ejernes boliger. Dertil med gode flugtveje i alle retninger.

Her er der hentet adskillige posefulde jordbær, ærter og æbler.

– Undskyld!

Ingen voksne kom i landsbyen. Volden var uigennemtrængelig og indgangen mellem to træer kunne lukkes af en mandshøj låge. Uden for volden gravede vi i perioder, hvor vi følte os truet, dybe faldgruber, sne-digt camoufleret med græs og blade.

Faldgrubernes beliggendehed og overraskende virkning, selv på voksne, var medvirkende til, at vi havde fred og ro.

Som eksempel kan historien om Brian tages frem.

Han boede tæt på baneskoven og ville gerne være med i landsbyen, hvilket han efter vor mening var for »ung« til. Han blev derfor afvist.

Tudende løb han hjem og sladrede til sin bedstefar, der boede i samme hus. Med Brian ved hånden nærmede bedstefaderen sig nu volden ad den banede sti og råbte os an i vrede toner.

Vore svar var måske lidt uforskammede, sikre som vi følte os bag vore fælder og barrikader.

Bedstefaderen gik truende nogle skridt nærmere – og vups – var han forsvundet fra jordens overflade.

Brian vendte om på stedet og forsvandt skrigende i bevoksningen!

En faldgrube et par meter før indgangen havde virket efter hensigten! Bedstefaderen var en lille mand og hullet temmelig dybt, hvorfor han altså blev væk – helt væk!

Under garantier om frit lejde blev nu bedstefaderen lempet op af hullet.

Det par så vi aldrig mere i nærheden af landsbyen!

I et hjørne af farmors have stod et stor ahorntræ. Fra en kløftet gren nær toppen kunne en måske ikke alt for kry ung mand holde øje med de store drenge hos naboen. Senere elskede jeg stedet i blæsevej, hvor træets bevægelser gav oplevelsen af at sejle på et frådende hav. Ved den kløftede gren blevt der sømmet et lille rat lavet af et »Meccano« ingeniørsæt, således at illusionen om en sømandsfærd blev forstærket. Ahorntræet var et fabelagtigt klatretræ, hvor jeg udviklede smidighed og styrke ved at springe, gribe og snurre rundt som en anden Tarzan. På et tidspunkt fungerede det også som ophæng for hængeskøjler fremstillet af sække. Hængeskøjler som mine fætre og jeg enkelte gange overnattede i.

Endnu tættere på den hjemlige arne fandtes også andre bygninger i en slags wild west stil, nemlig den samling garager, udhuse og skure, der i farmors daglige sprog gik under betegnelsen: »æ bilskur«.

På den nordre gavl af den grundmurede staldbygning, der hørte til den oprindelige ejendom, tilbyggede farfar gennem tiderne knast på knast i et aldrig opfyldt behov for at få alt sit apparatur under tag.

Først og fremmest var der tale om lastbilerne, men også busser, traktorer, tærskværk, stationære motorer, dynger af sække og dæk samt værktøj og brædder, slanger, remsamlere, transportører og andet uundværligt gods, hobede sig gennem årene op her.

Som det yderste appendix på dette bygningsværk var opstillet en af de aftagelige kasser, der under krigen havde været anvendt løst på ladet af en lastvogn, for på den måde at kunne tilbyde overdækket persontransport til bl.a. Karup flyveplads. I perioder var i en sådan kasse indrettet et udmærket hønseshus.

I dag er jeg meget taknemmelig for, at jeg i min barndom kunne bo her i en verden, der virkelig kunne udvikle fantasi og kreativitet i modsætning til mange af de stakkels »bybørn«, der henvistes til moderne, gode boliger i betonbyggeri.

Vi havde ikke mange moderne bekvemmeligheder. Diskret var der rundt om hjørnet på ovennævnte bygningsværk opført to af hinanden uafhængige aftrædelsesrum med hver sin spand indbygget i en kasse med et passende hul foroven. Altså: hver af de to familier i ejendommen havde her et lokum!

Her var det altid en oplevelse at sidde. Enten det nu var i vinterens isnende kulde og mørke eller på en lun sommerdag, hvor den stærke »duft« fra spandens indhold udgjorde krydderiet til læsningen af de aviser, der til andet formål var anbragt på et søm på væggen.

Fællesnævneren for hele komplekset var den svenskrøde farve, der klæder træ så godt.

Fra rygningen af staldbygningen blev taget stedse lavere, således at dette af vi børn kunne bruges som adgangsvej til det særlige rum øverst oppe, der i mange år fungerede som mit særlige åndehul – farbrors tidligere dueslag – i min betegnelse: Sheriffkontoret.

Ingen voksne kom der, thi loftshøjden var for lav og hastigt faldende under bliktaget, endende inderst i et trådbur – alias arresten. Dertil kom at gulvbrædderne, der var lavet af spinkelt udskær, var sømmet på bjælkerne fra nedenunder. Ingen over et havt hundrede kilo kunne altså vide sig sikre deroppe, hvorfor vi havde det for os selv.

Til dette »kontor« var der andre adgangsveje end over taget. I perioder var opstillet en gammel trappe fra bryggeriet eller en gammel jernlejder.

Man kunne også klatre op via det nedfor parkerede eller via stalden, op over høløftet og ud gennem det »gaf«, der fandtes i den murede gavl og derefter hen gennem garagens tagkonstruktion.

Man måtte dog være opmærksom på den indvendige side af staldvæggen, der ofte drev af fugt. Her gik nemlig et blyomviklet kraftkabel til afbryderen nede i staldens fodergang.

En gang, jeg kom fra garagesiden og ville gennem hullet, rørte jeg ved kablet og fik stød af en sådan styrke, at jeg blev lammet og ude af stand til at tage hånden til mig og dermed frigøre mig. Jeg skreg i vilden sky og blev befriet af far, der ved hjælp af skaffet på en fork, som han førte om bag mig, kunne trække mig fri.

Stalden var fugtig fordi den var bygget af kampesten og til stadighed rummede adskillige dyr. Der var altid 3-4 malkekøer, kalve og nogle griseseer, hvis afkom skulle opfedes til slagting.

Dette beskedne dyrehold var i stor udstrækning farmors »forretning« og hendes daglige ansvarsområde, medens farfar mere tog sig af vognmandsforretningen med grusgrav og de deraf følgende ting.

Jævnligt hjalp jeg til i stalden med at fodre – især ved aftenstide. Medens farmor malkede med håndkraft, siddende på sin trebenede malkekammel, raspede jeg roer på en lille maskine med håndsving, der var ophængt i stalden. Roestykkerne faldt ned i en vidjekurv – kaldet en »løw«, hvorefter det blev båret til dyrene.

Særlige »husdyr« var rotterne. I et kampestenhus uden sokkel med gulv af piksten, dækket af et tyndt lag cement, og med oplag af foder, var det umuligt at undgå disse dyr. Der kunne gå lang tid imellem, at man så dem, men en dag var de blevet så mange, eller deres huller i gulvkanterne så tydelige, at der ikke længere var tvivl: nu var de her igen!

Et større arrangement blev så stablet op.

Møddingen udenfor blev tømt således at soklen var frilagt overalt. Var der huller, blev de tætnet med cement. Samme indvendigt med undtagelsen af ét, der gerne skulle være placeret et godt, åbent sted, helst i fodergangen, hvor gulvet var jævnt. Ganske simpelt stak man så i hullet en vandslange – åbnede for vandet – og gav sig til at vente. Der blev kikket rundt efter oversete åbninger, der i så fald blev lukket på stedet.

Efter nogen tid dukkede så op langs slangen, våd og forpjusket, den første rotte. Afskyelige fandt vi dem!

Mange hjælpere var placeret rundt om hullet. Alle med skovle og spader til at aflive udyrene med. Til sidst kom »mutter« med de lyserøde unger. Alle blev ubarmhjertigt knust under skovlene.

En sådan kampagne kunne gentage sig med 2-3 års mellemrum. Antallet af døde rotter kunne variere.

Det største antal skyldtes en bestemt situation, som jeg aldrig glemmer.

På den lille stump mark mellem vort og bedstes hus var på jorden blevet placeret ladet af en lastbil som gulv i en stor stak utærsket korn.

(Det var før mejetærskernes tid, da man først kørte kornet ind i traver og i løbet af vinteren tærskede sig gennem stakken, neg for neg).

Da denne stak skulle tærskes, fornam man en større rotteaktivitet i bunden af stakken. Naboer og andet godtfolk hidkaldtes og dannede snart kreds om stakken, bevæbnede med skovle.

Negene blev nu pillet ud et for et, hvorved rotterne søgte stedse dybere ned. Da man så nåede det sidste lag før træbunden, eksploderede det hele på det nærmeste. Til alle sider for rotter mellem hinanden, men ingen, undtagen én, slap fra ladet i levende live. I en sand blodrus gik skovlene amok. Den ene, der slap gennem kredsen, forfulgtes af en halvstor kattekilling i retning af baneskoven, hvorved flugten blev opdaget. Rotten var stor og katten lille, hvorfor den sidstnævnte ikke turde binde an med rotten, der med passende mellemrum vendte sig truende med blottede tænder og derved nærmest fik killingen til at standse op, for dog umiddelbart derefter at genoptage jagten. Også den rotte måtte lade livet.

Da resultatet blev gjort op, lå ikke mindre end fyrretyve rotter døde på billadet. Således sluttede min sidste deltagelse i et rigtigt »rotteræs«!

Tilbage på garageloftet, i »Sheriffkontoret«, der vel målte 2 x 4 m. med ståhøjde for en dreng i ca. halvdelen, var der af rå brædder sammenflikket et møblement bestående af et skrivebord med stol og en briks til sheriffs velfortjente pauser og lejlighedsvise overnatninger.

På væggen hang opslag med ordene »DUSØR« – »DØD eller LEVENDE«, samt på kroge og søm, diverse udstyr til embedets brug, såsom bælte med hylster og revolver, håndjern, sombrero og tørklæde.

Rundt omkring lå stakkevis af det foretrukne serieblad, Kong Kylie, hvorfra al inspiration stammede, idet halvdelen af bladet var helligt cowboyhelten i det sorte tøj på den hvide hest: Hopalong Cassidy.

En særlig, landsdækkende medlemsklub fandtes også. Herfra kunne hentes gode ideer til indretning og lege.

Hopalong Cassidy røg ikke tobak og han bandede ikke. Der var stort set heller ingen kvinder i historierne om ham eller om kaptajn Mickey fra Texas Rangers, en anden cowboyhelt, som Ralf kopierede, når vi drog gennem dalens slugter for at udøve retfærdighed.

Det med kvinderne dukkede dog op. Mystiske og dragende var de – altså de »rigtige« kvinder, som vi læret at kende i de flade »Buble-gum« tyggegummipakker, hvori deres billeder fandtes. Særligt var jeg tiltrukket af en amerikansk skuespillerinde ved navn Ann Blyth. Snart hang hun på væggen ved siden af de øvrige, der var »wanted«.

Senere blev også læsestoffet suppleret på dette hemmelige sted. Først med »Hudibras«, senere med det – dengang – meget dristige blad »Variete« med såkaldte »modelfotos«. Dog kun af piger og altid alene.

Som nævnt anvendtes dueslaget i ferieperioder også til overnatning, især når fætrene fra Viborg var på besøg.

Andre interimistiske overnatninger fandt også anvendelse.

»Valhal« i baneskoven kunne bruges. Huler lavet af fire hegnsplade med en pandeplade over og siderne beklædt med sække – officielt de kasserede – har været anvendt. Her faldt døren i af sig selv. Som man sagde, når man glemte at lukke døren efter sig:

– Har I sække for dørene hjemme?

Et sådant hus stod en sommer. Mere og mere fyldt med ørentviste, men man sov dejligt i det lag af hø, der dannede såvel gulv som seng.

Jeg har nævnt de hængekøjer, der under ahorntræet var ophængt i hegnsstråd. Til overnatning i regnvejr var de dog meget upraktiske!

Endelig lavede vi også primitive telte ved hjælp af to skærvegrebe stukket i jorden med et riveskaft tværs gennem håndtagene.

To tæpper holdt fast med klemmer i toppen og sten på græsset, udgjorde taget.

Den 8. juli 1952 flyttede familien (far, mor, søster Jytte og jeg) til en ny lejlighed, der umiddelbart forinden var blevet tilbygget sydgavlen på farfars hus

En sådan placering var såre praktisk i forhold til fars medvirken i såvel vognmandsforretningen, som den nærved beliggende sandgrav og det lille landbrug på 12 tdr. land, beliggende på begge sider af jernbanen. Der var altid noget at gå efter og farmor var tillige i nærheden, når mor havde udearbejde.

Den nye lejlighed, hvor fernisen på gulvet knapt var tør ved indflytningen, bestod af et meget lille køkken, udskilt fra husets oprindelige bryggers, der herved halveredes. Et køkken med koldt vand. Andet kunne vi ikke drømme om! En lille, opklappelig spiseplade og et lille gasbord med hvide fliser, to brændere og en 11 kg,s Dalsø gasflaske i skabet. Selv havde vi ikke ovn, men kunne låne farmors – en cremefarvet

blikkasse – der kunne anbringes over en af brænderne, således at varmen gik gennem et udskåret hul i bunden. Et sådant arrangement var nyt og smart i forhold til de gamle jernkomfurer med ringe, der skulle fyres op med brænde, tørv eller kul.

Køleskabe kendte vi kun fra Anders And bladene. Det var ikke noget, man havde hos os på det tidspunkt. Alt opbevarede i et indbygget træskab i køkkenets ene ende.

Ret hurtigt kom dog muligheden for frostkonservering til, idet vi tilsluttede os et fælles frysehusanlæg sammen med mine bedsteforældre. Huset var beliggende ved Dollerup Skole og indeholdt et antal dybe bokse, hvori kunne nedlægges en parteret og istandgjort halv gris.

Da jeg blev lidt ældre var det min opgave at cykle til frysehuset og afhente en nærmere aftalt pakke i boksen, hvorefter den blev streget af listen hjemme.

Adgangen til lejligheden iøvrigt var gennem en smal gang uden skabe.

Gangen havde ligesom køkkenet korkfliser som gulvbelægning. Her stod en lille kommode og på væggen fandtes en knagerække. Rummet var malet turkisgrønt og dagslys kom ind fra en smal rude over yderdøren.

Stuen var vel ca. 25 m² med to vinduer og kakkelovnsopvarmning. Iøvrigt lejlighedens eneste opvarmningsmulighed. Senere byttedes ovnen med en olieamin med en beholder på loftet, der havde en kapacitet på ca. 20 l. solarolie.

En pudsig episode fra kakkelovnstiden husker jeg:

Midt i den aluminiumsmalede ovn var en låge, der kunne åbnes ind til et rum med ringe, hvorpå man kunne anbringe en kedel til udnyttelse af varmen, når ovnen var i brug.

Ovnen blev aldrig tændt op om sommeren, hvorfor far af og til gemte sin store prangertegnebog inde bag lågen. Denne tegnebog kunne godt i perioder rumme ganske mange penge til brug for de kreaturhandler, der var en del af vognmandsforretningen.

Således også en dag, hvor far gående udenfor pludselig opdager, at der kommer røg op af skorstenen. Ind farer han, flår lågen op og river den rygende og forkullede tegnebog ud. Der var ikke sket noget med indholdet, men gemmestedet blev flyttet efterdags!

Mor havde haft noget gammelt papir, som hun ville brænde af, men havde ikke tænkt på tegnebogen.

Typisk for tiden var det også, at far efterfølgende lod en af byens sa-

delmagere reparere den svedne tegnebog ved delvis at udskifte den forkullede side. Man købte ikke nyt, når det gamle kunne genanvendes.

Soveværelset var et rum på størrelse med stuen. I dette befandt sig en dobbeltseng, en etageseng samt et klædeskab og to natborde.

Den allerførste nat, vi boede i lejligheden, blev søster Hanne født, hvorfor yderligere en vugge kom til.

Bad og toilet fandtes ikke i lejligheden. Skulle man »det store« måtte man, uanset årstiden, rundt om bilskuret til det tidligere nævnte »lille hus« med brædtet og de gamle aviser, der fungerede som toiletpapir.

Det »lille« foregik i en natpote under fodenden af sengen, hvor det lakerede gulv efterhånden antog en mørk farve.

Vaskemulighederne deltes i bryggerset med farmor ved en gruekedel og en håndtrukket »vuggemaskine« af træ.

Når tøjet skulle tørres skete det på en snor i fri luft – eller om vinteren på et par snore udspændt i hjørnet foran kaminen i stuen. I sådant tørrearrangement var meget almindeligt, men ikke kønt eller særligt vellygtende.

Den personlige vask foregik som »etagevask« ved køkkenvasken. Skulle vi børn være rigtigt fine, f.eks. til jul og lignende, blev en zinkbalje båret ind i køkkenet, hvorefter en masse varmt vand – opvarmet i en stor gryde – pøsedes i. Hele gulvet sejlede, men herligt var det. Især hvis man var den første i vandet, der naturligvis blev genbrugt!

Teknik

I dette afsnit vil jeg forsøge at skrive lidt om de tekniske hjælpemidler og indretninger, man havde i 50'erne, før »udviklingen« rigtig tog fart.

Det meste af den teknologi, vi kendte, stammede i virkeligheden fra perioden før besættelsen. En periode, der iøvrigt var karakteriseret ved en langsom teknisk udvikling, fordi den manuelle arbejdskraft i 30'erne havde været meget billig. Under besættelsen gik alt i stå og efterfølgende var så trange økonomiske tider med valutarestriktioner og varemangel, at meget ikke kunne skaffes. Det handlede om at eksportere – ikke at importere.

Heste udgjorde forsat trækraften i mange landbrug langt ind i 50'erne.

Vi kendte elektricitet og radio. Telefon havde mine bedsteforældre haft i mange år på grund af vognmandsforretningen. Den var blevet an-

skaffet allerede i tyverne på ejendommen på Karuphøjvej, før man overhovedet havde elektricitet derude.

På det tidspunkt havde man, nok mest for fornøjelsens skyld, også en batteridrevet krystalradiomodtager forsynet med en stor dragt til lydforstærkning.

Telefonen i Skelhøje havde nr. 34 og var en stor brunmalet kasse – á la naturtræ »Bornholmsk Åndenød« – der hang på væggen.

Man løftede røret af og drejede på håndsvinget. Herefter meldte centraldamen sig. Nu kunne man så forlange nummeret eller navnet på den, man ønskede at tale med.

– Et øjeblik!

Nogle gange kom centralen ind igen og meldte:

– Jeg prøver en anden vej!

Det gjaldt for forbindelsen til en udenbys central, hvortil den direkte linje var optaget. Og linjer var der i bogstaveligste forstand tale om. Ledninger førtes fra mast til mast i store bundter gennem by og land, langs veje og jernbaner.

Efter samtalen hængte man røret tilbage på krogen og skulle derefter huske at »ringe af« ved påny at dreje håndsvinget.

I adskillige køkkener lavede man stadig mad på store, sorte komfurer, evt. opfyret med tørv. Da det tog nogen tid for husmoderen at få varme på fra morgenstunden, startede man tit dagen med et primusapparat på sprit for at få en kedel vand til morgenkaffen og morgenbarberingen, der foregik med skraber.

I stedet for køleskabe anvendtes, hvor det var muligt, kælderrum og flueskabe. Et skab bestående af en træramme med et fintmasket trådnæt.

Varmt vand i hanerne var en luksus for de få, idet der sjældent var centralvarmesystemer til opvarmning deraf. Det samme med egentlige badeværelser og toilet med »træk og slip«.

Gasbordet, der ikke skal sammenlignes med de senere gaskomfurer, er nævnt i forbindelse med vor lejlighed. Gasforsyningen var sat i system på den måde, at »Æ gasmand« kom engang om måneden og byttede den 11 kg,s flaske, der svarede til ca. en måneds forbrug. Vi havde to flasker i cirkulation i dette system.

Støvsuger havde vi ikke, men heller ingen tæpper at suge støv på.

I det hele taget havde vi ingen af de elartikler, som nu til dags findes overalt: Kaffemaskiner, elkogere, barbermaskiner, symaskiner, hårtørre-re, elknive og håndmixere.

En brødrister havde vi dog. Men ikke elektrisk. Risteren bestod af en

rund asbestplade med håndtag, der anbragtes direkte på gasapparatet. Herpå lagdes brødet, der skulle ristes. Enkelt og ligetil!

Elektrisk lys har vi altid haft, hvor jeg har boet, men jeg havde skolekammerater, der ikke havde det endnu sidst i halvtredserne.

Men varme i alle rum – herunder soveværelset – var et fremskridt, jeg først oplevede i forbindelse med, at vi flyttede i nyt hus i 1959.

Før den tid var værelserne iskolde.

I en lang periode op til vores flytning boede jeg inde hos »bedste« i »æ bettekammer«, der var placeret i husets nordøsthjørne. Huset var ikke isoleret, skønt dog med hulmur.

Om vinteren kunne opsættes forsatsvinduer, der bestod af et lag ekstra glas i en løs ramme, idet man ikke kendte termoruder.

Der var intet varmeapparat i værelset. Til gengæld var dynen kæmpestor og tung. Dertil en underdyne og en varmedunk i sengen hver aften. Det var faktisk utroligt lækkert at komme i en sådan seng, men næste morgen kunne det være en ganske ubehagelig oplevelse at stå op igen.

Jeg husker enkelte dage, hvor dynen simpelthen hang fast i en frostglitret væg og hvor der var rim på hovedpuden! Men man sov godt.

Vi havde en radio af det danske mærke TOR. Den bestod af en pole-ret trækasse forsynet med hvide elfenbensknapper og løs antenne, idet den aldrig var blevet tilsluttet en rigtig luftantenne, som egentlig var nødvendig for en god modtagelse. Farfar havde en sådan med knivafbryder i vindueskarmen i tilfælde af tordenvejr.

Det at antennen hos os bestod af en løs ledning kunne betyde, at man for at forbedre sine modtageforhold, måtte sætte sig ved siden af radioen med antenneledningen i hånden.

Vi hørte »Pressens Radioavis«, Giro 413 og fodboldlandskampe med Gunnar »Nu« ved mikrofonen. Af og til hørte vi børnetime med Inge Aasted. Et af mine favoritprogrammer var »20 spørgsmål til professoren«.

En vittig Mogens Lind med fire i et panel: Jørgen, Susanne, Svend og Ella. Holdet skulle gætte navnet på noget som annonceredes som tilhørende enten planteriget, dyreriget, mineralriget eller »et begreb«. Man spurgte efter tur og Mogens Lind svarede så blot ja eller nej. Det lykkedes forbavsende ofte holdet at gætte tingene inden det 20. spørgsmål.

En anden yndet udsendelse var for mig den ugentlige halve times besøg på historiske steder som Sven Alkjærsgis og Palle Lauring foretog. Med rivende tungefærdighed berettede Lauring – på kanten af den do-

kumenterede viden om forholdene – om tildragelser overalt i kongeriget, så man følte at være der selv.

Jeg holdt også meget af at høre radioteatret, hvor fantasien også havde et stort spillerum, når der manglede billeder.

Billeder fik vi hjemme i 1957 i form af et 17« sort/hvidt TV af mærket TOR. Apparatet blev placeret i stuen på dækketøjsskabet, hvor alle kunne se det. Og alt blev set fra udsendelserne startede kl. 20 med »Aktuelt« til og med Victor Schøler, der spillede Chopin på Hornung og Møller klaveret sidst på aftenen.

Når der indtraf et »teknisk uheld« eller der iøvrigt var en kort pause mellem to udsendelser, blev alle sat i sving med at lave kaffe, hente kopper o.s.v. således at man påny kunne være på plads, når der igen blændedes op.

De omtalte »Tekniske uheld« var jævnlige forekommende. Billedet forsvandt eller det væltede eller rullede. Nogle af fejlene kunne vi selv justere ved hjælp af knapperne på apparatet, benævnt »Vandret hold« og »Lodret hold«. Generelt var de studieproducerede programmer af en højere teknisk kvalitet end de optagelser, der var foretaget »on location« for derefter at blive båndet. Direkte udsendelser fandtes slet ikke.

Til at begynde med var antenneforholdene medvirkende til den sløje kvalitet. I midten af 50'erne betjentes hele Jylland af én sender, placeret på Søsterhøj syd for Århus. Senere kom vestjyllandssenderen i Holstebro og flere andre til. Farbror Aksels svigerfar, postbud Jens Christiansen i Dollerup, fik tidligt fjernsyn, men antennen kunne ikke opfange signalerne før den blev placeret i toppen af et grantræ på den modsatte side af »Æ kos'vej«. Det siger sig selv at en aften med TV i blæsevej ikke gav de bedste forhold, men man nøjedes med lidt!

Det er for mig oplagt, at den omstændighed at vi så revl og krat, rent faktisk betød en vældig udvikling af vi børns kendskab til mange ting, vi hidtil havde haft ingen eller kun meget vage forestillinger om.

Lørdag eftermiddag sendtes et børn og ungeprogram; normalt en serie. Den første, jeg husker, var »Robin Hood« med en skuespiller ved navn Richard Greene.

Den hurtigt stigende velstand i slutningen af 50'erne gjorde det efterhånden muligt at få opfyldt nogle af de ønsker, man havde næret så længe.

Far og mor byggede eget hus til indflytning i 1959, men forinden havde man – ud over fjernsynet, der dengang forholdsvis var meget kostbart – fået råd til en sofagrube og en brugt bil til privat brug på

trods af en længere sygeperioder for far med bl.a. operation for diskusprolaps i 1956.

Den første bil – en Hudson fra 30'erne – var ganske vist fælles med fars fætter. Men iøvrigt var biltransport for os ikke noget problem. Alle i familien levede jo af biler, hvorfor der altid kunne findes en udvej, hvis man havde brug for transport. Kørt rundt kunne vi altid blive. Her var vi anderledes – og syntes vi – bedre stillet end så mange andre.

Men nu fik vi altså privat bil, der bare var til brug for sjov og fritid, der i sig selv var et nyt begreb. At der var tale om en ældre bil, spillede ingen rolle. Der var masser af gamle biler i den periode. Biler fra 30'erne var et dagligt syn. Alt, der kunne køre, skulle holdes igang.

Anderledes med forbrugsgoderne i husholdningen. TV, køleskabe, støvsugere, el-symaskiner, boxcameraer o.s.v.

Det var nye ting, der i løbet af ganske få år blev hvermands eje – eller som man i hvert fald fik brugsret til, hvis man købte på afbetaling, der ligeledes var noget helt nyt og vældig praktisk i en tid, hvor inflationen galoperede og gjorde det svært at spare op.

Da bilerne fyldte meget i hverdagen, har de også prentet sig særligt i min hukommelse, hvorfor jeg efterfølgende vil berette lidt derom:

Få havde egentlige privatbiler til søndagsture o.l. Var det tilfældet, var der ofte tale om ældre modeller, der havde været klodset op under krig og som nu igen kom på gaden.

Min onkel Elo, der var skræddermester i Skelhøje, havde et sådant køretøj. En lille førkrigsvoan af mærket DKW. »Das Kleine Wunder«, som nogen yndede at kalde den. Den var med en beskeden, 3-cyl., totaktsmotor, havde forhjulstræk og gearskifte som et paraplyhåndtag i instrumentbordet.

Karosseriet var, for at spare vægt, lavet af trærammer med tynd stålplade over, eller – for dørenes vedkommende – beklædt med lærred. Denne lærredsbeklædning var i lighed med ældre flyvemaskinevinger, derefter »dopet«, d.v.s. lakeret og malet, hvilket fungerede udmærket.

Tidens tand satte dog sine spor. Lærredet rådnete i bunden, men en skrædder kunne vel reparere sådanne ting. Først med nyt lærred, senere med kyllingetråd og gips. DKW,ens officielle tilnavn: »Meisterklasse« blev efterhånden ændret til det lidt nedladende: »Kleistermasse«.

Men historien er typisk for standarden på den tid. Bilerne hang sammen, blev svejsede og reparerede med uoriginale dele eller blot nødtørfigt klampt sammen. Dækkene var nedslidte, kølerne utætte o.s.v. Driftsstop forekom ustandseligt.

*JØ på forskærmen af
en Bedford fra 1939
med far i 1947.*

Behovet for kørsel mellem hjem og arbejdsplads var generelt ikke særlig udtalt. Som tidligere beskrevet foregik de fleste funktioner lokalt i dette selvforsynende samfund.

Men til egentlig erhvervsbrug fandtes der naturligvis biler.

En bus til turistikørsel eller kørsel med det lokale fodboldhold kunne være en stor, ca. 20 personers rutebil monteret med stige bagpå, førende op til bagagebæreren på taget. Et sådant køretøj var den Chevrolet fra ca. 1935, som farfar havde.

Eller man kunne køre i taxa, benævnt »lillebil«. Typisk en amerikansk sypersoners vogn af mærket Buick, Chrysler eller Pontiac fra samme tid som rutebilen.

Disse amerikanere blev i 50'erne skiftet ud med de første kleinbusser fra VW, der i opbygning og udseende var helt forskellige fra traditionelle biler med motoren foran. Deraf kælenavnet: »Rugbrød«.

Lastbilerne, som vi havde dem, var såvel førkrigsmodeller som nye fra

begyndelsen af 50'erne. De ældste med forchromet, udvendig kølerprop, hvori sad monteret en lille flagstang med en dannebrogsvimpel.

Det var mærker som Bedford, De-Soto, Austin og Commer, alle bygget i England. Et dansk mærke fra den tid var Triangel. Efterhånden vendte de tyske mærker Magirus, MAN og Mercedes tilbage sammen med svenske Volvo.

Alle var de til at begynde med benzindrevne med store 6 eller 8 cylindrede motorer med et enormt forbrug.

Jeg husker at far i De-Sotoen, der var ny i 1952, skiftede dyse i karburatoren, når den skulle på langtur som f.eks. til Randers efter foderstoffer til møllen. Til gengæld bestilte den for lidt med en sådan dyse, når den lokalt kørte med sand, grus eller asfalt.

Utallige veje blev asfalterede i min barndom. Fra at have været undtagelsen, blev det på få år normen at alle veje var asfalterede. Her så vi også for første gang de særlige udlæggermaskiner, hvori man foran hældte den varme asfaltmasse i en vældig »skuffe«, hvorefter maskinen selv på sin langsomme færd fordelte den ud i den rette tykkelse. Efter maskinen fulgte en tromle og vejen var klar til brug.

Tippelad havde ofte været diskuteret derhjemme. Det var nyt, dyrt og relativt uprøvet. Dertil kom at en almindelig lastbil dengang kunne rumme ca. 7 m³ sand uden tippeland og ca. 5 m³ med tip.

Men ved vejarbejde var det nærmest en nødvendighed, idet lastbilen med asfalten kørte umiddelbart foran udlæggermaskinen med ladet hævet, så asfalten rutsjede ned i »skuffen«. Altså skred man til at investere i et – i først omgang – brugt HMF tippelad.

Jeg husker tydeligt den første gang dette var i brug med asfalt. Tilfældigvis var jeg med, da far trak i det lille håndtag i førerhusets gulv, der aktiverede ladets hydrauliksystem.

Med en snerrende lyd begyndte pumpen at arbejde og ladet løftede sig. Indtil der pludselig lød et brag efterfulgt af en banden og svovlen fra sjakformanden. Ved at kikke ud kunne konstateres at denne var oversprøjtet af hydraulikolie og ladet var faldet tilbage på plads. En slange var tydeligvis sprunget den første gang ladet virkelig var blevet belastet.

– Fjern det gamle lort! brølede han, hvilket herefter skete.

Men tippeladene var kommet for at blive. Efter den tid havde vi ikke lastbiler uden.

I disse første efterkrigslastbiler talte man meget om den kvalitetsforringelse, der var sket; forstået på den måde, at nyt var da nyt, men noget blik var det. Førerhusene på førkrigsmodellerne var danskbyggede kar-

osser på et skelet af asketræ beklædt med stålplade. Dørene lukkede som pengeskabe og der var ingen træk og skramlen som i de nye lastbiler.

Til gengæld kunne man til disse få varmeapparater som ekstraudstyr. En behagelighed, hvis man en vintermorgen skulle tidlig ud for at samle kreaturer eller køre med sneplov.

Denne kørsel med sneplov var absolut et kapitel for sig.

Allerede i begyndelsen af 30'erne havde farfar, som den eneste vognmand i Frederiks kommune, entret om snerydning. Der blev anskaffet en enorm spidsplov af svære, sammennittede jerndelev, som man måtte formode var bygget på et skibsværft, så stor og uhandy var den.

Ploven påsattes ved at man først kørte hen over et stigeagtigt stativ af profiljern, næsten lige så langt som den lille 4½ tons lastbil, der var udsat til opgaven. Dette stativ blev fastgjort med lange tværbolte i beslag på forakslen og i chassisrammen umiddelbart foran baghjulene.

Foran køleren rejste sig nu en galge med et håndhjul til en kæde forsynet med en stor krog.

Herefter monteredes snekæder på de bagerste tvillingehjul for overhovedet at stå fast – og der kastedes et par m³ sand på ladet – så langt tilbage som muligt. Man kørte forsigtigt frem mod ploven således at dens bagkant kom i overensstemmelse med stativets beslag. Gennem dette anbragtes en stålstang, der nu holdt lastbil og sneplov forenede på en sådan måde, at plovens spids kunne vippes op og ned ved hjælp af håndhjulet, kæden og kroge, monteret i »stævnen«. Imidlertid kunne man ikke i længden lade den tunge spids af sneploven hænge frit et par tommer over jorden – det ville have været ødelæggende for styringen – hvorfor der indvendigt i denne var monteret et »løbehjul«, forsynet med massivt – eller som man sagde – »fast« gummi.

Således udstyret kunne man nu drage i krig med snemasserne. Det var en fantastisk oplevelse at brage gennem en snedrive med dette monstrum. Sneen kastedes metervis ud over markerne, eller, hvis driven var høj, hen over ploven og ind mod vindspejlet, akkurat som et skib i svær sø. I ét nu var vinduerne dækkede af sne. Viskerne gik oftest fast eller kunne kun møjsommeligt arbejde sig over vinduerne. Men farten, der var altafgørene for succes, måtte ufortrødent holdes. Intet kunne man se, men far kendte vejen ud og ind og jeg har ingen erindring om uheld af nogen art.

Et praktisk problem blev lygteføringen. På de første lastbiler fra 30'erne sad forlygterne så højt, at de lyste hen over ploven, når denne var monteret, medens de på efterkrigsmodellerne var indbyggede i

forskærmene, så lyset kastedes direkte ind i selve ploven uden at nå vejen!

Dette problem løste man på intermistisk vis. Oven på galgen blev påsat en stor (skibs)projektor, vel 40 cm. i diameter, der kastede en lysstråle hundreder af meter ud i natten. At den ikke kunne blændes ned, så man stort på. Hjemmefra kunne vi følge, når ekvipagen kørte gennem svinget ved Trehuse, 2¹/₂ km. væk. Det var som lyset fra et fyrtårn, der fejede gennem natten!

Det skete, at man satte sig fast. I »Klem-i-mel'« – helt ude ved Firehuse, forekom det jævnligt. Så måtte medhjælperen – det kunne være mig – ud for at skovle. Næsen på ploven vippedes op. Man rokkede lidt frem og tilbage med køretøjet. Når man var kommet fri, kom ploven ned igen og med et passende langt tilløb drøede man påny ind i driverne.

Stod man på det tidspunkt udenfor, risikerede man en længere løbetur efter bilen, der naturligvis ikke stoppede op før forhindringen var passeret.

Man saltede ikke på vejene. De store driver blev fjernet med sneploven, hvorefter man evt. kørte lidt sand på, spredt ud af et par arbejdsmænd, der stod bag på ladet med hver sin skovl. Kun Bakken fik et særlig godt lag sand ligesom de andre steder, hvor der skulle bremses og igangsættes.

Der var meget arbejde med denne vinterkørsel. Var der rigtig mange frostgrader som f.eks. i begyndelsen af 40'erne, tappede man ved fyrafeten al vandet af køleren og olie af motoren for at det ikke skulle bundfryse.

Derefter tog man akkumulatoren ind til komfuret i køkkenet for at holde effekten oppe. Næste morgen tidlig var proceduren omvendt, plus – under besættelsen – optænding i gasgeneratoren som erstatning for den manglende benzin.

I det hele taget var arbejdet mere fysisk krævende indtil en virkelig modernisering begyndte at tage fart omkring 1960. Man læssede f.eks. sand og grus både af og på med skovl. Kreaturer og grise blev trukket og skubbet op ad en stor trærampe, monteret som bagsmæk på bilen. En rampe, der skulle løftes med håndkraft. Far ødelagde sin ryg ved den slags arbejde og måtte senere opgive at drive vognmandsforretningen videre

Mor måtte derfor tage arbejde og vi børn skulle mere eller mindre klare os selv. Bedste var her til uvurderlig hjælp. Jeg gik i skole om for-

middagen og Jytte om eftermiddagen, hvorfor vi skiftedes til at passe Hanne, der i 1956 var 4 år. Det var der ikke meget grin ved, men sådan var det.

En periode i sommeren 1956 lå far til genoptræning på »Kuren«, hvor der var fysiurgisk hospital i de røde barakker i Hald Ege. Som elleveårig cyklede jeg alene de ca. 8 km. dertil engang imellem. Helst over Stanghede og ad Herningvejen, da jeg ikke orkede bakkerne langs Hald sø.

Engang under er sådant besøg var det blevet et forfærdeligt tordenvejr med kraftig regn, hvorfor far gav mig penge til at tage toget hjem fra trinbrættet »Kuranstalten«. Her kørte jeg så op og rakte hånden ud, da toget kom. Cyklen blev læsset med ind og kostede det samme som mig. Men skønt toget gik forbi hver dag og det næppe var helt ufarligt at cykle alene på Herningvejen, var udgiften til toget også en ekstraomkostning, man regnede med. Min »regntur« er således den eneste gang, jeg husker toget benyttet – også når vi alle skulle afsted. Så var Hanne og Jytte henholdsvis foran og bag på mors cykel og jeg på min egen.

Selv havde jeg heldigvis ikke mange skavanker som barn. Lidt tandpine i ny og næ – nok i en mælketand. Det kurerede man med en lille tot vat, dyppet i kamferdråber, som man tyggede godt sammen om.

Senere kom jeg regelmæssigt til tandlæge i Viborg hos Rye og Gundbach, hvilket skam ikke var helt almindeligt. Nogle forældre tog nemlig udgangspunkt i egne erfaringer, der sagde, at inden man var tyve, skulle munden »ryddes« alligevel for at få kunstige tænder, så hvorfor dog ofre penge på at vedligeholde de eksisterende!

Heldigvis var det ikke holdningen hjemme, skønt der ikke var noget offentligt tilskud til behandlingerne.

Mit eneste alvorlige møde med sundhedsvæsnet skyldtes at jeg af og til kunne være noget forkølet, eller »snottet«, som man sagde.

Af den grund fik jeg fjernet polypper før jeg kom i skole. Jeg har ikke megen erindring om den del, men hjulpet meget har det nok ikke, eller også gik det over til, at jeg jævnligt fik ondt i halsen. Det husker jeg heller ikke, men da jeg var en 12 – 13 år gammel, blev det besluttet at Jytte og jeg skulle have fjernet mandler.

Vi blev derfor indlagt på hver sin stue på VABS (Viborg Amts og Bys Sygehus) i Øre- næse og halsafdelingen. Det at få fjernet mandler var en barsk oplevelse for en iøvrigt »sej« gut. Det var nemlig som om sejheden forsvandt lidt, da jeg blev spurgt om jeg selv kunne gå til operationsstuen og selv sætte mig op i stolen.

Vi befandt os i et stort rum med fliser, der mest af alt lignede et mejeri, eller rettere – et slagteri. Hvide fliser og klinkegulv. Alle tilstedeværende i hvide kitler med gummiforklæder og gummihandsker. I en træstol af udseende som de stole, jeg har set anvendt i amerikanske gas-kamre, blev jeg omhyggeligt spændt fast med læderremme om håndled og ankler.

Umiddelbart ved siden af dette skafot stod et rullebord med alverdens torturinstrumenter i skinnende, rustfrit stål: knive, tænger og sakse.

Om halsen blev nu bundet en gummismæk til blodet at løbe ned i. Sejhed var væk! Hvor var mor og far?

Uden mulighed for flugt fik jeg nu en perforeret maske lagt over næse og mund og en formummet sygeplejerske begyndte at stænke æterdråber på masken.

– Tæl til 50! – blev der kommanderet.

Det lugtede afskyeligt. Der kom stjerner for øjnene. Jeg ville ikke være med mere – ikke trække vejret mere!

Pludselig faldt jeg i et sort hul og landede i et smuk landskab med kronhjørt. Jeg ved ikke, hvor langt jeg nåede i talrækken.

Vågnede senere op i min seng på stuen, generet af at en ung mand i nabosengen lå og beklagede sig højlydt. Også han havde fået mandler fjernet.

Vel havde jeg da ondt i halsen, men ikke rigtigt slemt som hos ham »pivskidd« i den anden seng. Søster Jytte lod sig overhovedet ikke mærke med det, der var sket. Havde piveriet i virkeligheden noget med alder at gøre? Gjorde det mere ondt jo ældre man var?

I hvert fald måtte vi ikke i nogle dage spise fast føde, hvilket ømheden heller ikke fristede os til. I stedet masser af is. Derefter bananmos og franskbrød uden skorpe. Et par fridage fra skolen gav det også.

Men om det hjalp på fremtidige halsbetændelser kan jeg ikke vide, men jeg ved, at det, der også blev lovet – nemlig at man heller ikke kom til at snorke – i hvert fald ikke passede!

Ad denne omvej tilbage til 50'ernes transportmidler og hjemmenes indretning:

Min onkel Martin handlede med biler i Viborg. Først Mercedes og DKW i »Jydsk Motor Co.« i Gravene, hvor senere »Skolageret« kom til. Senere som Fordforhandler i Vesterbrogade. Af den grund kørte han altid i en ny bil. Det var meget imponerende.

– Verden ser anderledes ud gennem en Mercedesstjerne! – kunne han sige.

Det var jeg enig med ham i. At køre med ham en aften til Viborg i en ny, velduftende og næsten lydløs bil med ratgear og grønligt lysende instrumenter, var en oplevelse. Var der oven i købet radio i bilen, følte det som den vildeste luksus, man kunne forestille sig.

De håndværkere og handlende, der efterhånden anskaffede sig nye biler, købte ofte varebiler på »papegøjeplader«, hvilket betød, at den ene halvdel af nummerpladen var gul og den anden ordinær sort. I så tilfælde var der betalt så meget mere i registreringsafgift end af den rene varevogn på gule plader, at man også måtte bruge bilen til fritidskørsel, hvilket ellers var forbeholdt de køretøjer, der havde sorte nummerplader.

Men de fleste kørte i begyndelsen af 50'erne ikke i noget som helst. Her var vi dog undtagelsen med de skramlende og larmende lastbiler eller gamle, stive og utætte personbiler.

Skulle »almindelige« mennesker ud i af byen, tog de toget eller det nymodens, der startede danskernes motorisering: Knallerten eller »Røvskubberen«, som de allerførste cykler med hjælpemotorer kaldtes.

Man tog en god, solid herrecykel og monterede en ekstra bøjle på forgafflen. Dernæst fjernede man bagagebæreren og skar halvdelen af bagskærmen væk. I stedet monteredes så her den vinrøde »Diesella« motor komplet med drivrulle og benzintank.

Princippet var enkelt. Hele motoren kunne vippe ned mod baghjulet, således at rullen tvang hjulet med rundt. Kneb det med trækraften, trådte man hjælpende til i pedalerne. Og så gik det. Virkelig stærkt oven i købet.

Hastigheder på 60 km/t var helt normalt.

En arbejder fik nu pludselig forøget sin aktionsradius. Det betød af folk fra Skelhøje nemt kunne køre til Karup flyveplads eller være med til at opføre den nye flyverby i Kølvrå.

Nogle købte også motorcykler. Med eller uden sidevogn. Når bortset fra den bundsolide danske »Nimbus« var tyske og engelske mærker enerådende. Japanske havde vi aldrig hørt om. Var man ung kørte man BSA, Triumph, Norton eller Matchless. De lidt mere satte valgte mærker som NSU, BMW eller Jawa.

Scootere kom frem, men ikke rigtigt hos os på landet.

Tyskerne kom så småt igang igen. Netop BMW udnyttede sin gode motorcykelmotor som trækraft i en såkaldt kabinescooter. Et lille trehjulet køretøj, der var bredest fortil og med en dør i hele forenden. Nu

kunne hele familien komme i tørvejr. Prisen var som en god motorcykel og kørekortet herfra kunne anvendes.

Næste trin i rækken, som nogle familier gennemlevede kronologisk, var rigtige biler med 4 hjul, men stadig med små motorer: NSU Prinz, Goggomobil og Lloyd. Man grinede lidt af disse køretøjer, men mange familier blev motoriserede på den måde.

Ville man have en »ordentlig« bil var man tit henvist til en brugt før-krigsmodel.

Der kørte stadig mange Ford A,ere, V8,ere, DKW,ere og store amerikanebiler fra dengang.

De moderne, større biler som Opel Olympia, Ford Taunus og Consul, Austin A40 og VW var forbeholdt læger, jordmødre og hjemmesygeplejersker, der havde råd og tillige et tilpas stort kørselsbehov.

Skulle man rigtig føre sig frem, lejede man en udlejningsvogn. Nummerpladen på en sådan begyndte altid med 46, uanset hvilken politikreds, den kom fra. TE 46.xxx var således en udlejningsvogn fra Viborg politikreds.

Det var ikke altid en ubetinget fordel, at det kunne ses. Der kunne blive tudet noget af en, når man skulle finde vej i en fremmed by. Men i disse udlejningsvogne fik mange nybegyndere kørselsrutine.

En del private købte bil til at leje ud, fordi man ikke havde nok at bruge den til selv og gerne ville have et tilskud til afdragene.

*Taunus 12m årgang 56 m/radio
udlejes uden fører.
Ring telefon ... 39 x eller y*

Den slags annoncer var der mange af.

Tilføjes til telefonnummeret var også helt almindelig, idet mange havde en såkaldt partstelefon, for at spare på den faste afgift.

En af mine egne oplevelser med en sådan udlejningsvogn stammer fra sommeren 1963, ganske kort tid efter at jeg havde fået kørekort. Familien skulle på ferie, hvilket svarede til noget med en 3-4 dage i et lånt telt og altså en udlejningsvogn – denne gang i Sønderjylland.

Bilen var en VW »boble«, som jeg skulle føre under fars tilsyn og formaninger, herunder at køre med max. 80 km/t. (Der var dengang fri hastighed, d.v.s. at man skulle »køre efter forholdene«. Og med datidens veje og biler, sammenholdt med min erfaring, var 80 km/t sikkert meget passende).

Den aktuelle »Boble« havde problemer, idet afviserblinket og viskerne ikke kunne anvendes samtidigt. (Den kan også have været udstyret med afviservinger, idet blinklys først blev almindelige i disse år). Forsøgte man at aktivere begge dele på en gang, sprang sikringen og det hele gik i stå.

På vor vej sydover skulle vi passere Vejle. Og Vejle i myldretiden – før motorvejen – var et problem. Bl.a. fordi vi var lidt usikre på ruten og de deraf følgende vognbanevalg.

Ved hurtige skift mellem disse er virksomme afvisere en god ting. Desværre væltede en tordenskylle ned samtidig. Når viskerne ikke virkede, kunne vi ikke læse vejskilte. Uden afvisere var det svært at komme gennem Vejle, selv når man kendte byen godt, hvilket vi ikke gjorde!

Valget var dog enkelt. Vi måtte og skulle se og dermed tolerere det tuderer, der uvægerligt fulgte, når en »grønskolling« fra Viborg, i en udlejningsvogn ovenikøbet, tågede rundt i storbyen Vejle.

En god øvelse i at køre bil. Senere på turen løste vi problemet ved at skifte sikringen ud med staniol, eller sølvpapir, som vi sagde. Det kunne ikke brænde over. Det kunne til gengæld resten af bilen, hvilket heldigvis ikke blev aktuelt!

Bortset fra erhvervsbilerne holdt vi os hjemme til brugtbilkategorien, da også vi ville have bil »for sjov«.

Som før nævnt var den første en halvpart i en Hudson fra ca. 1938. Derefter fulgte en Ford Mercury V8 fra 1939 og en Vauxhall Six fra 1951.

Fælles for dem alle var deres – efter moderne forhold – elendige køreegenskaber og umættelige tørst.

Vauxhall, en, der var den mindste, gik vel 7 km/l. Den duvede som et skib i stormvejr, havde ratslør og trak til siden, når man bremsede.

Engang, da den skulle fotograferes, blev den parkeret med hjulene i den ene side på fortovskanten for at man ikke skulle se hvor skæv den var!

Mercury, en endte sine dage på en uheldig måde. Den havde ellers været ejet af det mangeårige folketingsmedlem for venstre, Gustav Holmberg i Hverrestrup ved Ålestrup. Den var gråmalet – ikke lakeret – idet farven blev påført en sommerdag i gården ved hjælp af pensel.

Engang skulle farbror Aksel låne den til Århus og han havde, som altid, travlt. Efterfølgende måtte han da også konstatere at hastværket kostede i en 95 HK V8'er. Undervejs havde bilen konsumeret 35 l. benzin, hvilket svarer til ca. 5 km/l.

Vauxhall six 1951 fotograferet 1963 ved Bakken 20. Bag bilen ses familiens tidl. Lejlighed i farfars bus – nu Bakken 16.

Da jeg var omkring 16 år havde jeg naturligvis lyst til at prøve de forskellige køretøjer, hvilket også accepteredes udenfor offentlig vej. Man kunne lokkes til at læsse en lastbil med håndkraft i grusgraven, når farfar sov til middag, mod blot at få lov til at vende den til læsning fra den anden side.

Så knoklede man på, så man var sikker på, at han ikke dukkede op inden den skulle vendes!

Traktor fik jeg tidligt lov at køre, herunder også at læsse med frontlæsseren, men altså lidt senere med personbilerne.

Engang ville jeg gerne prøve en tur i Mercury'en og vi aftalte, at jeg måtte køre langs baneskoven, over banen og ind på græsmarken på den anden side. Far ville med. Jeg skulle jo lære. Kørslen gik udmærket. En sådan stor, sideventilet sejtrækker er ikke nem at bringe ud af fatning. Efter en runde på marken, ville jeg krydse ned mod baneoverskæringen, men far sagde:

– kør du nu lige ud langs hegnet og lav et ordentligt venstresving ved banegrøften og derefter hen mod baneoverskæringen.

Som sagt, så gjort. Helt nede ved banen groede græsset højt, men heller ikke det var noget problem med 95 HK.

Pludselig lyder et kraftigt bump, hvorefter bilen står stille og en hvid dampsky bredte sig op over den spidse kølerhjelme.

Ude af bilen kunne vi konstatere, at en af statens skelpæle, i form af et stykke lodret nedgravet jernbaneskinne, hvis øverste, frie ende havde skjult sig i det høje græs, var smuttet ind under kofangeren og ind i køleren, der herefter havde lækket vandet.

Uanset hvor meget vi asede og masede kunne vi ikke få jerskinnen tilbage på forsiden af kofangeren. Slukørede gik vi hjem. Bilen måtte senere graves fri af skinnen. Efterfølgende stod den længe hensat bag huset indtil far solgte den til en mand i Grønhøj for 700 kr. Penge, der så vidt jeg ved, aldrig blev betalt.

Ud over deres benzintørst brugte disse biler også olie og vand. Kølerslanger sprang og punkteringer hørte til dagens orden. Men vi var lykkelige. Vi skulle jo kun køre til Hjarbæk og Himmelbjerget. Og der var ikke så megen trafik.

Skulle vi rigtig på langfart, lejede vi som tidligere beskrevet en ny VW og kørte i den.

Ses der lidt tilbage før min tid. d.v.s. under besættelsen, kørte der stort set ingen personbiler. Lastbilerne forsøgte man at holde igang ved hjælp af gasgeneratorer, der ved forbrænding af noget fast brændsel i den påmonterede »kakkellovn« udviklede »gengas«, der herefter anvendtes som benzinerstatning ved vognens fremdrift. Men effekten i de i forvejen små motorer reduceredes herved yderligere, hvilket var medvirkende til hurtig udslidning og idelige reparationer.

Det handlede derfor bl.a. om at få den bedste mulige kvalitet i generatorbrændet, især når motorerne skulle bestille meget.

Bøgebrænde var det foretrukne.

Da bedstefar derfor engang på flyvestationen beklagede sig over at han, grundet for ringe trækraft, ikke kunne udnytte lastevnen fuldt ud, blev han omgående udstyret med en rekvisition med hagekors og dertil hørende, hvilken gav ret til at beslaglægge den bedste kvalitet bølgetræ, han kunne opdrive.

Prompte kørte han derefter hen til den byggeplads, hvor man var igang med at opføre en officersmesse. Her stod stablet de flotteste bøgestave, tidligere leveret af ham selv, der skulle anvendes som parketgulv i messen. Lederen af byggepladsen måtte udleveret træet, der oven i købet var skåret i passende længder lige til at anvende i generatoren!

Dæk var såvel under som efter krigen en mangelvare. Far havde umiddelbart inden krigens afslutning en fin grammofon med automatisk pladeskift og radio indbygget i et møbel. Dette byttede han for nogle »nye« lastvognsdæk i Aalborg. Dækkene blev monterede på stedet, men allerede inden hjemkomsten til Skelhøje, havde den første punktering fundet sted. Disse punkteringer var et evindeligt problem. Selv i begyndelsen af 50'erne var dækkene ofte blankslidte og indvendigt lappede med »kapper«, d.v.s. stumper af gamle dæk, boltet fast med brædebolte. Sådanne dæk var selvfølgelig farlige, især på steder som Randers landevej, der var brostensbelagt med »chaussésten« og havde vejtræer stående ganske nær kørebanen.

Derfor kunne den ugentligt tilbagevendende tur til Randers efter forderstoffer til møllen meget vel betyde både en og to punkteringer undervejs. Man måtte have to reservehjul og derudover forvente at skulle gøre holdt i Hammershøj på hjemvejen for at sikre sig, at man havde mindst et ekstra hjul klar til den resterende tur.

Ud over vognmandsforretningen og det beskedne landbrug bestod indtægtsmulighederne for min far og hans forældre tillige i driften af »æ sandgrav«, der var beliggende et par hundrede meter syd for Skelhøje.

Tidligere havde farfar ved hjælp af daglejere harpet grus i nærheden af »Lothøjgård« ved Dollerup Skole og i Trehuse, hvor senere »De jyske Kalkværker« gennemgravede området så grundigt, at niveauet efterfølgende sænkedes op til et par meter, hvilket i dag kan ses derved, at enkelte gårde ved vejen tilsyneladende er beliggende på øer, der hæver sig op over det omliggende landskab.

Senere begyndte han at grave sig ind i den svage hældning, der lå på hans egen grund. Her var ikke ret meget grus, men godt støbesand til byggeri. Man startede med en såkaldt bagharpe. En si eller sold på en træramme, opstillet i en vinkel på 45 grader. Mod denne sold kastedes nu det opgravede materiale således at gruset blev på forsiden medens sandet røg igennem og landede på bagsiden. Gruset anvendtes som paksten i vejkanterne i forbindelse med de asfalteringer, der fandt sted i disse år.

De virkelig skrappe arbejdsmænd havde to solde stillet op bag hinanden således at der kunne foretages endnu en sortering af f.eks. perlegrus i samme operation. Der skulle kastes ganske hårdt – time efter time – for at slå gennem begge solde.

En arbejdsmand, Bønsøe, husker jeg især. Han var en noget korpulent herre og prustede og stønnede allerede efter nogle få kast med skovlen. Men var han først i rytmen, kunne han blive ved. »Bælgen« gik og hans svedte, men tempoet var uforandret.

Til at effektivisere sorterarbejdet indkøbtes et »grusværk«. En stor trækonstruktion med fem solde placeret vandret efter hinanden med den fineste forrest. Under soldene var der tragte med en lem i bunden, hvorigennem indholdet kunne styrtes i en trillebør for derefter at blive kørt i forskellige lagre.

Soldene var anbragt i en ramme, der med sin hældning var medvirkende til at befordre materialet nedover. De sten, der var mere end håndstore, faldt ud allerbagerst.

Solderammen var ophængt i fire kraftige spiralfjedre. Et remtræk fra en stationær motor, der var anbragt nogle meter bag værket, trak et stort ubalanceret svinghjul rundt med den virkning at rammem nødvendigvis måtte komme til at ryste og dermed fremkalde sigtevirksomheden.

Til at fylde »værket« fandtes foran en transportør med et paternosterværk – en rem med »kopper« – som en mand stod og fyldte fra det sted, hvor man nu gravede ud.

Den første motor var et kapitel for sig. Det var en stor petroleumsmotor med et svinghjul, der trak på en lang, slasket rem – naturligvis uden afskærmning. Belastede man nu »kopperne« for hårdt, kunne man næsten kvæle motoren, hvilket var uheldigt, da den var vanskelig at genstarte. Altså smed man, hvad man havde i hænderne og styrtede til motoren for at give den mere gas, medens den tyggede sig gennem dyngen. Normalt måtte den jo ikke gå for stærkt. I så fald risikerede man at ryste hele værket i stykker.

Det passede som regel med, at man nåede motoren, når den var nået gennem dyngen og påny »åndede« befriet op og begyndte at snurre.

Det krævede med andre ord omhu at fylde konstante mængder i kopperne, så det passede med motoren og værkets rytme.

Sandgraven blev efterhånden et kæmpehul. Et spændende sted med sjove sten. »Tippedajsten« og sten med huller, der med fastbundet høstbindegarn kunne blive til køer i tøj.

Masser af digesvaler var her også. Imponerende var deres akrobatik i luften. Men ufarlig var sandgraven ikke. Farfar ville ikke have, at vi legede dernede. Han var bange for skred, der kunne begrave os.

Selv slap han billigt fra et uheld, der opstod ved at værket skulle flyttes, hvilket foregik på ruller. Herved væltede det delvis over på siden og

farfar kom i klemme så han måtte befries af Falck. Han kunne dog selv gå til den rekvirerede ambulance, der kørte ham til check på skadestuen. Han blev hurtigt udskrevet med et par bøjede ribben.

I Viborg Stifts Folkeblad kunne man dagen efter læse at: »Tegnebogen reddede vognmandens liv«. Ja, en formue har altid været et godt rygstød.

– I dette tilfælde dog snarere et brystværn!

Mekaniseringens foreløbige kulmination indtrådte, da farfar købte en lille, brugt, grå Ferguson 26 traktor, monteret med en hydraulisk frontlæsser.

Denne maskine overtog det hårde arbejde med at flytte overjord og læsse lastbilerne samtidig med at den gjorde gavn i landbruget. Den holdt, trods drøje knubs, ud i mange år.

På Ferguson'en fik jeg mine første lektioner i at føre motorkøretøj. At finde et koblingspunkt og give gas i takt med tilkoblingen. Disse små, grå arbejdsbier dukkede efterhånden op overalt på landet og har nok mere end noget andet været enkeltfaktoren i den gennemgribende mekanisering med påfølgende affolkning af landdistrikterne, der skete de følgende år.

Hjemme på husmandsstedet, der var stort nok til at jeg kunne få indblik i datidens landbrug, hjalp jeg til når smågrisene skulle have nappet »ugltænder« med en skævbider for at de ikke skulle skade soens dievorter. Farfar »skar« selv grisene, hvilket foregik ved, at han med et barberblad kastrerede hansmågrisene. Ofte har jeg hjulpet ham med at holde disse grise, når han foretog sine operative indgreb.

Landbruget bidrog naturligvis til den samlede økonomi, dels ved salg af produkter, men også direkte i form af mælk, kød og kartofler.

Vi børn hjalp til i høst. Hø skulle »gwoles« – d.v.s. presses så hårdt som muligt under bliktaget. Høet var ikke presset i baller, men blev kørt hjem stak for stak. Pressere havde vi ikke. Det var utroligt varmt at »gwole«, men arbejdet blev betragtet som meget naturligt for børn. Bedstes »Majami« sodavand, der havde stået til afkøling i »æ kjeltrog« – vandtrug – smagte utrolig godt bagefter.

En dejlig fornemmelse var det en sommerdag at bore sig gennem høloftets kæmpedynger og nå helt op under det varme tag, hvor man liggende i høet med lys fra et lille gavlvindue, befandt sig i en fuldstændig isoleret verden. Måske lige med undtagelse af selskabet fra sin yndlingsmis.

Kornet kørtes oprindeligt utærsket hjem fra de »traver«, det stod i på marken. Man tærskede det så i løbet af vinteren i et kapløb med de sultne mus. Mus var der overalt. Efter tærskningen – også i de senere år, hvor maskinstationen ordnede det hele på en eftermiddag – blev kornet båret op på loftet over vor lejlighed. Her var betonrag, idet denne tilbygning oprindeligt havde været med fladt tag.

At komme der en vinterdag var en oplevelse. Man satte sig stille ned og efter få minutter myldrede musene frem over kornet. Det siger sig selv, at det var helt legalt at have en luftpistol og øve sig på loftet...

At hjælpe til var ikke noget, vi fik løn for. Det var en forventning, man havde. En forventning, der efterhånden kunne kollidere med den ret omfattende lektielæsning, der hørte med til præliminæreksamen-summet fra Viborg. Men sodavand og røde pølser med bedstes hjemmerørte sennep, vankede der altid. Så kunne man sidde ganske stille og blive så træt at hovedet måtte støttes på armen ved spisebordet, hvilket automatisk affødte denne kommentar fra farfar:

– der ska æ stywere te nyj' hu's!

Altså: Tag hånden ned!

En gang om året slagtedes en gris. Vi børn så på dette på samme måde, som vi nede ved slagterhuset i byen så tyrekalvene blive aflivede ved et skud gennem pandeskallen, hvorefter de væltede om på en bænk og med en kran hejsedes op i loftet.

Hanekyllinger fik hovedet hugget af på huggeblokken og fisk og dueunger måtte aflives for at kunne spises. Det var en helt naturlig ting. Vi tænkte aldrig over, at det var synd eller ulækkert eller andet. Sådan var det – uden dramatik. Det har jeg det godt nok med – også den dag i dag. På den måde oplever jeg det mere ulækkert at 30 grise skal køres 50 km. i bil for at ende livet på et samleband i et moderne slagteri.

I det lokale slagtehus hang de store, flotte oksekroppe i de kølige, fli-sebeklædte rum bag de meget tykke døre.

Hjemme ved farmor hang grisen, skoldet og skrabet, resten af dagen på to store spigere under bjælken i bryggerstet.

Ved aftenstid, når grisen var kold, gik hele familien i gang med at partere og lave til. Der blev skåret skært kød, hakket fars, lavet medister- og rullepølse, blodpølse og leverpostej. Det eneste hjælpemiddel i hele denne proces var en håndtrukket »Husquarna« kødhakkemaskine. Iøvrigt den samme, der anvendtes til at forme småkager.

Blodpølse har aldrig været min livret, med de øvrige produkter har jeg altid holdt meget af. Hjemmelavet grisesylte skal laves af hovedet og

serveres med hjemmerørt sennep og hjemmesyltede rødbeder. Det er sagen!

Når alt var pakket i brunt papir og forsynet med etiketter, blev det kørt til det fælles frysehus beliggende på det sted i nærheden af Dollerup skole, hvor Dollerup – Finderup – Ravnstrup kommunes vejtrømler havde garage.

I frysehuset disponerede vi over én boxhalvdel, idet de vandrette låger alle dækkede over to sådanne. Som titl. nævnt var det altid min opgave – sammen med den daglige kartoffelskræling – at afhente de pakker kød, der skulle bruges til vor madlavning.

Via bryggerset var der adgang til det før omtalte loft, hvor bl.a. kornet opbevarede. Trappen var oprindelig til at hejse op, men senere fast. På dette eldorado af et loft fandtes alskens kasseret – af farfar gemt – ralgelse. Her kunne jeg tilbringe mange stunder. Ikke bare ved at se på museer, men også ved at studere bunker af gamle »Familie-Journaler« og gyselige kriminalnoveller såsom »Browning – Charming og Sorte Måske«. Der var stuvet til med møbler og andre ting, som f.eks. tragten til en gammel grammofon og en kæmpe tøjrule, fyldt med kampesten, hvoraf den fladeste i mange år anvendtes som rullepølsepresser. En gammel, tysk mortérgranat sad under en bjælke. Der var skabe med tøj og et par gamle lastvognsgearkasser. Oven på et klædeskab stod en meget flot trælastbil, blåmalet og med gasgenerator. Den havde været brugt som sangskjuler til farfar og farmors sølvbryllup i 1944. Men den måtte jeg ikke lege med. Den skulle fætter Mogens, som det ældste drengebarnebarn, arve.

Bryggerset fungerede også som vaskehus. Her var indbygget en gruekedel, der blev fyret op med det brændsel, man havde. Det kunne være tørv, træ eller brunkul, der ikke må forveksles med stenkul.

Brunkul kom fra de store lejer i midt- og vestjylland som erstatning for de stenkul, man ikke kunne importere under besættelsen. Brydningen heraf ophørte stort set i løbet af 50'erne.

Kullene blev brudt i store flager, der herfter blev slået i passende stykker.

I vognmandsforretningen kørtes naturligvis dette brændsel ud til husejerne. Hjemme aftog vi så det, der måtte være til overs af et eller andet læs. Ofte smulerne – »snus« – eller de store flager, som vi knuste med en »forhammer«.

Det allerbedste til at få gruekedlen hurtigt i kog var dog gamle lastvognsdæk. Fælgvulsten, der var fyldt med ståltråd, blev skåret af, hvor-

efter dækkene blev parteret i passende stykker så det kunne gå ind i fyrstedet.

Varmen var fabelagtig. Nærmest eksplosiv. Det samme gjaldt røgen, der kunne ses milievidt væk. Allikerne i skorstenen kunne absolut ikke lide denne røg, der var aldeles sort og ildelugtende.

Vasketøjet kom, efter at have været kogt i kedlen, i en vuggemaskine, der med håndkraft blev trukket frem og tilbage, indtil man mente tøjet var rent. Herefter skylledes flere gange i koldt vand i en zinkbalje. Sidste gang tilsat »blånelse« fra små gazeposer. Om sommeren hængte man tøjet til tørre ude på tørresnoeren. Om vinteren i flere rækker foran husets eneste varmekilde – oliekaaminen i stuen.

Noget af tøjet skulle herefter rulles eller stryges med strygejern uden termostat og damp. Man stænkede i stedet vand på. Finere ting blev stivet med kartoffelmel. Bælter og sko blev kridtede og sat til tørre. Igen meget arbejde med få hjælpemidler. Hvordan nåede de det dog?

Ud over at hjælpe til lejlighedsvis i den brogede bedrift, havde jeg kun de få nævnte pligter derhjemme ud over at passe skole og lektier – der i hvert fald i de senere år – også kunne være ganske omfattende med en 6 dages uge.

En gang imellem stod dog børnepasning på programmet – hvilket absolut ansås at være den værste opgave af alle.

Et par episoder skal fremdrages:

Det hele startede, da jeg blev bondefanget af en fotograf i Viborg. Sent i 1948 eller i begyndelsen af 1949. Søster Jytte har vel været knapt et år og mor ville have os til fotograf. Vi blev vaskede, kom i de hjemmehæklede strømper og drog vandkæmmede til staden.

Ankommet hertil var jeg kommet til den overbevisning, at jeg i hvert fald ikke skulle fotograferes. Men som fotografen foreslog:

– Du ka' vel holde din lillesøster, mens hun bliver det!

Således gik det til, at der blev lavet et fint håndkoloreret billede, hvor jeg holdt Jytte medens hun blev fotograferet!

Søster Hanne er 7 år yngre end jeg og var dermed frygtelig besværlig. Jeg husker, at jeg engang havde lidt fornøjelse af hende i barnevognen, fordi hun grinede henrykt, når den blev sluppet på bakken ned mod købmanden og skrumpede afsted over stok og sten.

På samme bakke havde jeg et par år senere en anden oplevelse. Hjemme blev et punkteret lastvognshjul afmonteret. Det foregik med en hånddrevet donkraft og en kæmpemæssig krydsnøgle, som man hop-

pede op på for at løsne hjulboltene. For at få dækket af fælgen, måtte man benytte svære dækjern og en stor mukkert. Ofte sad disse fælgringe meget fast i rust o.l.

Derfor måtte hjulet transporteres til farbror Aksels værksted for foden af bakken. Hjulet var tungt, men kunne selv løbe derned, når det blot blev sat igang. Nede ved Aksel kunne man blot give det et puf, hvorefter det ville vælte.

Drenge elsker at lege med tøndebånd og trille med dæk. Hvad var mere naturligt end at sende mig afsted, selv om hjulet havde en diameter næsten som min højde!

Og ganske rigtigt. Det gik glimrende. Lidt puffen hist og her og hjulet trillede flot afsted. Flottere og flottere! Men efterhånden tog det mere og mere fart, for til sidst at hoppe og slingre helt ustyrligt!

Jeg kunne ikke kontrollere det! Næppe heller følge med i den vilde fart! Bæstet tog efterhånden kurs lige mod købmand Duch's store butiksvindue, hvorfor jeg besluttede at ofre mig for sagen. Frygtløs kastede jeg mig ind foran det rullende monster, der på stedet jordede mig ned i støvet.

Det var dog lykkedes mig at få så meget slinger i hjulet, at den mistede retning og endte i banehegnet.

Skole

Jeg gik i »Skjelhøje Skole« fra 1952 til 1957 fra 1. til og med 5. klasse.

Vi benævnte dog ikke klasserne på den måde. For os var der alene tale om »Bette eller stur' klasse« med ialt 7 årgange opdelt i to hold. Et formiddag og et eftermiddag. Skolen var en friskole, oprettet i 20'erne (far havde også gået der), fordi byens børn ellers grundet tilhørsforhold til 3 sogne, skulle 3 forskellige steder hen; Dollerup, Lysgård eller Frederiks. Afstandene var temmelig lange og skolebusser et ukendt begreb.

Skolen bestod af ét klasseværelse med materede ruder og en indgang, indeholdende et pige- og et drengetoilet. Legepladsen var foran møllen. Den gamle del af møllen stod på en seks- eller ottekantet, høj sokkel, forsynet med hjørnestræbere. Soklen var hvidkalket og dens ene side fungerede altid som mål, når vi spillede fodbold i frikvartererne. Dermed var også faget legemsøvelser tilgodeset!

Her udviklede senere divisions- og landsholdspillere som Bjarne Jensen (bager) og Knud Engedal deres første færdigheder.

Man udtog to hold. De to bedste, som f.eks. de ovenfor nævnte, valg-

te så på skift mellem de øvrige. Dagligt blev man således målt og vejret blandt kammeraterne. De sidst valgte var ganske simpelt de ringeste – og de vidste det!

For os »på det jævne« var det derfor vigtigt ikke at blive udtaget som den sidste eller næstsidste.

Tilbygget skolen var en lærerbolig. Min første lærer hed Tang Kristensen. En høj, mager mand, der slog over fingrene med en stor lineal, spillede violin og erhvervede sig en også dengang, meget lille, brugt bil. Vist nok en »Morris 8« fra 30'erne.

Hos lærer Kristensen gik jeg vel et års tid fra min skolestart den 1. april. Når skoleåret startede og sluttede den 1. april, passede det med, at »de stur'« var blevet konfirmerede og dermed forlod skolen for enten at tjene på landet eller komme i lære ved et håndværk.

Efterhånden var der dog flere og flere forældre, der fandt, at syv års skolegang var for lidt, hvorfor man måtte finde et alternativ. Et sådant fandtes ikke i nogle af de 3 små sognekommuner, hvorfor vi måtte på Den private Realskole i Viborg – eller Fønns' skole, som den kaldtes til daglig.

Efter Tang Kristensen kom Otto Jørgensen, der fortsat var enelærer på skolen. Han var en elskværdig mand, der røg pipe hele tiden. Han ville gerne synge og gjorde det ganske forfærdeligt. Vi lærte ganske udmærket hos ham. Pædagogisk må det have været svært at holde styr på 3-4 årgange og den enkelte elevs udvikling i samme lektion. Klassen var jo på henvend 25 elever. Jeg kan ikke huske, at Jørgensen anvendte korpørlig afstraffelse.

Metoderne var docering fra katederet og udadslæren. Vi havde salmevers for, således at vi – stående ved siden af pulten – skulle fremsige det eller de vers, vi skulle kunne til den dag. Som med den store og lille tabel kunne der godt mumles og stammes en del. Men tingene lærte vi. Bl.a. Ingemanns smukke morgensange.

Det var også Jørgensen, der ledede gymnastikholdet om vinteren i hotellets store sal, ligesom han arrangerede cykelture af flere dages varighed i sommerferien.

I en kortere periode havde vi en vikar. Han var ganske vist læreruddannet, men for os fremstod han som ungkarl, nys hjemsendt som befalingsmand fra forsvaret.

Jeg vægrer mig ved at tro, at det militære system skulle have givet ham den forunderlige form for pædagogik, han i sin korte Skelhøjetid præsterede.

At skulle lære salmevers udenad var normalt. At skulle stå op ved siden af sin plads og fremsige verset, var også prøvet før. Men nu forlangtes, at man skulle stå på ét ben under fremsigelsen!

Personligt husker jeg en dag, jeg ikke var for »stiv« i versene – eller var det måske i den lille tabel?

Jeg blev da bedt om at komme op til læreren, der straks løftede mig op på den øverste kant af den smalle skabslåge, der dækkede skolens beskedne bibliotek, indmuret i klasseværelsets væg. Siddende på denne låge måtte jeg nu dels klamre mig fast til den skarpe kant, dels forsøge at forbedre min hukommelse, alt medens lågen blev bevæget frem og tilbage af læreren.

Da denne øvelse ikke hjalp, blev jeg løftet op i benene og med hovedet nedad hængt på lærerens ryg. Min hukommelse havde det stadig ikke bedre, hvorfor læreren satte sig i sin armstol – stadig med mig som omvendt rygsæk.

Jeg erindrer ikke situationen som særlig ondskabsfuld, men snarere nedværdigende. Læreren scorede points og jeg blev udstillet til almindelig moro. Men – Herregud – jeg blev jo ikke slået, så der gik vel ingen skår af mig?

Under hele seancen havde læreren røget på sin pipe, hvilket han altid gjorde, uanset undervisning eller frikvarter. Han tabte den dog engang det lykkedes, vistnok Poul Winkler, at ramme ham i nakken med en snebold.

Samme Poul Winkler, der for 25 øre ville bide hovedet af en levende frø!

Skoleskema var der vist ikke noget af. Vi kunne f.eks. få tegning, når posten ankom og læreren derfor følte trang til at gå i privaten. Han kunne så sætte pipen i et tomt ølkrus af glas – hvori der tidligere havde været honning – og herefter befale os til at tegne denne opstilling. En time senere vendte han så tilbage for at se resultatet af anstrengelserne.

Af udsmykning i klasselokalet husker jeg kun de to billeder i sorte rammer, som jeg senere købte ved skolens lukning. To bruntonede ca. 40x50 cm's reproduktioner af henholdsvis Marstrands »Chr. IV på Trefoldigheden« og Eckersbergs maleri af Københavns bombardement i 1807.

I skolen sparede vi op ved hjælp af sparemærker i flotte farver. I et lille hefte kunne man på hver side indklæbe mærker á 5 øre og når siden var fuld, havde man en hel krone! Heftet rummede ialt 5 kroner. Spareiveren var ikke stor – i hvert fald ikke hos mig!

Hjemme havde vi også et sparesystem i form af forsikringsopsparing i et ur med dato. For at datosystemet kunne virke, måtte der en gang ugentlig kommes mindst 2 kroner ind i urets bagside.

Regelmæssigt kom en mand fra forsikringsselskabet »Fremtiden« og afhentede opsparingen.

Opsparing havde man også til julens udgifter. Lokalt fandtes en forening, kaldet »Julens Glæde«, hvorfra en opkræver kom en gang ugentlig og mod kvittering i et dertil indrettet hefte, fik nogle kroner med sig. Det samlede beløb kunne så udbetales omkring den 1. december. Renterne tilfaldt opkræveren for ulejligheden.

Skolen påtog sig via Grønvald Fynbos forlag at sælge julebøger og julehefter. I oktober kom et katalog med bestillingsliste. »Ved julelampens skær« var en sikker bestseller hvert år. Den bestod af korte fortællinger om jammerlige uheld og uvenskaber, der altid endte lykkeligt ved juletid.

Mere interesserede var vi drenge i at bestille tegneseriehefterne med »Tarzan«, »Gyldespjæt« eller »Knold og Tot«.

Et par år skaffede jeg mig særlige tegneserier, der ikke kunne købes, men kun vindes ved at få tegninger eller »digte« optaget på den særlige børneside i Jyllands-Posten, der benævntes »Den lille Avis«. Præmien var et tykt hefte om »Ridder Rap« – en parodi på feudaltiden.

»Ude er godt – hjemme bedst«.

Dette kendte slogan var også titlen på et indslag i min tid i »Bette klasse«.

En omrejsende foredragsholder havde en sort/hvid smalfilm fra et eller andet afrikansk uland – eller »de varme lande«, som vi sagde – illustrerende »Ude«, hvorefter han viste sort/hvide dias optaget dagen før i Skelhøje som »Hjemme«. Det var alle tiders! At tænke sig, at man kunne se billeder – ikke levende film – men alligevel, af sin hjemegn på et stort lærred!

Enkelte personer var skam også kommet med, bl.a. søster Jytte, siddende på en trappe med en veninde – utroligt!

Vi var ikke forvante dengang – før fjernsynets tid.

Globetrotteren Jørgen Bitch kom også til skolen med en farvesmalfilm fra Afrika med negre, der dansede rundt om et bål i bastskørter.

Tænk at han turde tage derned!

Hans virkelige kup bestod i, at han til forestillingen havde medbragt en rigtig neger. Ganske vist en ældre mand med gråt, kruset hår, men alligevel – en rigtig chokoladebrun neger med hvide tænder og håndflader! Sådan en havde vi ikke set før i Skelhøje.

I barndommen opleves – som senere i livet – sejre og nederlag. Begge er med til at afbalancere os som hele mennesker. Der skal være tilpas af hvert for at give harmoni.

Barndommen er tiden, hvor personligheden bygges op.

At prøve om »vingerne kan bære« – uden at »træerne vokser ind i himlen«.

I 7-10 års alderen var jeg vistnok en rimelig kvik og opvakt dreng med smarte bemærkninger til de tildragelser, skolelivet bød mig.

Derfor skal denne episode beskrives:

Lærer Kristensen ville et år lave »revy« i skolen. Ud mod legepladsen blev hovedtrappen til privaten rigget til med en plade, der udgjorde scenegulvet. Nogle lægter, draperet med tæpper og gardiner blev til bagtæppe og sætstykker. Her skulle forskellige optrin foregå til glæde for elever og forældre.

Jeg var blevet udset til at skulle give en monolog om en fyr, der nys var vendt tilbage til bondelandet fra Staterne og nu berettede om sine tildragelser derovre.

Jeg tillægger ovennævnte »friskfyragtige« væsen grunden til at jeg var udset, men måske spillede det også en rolle, at vi – som tidl. nævnt – havde fars moster og kusine fra Minnesota hjemme på besøg, samt at jeg, som moden foreskrev på det tidspunkt, var vel ekviperet med cowboyudstyr. Det spillede måske også ind, at både far og mor i de år var aktive på den lokale amatørscene.

I hvert fald blev monologen min og terperiet kunne begynde.

Men fra den dag gik det friske af »bette Denge«, som farmor kaldte mig. Jeg endte i hvert fald med pure at nægte medvirken – jeg turde ikke!

Bøje, der var et års tid ældre, måtte derfor påtage sig monologen.

– Ikke nær så godt, som hvis jeg havde beholdt den, men....

Jeg husker stadig visse sentenser fra monologen, såsom:

– Nå, I kører nok hø ind – Good Lord, sikken en smule. Jeg stod en gang og manglede noget hø – troede ikke, jeg havde mere, men startede så min flyvemaskine og fandt et par hundrede læs i et hjørne af laden... o.s.v. – af den skuffe.

Men i stedet for at sole mig i succes, måtte jeg græmme mig grundet generthed.

Den årlige skoleudflugt foregik i begyndelsen af juni og altid med tog, der var forsynet med en ekstra, reserveret vogn.

Med Skelhøje Skole har jeg været i Århus, Mariager og på Fanø.

Sådan en udflugt var en stor dag. Jeg havde to kroner med til is og evt. en lille souvenir til dem derhjemme. Dertil en madpakke med livretter: leverpostej med agurkesalat, æg og tomat samt banan og pålægschokolade – alt lagt på rugbrød med grønne salatblade. Det var luksus!

En episode fra den udflugt, der gik til Mariager, skal beskrives her:

Udflugten foregik med skinnebus, der asede bakke op og bakke ned – det sidste stykke på den stadig eksisterende Handest veteranbane. På de røde vogne var malet bogstaverne: MFVJ. Forkortelsen stod for Mariager – Fårup – Viborg – Jernbane. I »Rosernes by« skulle vi bl.a. besøge den tidligere Birgittinerklosterkirke.

I en stor flok gik vi ind og skulle også i et lille, dunkelt rum ved tårnet se nogle efterladenskaber fra katolsk tid.

Der var tale om to legemstore og meget realistiske figurer, kaldet »Den åbne grav« og »Kristi legem«.

I en lang række gik vi ind i halvmørket. Midt i det lille rum stod en halvt åben kiste, hvori befandt sig den afdøde Kristus, nylig nedtaget fra korset med naglehuller i hænder og fødder, samt stiksår i siden.

Skønt figuren var af træ, virkede den stærkt. Der var dog en vis fred over ham, som han lå der med lukkede øjne. Man kunne ikke lade være at se på ham, medens køen skubbede sig frem i rummet.

Ved hovedenden af kisten blev jeg pludselig opmærksom på en ny figur, siddende på en stol. Jeg så op; og direkte ind i ansigtet på mig – i få centimeters afstand – stirrede et vrængende og forpint ansigt mig i møde. Tænderne var blottede i smerte og blodet silede fra panden under tornekronen. Hænderne var bundet og manden var næsten nøgen, mager og mishandlet.

Denne figur: »Kristi legem«, gjorde ved sin ubønhørlige realisme og voldsomme opdukken i halvmørket et sådant indtryk på mig, at jeg hver gang, jeg siden har besøgt Mariager Klosterkirke, har måttet tage mig voldsomt sammen for at gå ind i dette rum. Og selv når jeg gør det – og ved, hvad der venter mig – føler jeg stadig et voldsomt ubehag ved gensynet.

Ovennævnte bringer mig endnu en speciel kirkeoplevelse i hu.

Skønt vi ikke hjemme var særligt religiøse, var »barnetroen« alligevel en del af tilværelsen. I kirke kom vi sjældent – vel også af geografiske grunde, thi Skelhøje har altid hørt til 3 forskellige kirkesogne – men i skolen havde vi megen religion, hvilket udelukkende betød kristendomsundervisning. Og salmevers lærte vi udenad.

Som dreng har jeg gået alene til julegudstjeneste i Lysgård kirke og hjem igen. Grebet af den dystert udseende pastor Magelunds prædiken.

Vi var i hvert fald ikke i tvivl om sammenhængen mellem skyld og straf, hvilket nedenstående skal ses som et udslag af:

Jeg besøgte fætter Mogens i Viborg.

Han og jeg blev sendt et ærinde i byen. Vi har vel været omkring 10 år gamle. Undervejs fik vi lyst til at aflægge besøg i domkirken, hvortil der var gratis adgang.

Men til tårnet forlangtes billet: 2 x 25 øre.

Nu forgreb vi os på faster Elses husholdningspung, der var medbragt til vort ærinde. Vi mente at ingen ville opdage en manko på 50 øre. Altså besteg vi tårnet, hvis trappe blev smallere og stejlere og mere uhyggelig jo længere op, vi kom. Det store urs tik-tak – tik-tak gik gennem marv og ben. Endelig nåede vi op i lyset og kunne ånde lettet op.

Men nu blev Mogens overmodig. Han fik øje på et reb til en af klokkerne og udbrød, at det kunne være morsomt at trække. Han rakte ud efter rebet og i selv samme øjeblik, han berørte det – uden at trække – lød et øredøvende drøn fra klokken over vore hoveder.

Sanseløse af skræk styrtede vi ned gennem mørket for at komme ud af dette hus, hvor »kontrollen« var så tæt, at selv tankerne kunne læses! Så stor fart havde vi på vor nedtur, at vi passerede døren til kirkerummet og fortsatte helt ned i krypten under det søndre tårn. En krypt fuld af fugt, spindelvæv og gamle, støvede ligkister!

Vor rædsel var ubeskrivelig. Men på en eller anden vis nåede vi påny overfladen og slap ud fra dette frygtelige sted, klamme af sved og med rystende knæ.

Efter en sådan oplevelse med omgående afregning af skyld og straf, måtte vi nødvendigvis vedgå »lånet« af de 2 x 25 øre hos faster. Der fik vi heldigvis absolut syndsforladelse!

Afslutningsvis bør nu mange år efter tilføjes, at der på én af klokkerne i det søndre tårn sidder en automatisk hammer, der hvert kvarter, ved hjælp af wiretræk fra uret, falder ud af væggen for at fortælle de gode viborgensere, hvad klokken er slået!

Fødselsdag

Den første fødselsdag, jeg rigtig husker, var min 6-års dag. Jeg havde brændende ønsket mig cowboyudstyr. Ville jeg mon få det – og i givet fald hvor meget – thi der var mange muligheder for en lille dreng.

Helst skulle udstyret svare præcist til mit store forbillede: Hopalong Cassidy. Han optrådte altid i mørkeblåt tøj med en stor spidspuldet

sombreo og to coltrevolvere siddende i et par sorte hylstre, snøret om lårene, så han kunne »trække« hurtigt.

Det cowboyudstyr, man normalt kunne købe, bestod af en fladpuldet hat og et brunligt plastikbælte samt en knaldhætterevolver. Men det var ikke mit ønske. Jeg ville have noget særligt – og det fik jeg!

Som altid ved fødselsdage, lå gaverne om morgenen indpakket ved natbordet og straks, jeg vågnede, gik jeg i gang med at pakke ud. Jeg fik cowboyudstyr. Ikke som Hopalongs, men heller ikke som de andres. Hatten var ganske vist af strå, men havde den rigtige facon, hvilket var vigtigt. Der var i bæltet kun plads til én revolver, men selv Hopalong var begyndt med én. Skønt af plastik, så den fuldkommen rigtig ud. Jeg vidste fra ugebladet »Kong Kylie«, hvoraf halvdelen var med og om Hopalong Cassidy, præcis hvordan en rigtig Colt »44« skulle være.

Den flotte revolver fik desværre kun en kort levetid. Under en heftig skudduel, hvor helten var nødt til at rulle adskillige gange rundt på jorden, knækkede løbet. Det lykkedes aldrig at finde dens lige igen, hvorfor jeg efterdags måtte nøjes med et »skydetræ« som de øvrige.

Foruden hatten, bæltet, hylstret og revolveren var der blandt gaverne et par »lædermanchetter« med frynser til at fæstne om håndleddene. De havde intet med »Hoppy« at gøre, men smarte var de. Jeg kendte ingen, der havde sådanne.

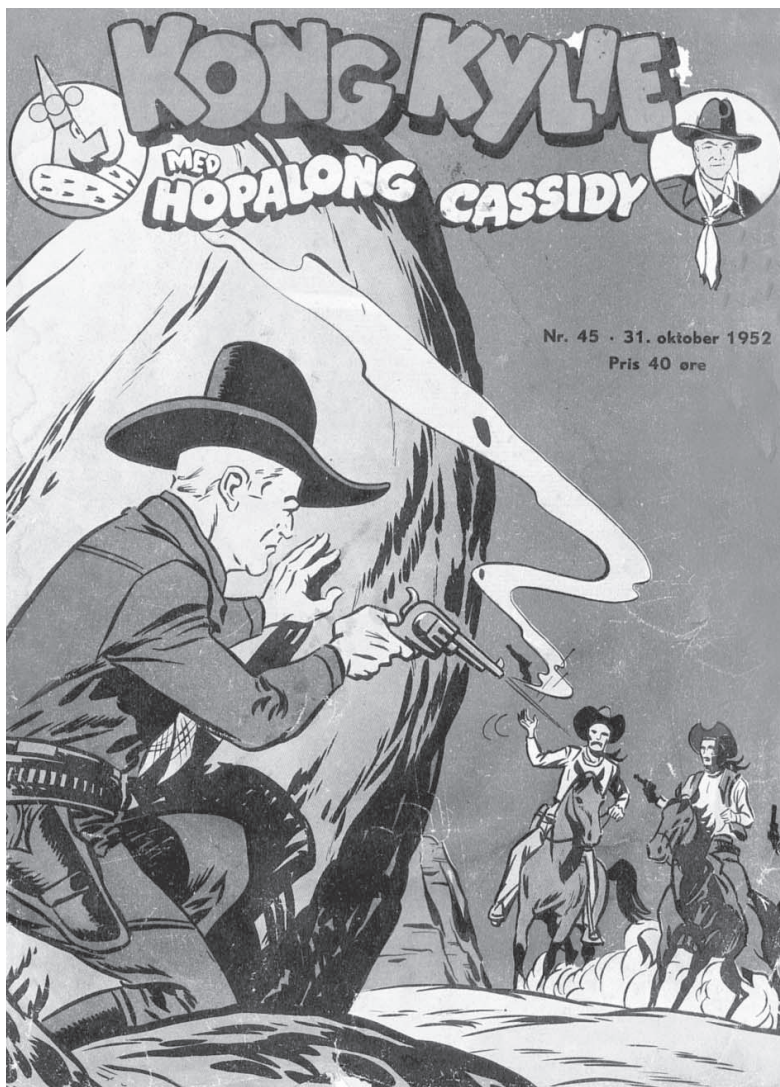
Munderingen afsluttedes med en gul halsklud, der var holdt sammen foran af et mikrokranium med drabelige horn – akkurat som det skulle være!

En anden populær cowboyhelt, der efterlignedes – især af Ralf – var kaptajn Mickey fra »Texas Rangers«, der sammen med sine venner Fuzzy og dr. Salazzo optrådte i små sort/hvide tegneseriehefter hver uge.

Udstyret blev senere suppleret med »Codan« gummistøvler, der skulle illudere som cowboystøvler, hvilket de gjorde ganske godt. Der var en smule hæl, farven var brun og der var stjerner på skafterne. Endelig afsluttedes med stålgrå plastiksporer på hælene!

Sporer havde de gule og sorte cowboystøvler fra »Tretorn« ikke. Derfor måtte det være »Codan«. Med et sådant udstyr kunne man føre sig frem.

I årene herfter blev disse genstande ganske simpelt slidt op under »rideture« gennem øde »canyons« (Dalen) eller over den vidstrakte »prærie« (Stanghede). Eller siddene overskrævs på en vældig ganger bestående af adskillige kul- og kokssække, der i farfars garage blev opbevaret over en rafte, ophængt i to reb.

*Originalen.
Typisk forside fra seriebladet »Kong Kylie«.*

På sin fødselsdag kunne man få sine livretter. Jeg var ikke meget for kød som dreng, men medisterpølse med rødkål har jeg nok bedt om. Til dessert fik jeg i hvert fald gul rombudding med kirsebærsovs.

Alle drenges drøm ...

Enhver rask dreng drømmer om at eje den helt rigtige Hopalong Cassidy cowboy-drægt, som nu faas i saavel hele sæt som enkelte dele. De, der ikke vinder i konkurrencen, kan saaledes faa drømmen opfyldt hos Illum

Revolver	8,85
Bælte med skede	11,70
Hat	16,50
Tørklæde	5,50
Vest	18,00 - 21,75
Cowboybælte	9,75
Manchetter	6,00
Gamacher	12,00
Sporer	4,50

Provinsordre ekspederes portofrit

Østergade - Central 4002

... det er fra ILLUM

W. H. H. 1952

**GULD · SEGL
KVALITET**

Bliv

CODAN-SHERIFF

Med hvert Par CODAN Cow-Boy Støvler følger gratis en flot Sheriff-Sjerne og - fra 15. Oktober - tillige et Certifikat som CODAN-SHERIFF

**CODAN
»COW-BOY«
STØVLER**

og vore kopier ...
her udstyr og priser fra Illum, efteråret 1952.

Ellers har jeg ingen særlige erindringer om fødselsdage. De forløb ret ens uanset om det var min eller de øvrige familiemedlemmers.

I løbet af aftenen kom begge hold bedsteforældre samt de to i Skelhøje boende mostre og onkler på besøg – aldrig farbror Aksel og tante Dagny. Altså en tradition fra mors familie. Vi fik chokolade, boller og lagkage med lys.

Om eftermiddagen var der børnefødselsdag med drengene fra klassen. Det var utænkeligt at invitere pigerne med. Drengene kom velfriserede, hver med en krone til fødselaren.

Hanna Bjarnhofs herlige monolog: »Føssesda'« siger meget om forløbet af en sådan.

Hos bageren fik vi al den wienerbrød, vi kunne spise. Hos slagteren stod den på røde pølser o.s.v. Ellers normalt boller og sodavand. Måske en flødebolle til at »skrubbe« hjem på. Det handlede om at kunne spise flest boller. Bjarne Bager, der jo ellers kunne få brød nok derhjemme, spiste engang hos mig 13 hjemmebagte boller med smør.

– De smagte så godt!

Sagde han.

Hvad der blev leget til sådanne fødselsdage og i det hele taget, vil jeg senere vende tilbage til, men generelt kan siges om fritiden, som f.eks. skolernes sommerferie, at den aldrig føltes lang.

Uanset at få af os rejste på egenlige ferieophold – (Jeg har aldrig været udenlands med mine forældre. Kendte heller ingen, der havde) – men evt. kun tog bort i ganske få dage, og uanset at vi ikke havde fjernsyn og computere, var dagene fyldte med oplevelser, skabt af egen fantasi i en spændende og mangfoldig verden.

Der oplevedes ingen begrænsninger, bortset fra at alt måtte foregå med Skelhøje som udgangspunkt. Men vi var der jo alle sammen. Som nævnt var det undtagelsen at nogle rejste væk. Jeg kan ikke huske, at man efter ferien i skolen spurgte til, hvad vi havde oplevet. Vore forældre havde – eller tillod sig – kun et par dage eller højst en uges frihed. Så kunne man køre til Hjarbæk for at bade i saltvand eller blive stoppet to familier i én bil til Himmelbjerget med madpakken i en skotøjsæske omviklet med rababerblade og saftvand i sodavandsflasker med patentprop.

Enkelte dage tilbragte jeg som regel på ferie hos mine fætre i Viborg, der så efterfølgende kom til Skelhøje et par dage. Men ellers var vi overladte til os selv, hvilket passede os udmærket.

Der indtrådte dog visse faste indslag sommeren over. Et af disse var

den såkaldte »Sportsuge«, der gik fra torsdag til og med søndag med forskelligt tidsfordriv og underholdning, især fodbold, hvor det lokale hold kunne være forstærket med enkelte, kendte spillere andre steder fra.

Altid var der tombola, ringridning og øltelt. Det hele afsluttet med et stort bal i teltet.

En gang i løbet af sommeren dukkede et omrejsende tivoli op. Først var det familien Borris, senere familien Fidel fra Århus. Fælles var luftgyngerne og skydeteltet. En roulette med alverdens flag savnedes heller ikke.

I luftgyngen måtte man vise, hvad man kunne og turde.

I hvert fald skulle den tunge båd op over vandret, hvor den begyndte at vende bunden i vejret, før man kunne være sig selv bekendt.

De mest forvovne karle skulle have båden helt derop, hvor den næsten stod lodret på hovedet. Her stødte den mod topbjælken, hvilket rystede hele konstruktionen og ikke var ganske ufarligt. Når det nåede dertil, trak gyngepasseren »Amandus« i bremsen og dæmpede farten ned.

Borris' tivoli blev opstillet, hvor mine forældre senere byggede hus på Bakken 20. Denne grund tilhørte farfar, der havde kendt Borris siden sin barndom i Mønsted. En af følgerne af dette bekendskab var alle de fribiletter, jeg kunne ønske mig, hvilket gav prestige. Sådan prestige kunne også skaffes ved at uddele »samletilladelse« til kastanjer ved min oldemor, Marie Thybos hus bag møllen. Kastanjerne var yndede råvarer til fremstilling af dyr med ben af tændstikker.

En enkelt gang kom et menageri – en dyreudstilling – til byen og blev opstillet bag mejeriet. Her kunne man mod betaling se sjældne dyr, jeg husker ikke hvilke. Men jeg husker en ubeskrivelig stank og et svi-neri, grænsende til dyrplageri, som jeg fandt anstødeligt.

Om sommeren vandrede bissekræmmere rundt og falbød forskellige ting eller tjenesteydelser. Man sleb knive og sakse, solgte undertøj og bøger. Jeg husker, at mor engang købte et stativ til sit strygejern. Stativet var kunsfærdigt bøjet af hegnstråd af en sådan »farende svend«.

Udflugter

Skønt ferierejserne var få og korte var der, som tidligere nævnt, en del udflugter bl.a. affødt af vognmandsforretningen.

For mig var det også en udflugt, når jeg kunne køre med far til Randers. Havnen var et spændende sted, selv om jeg helst stod ud af fører-

huset, når der skulle vendes og bakkedes ved de pakhuse og siloer, der vendte mod kajen.

Da jeg blev lidt ældre, drog jeg på småudflugter op i byen og fandt statuen af »Niels Ebbesen«, som vi hørte om i skolen. Sådan så han altså ud: Høj, flot og velnæret. I brynje og med hånden på sværdet, der skilte den »kullede« greves hoved fra kroppen.

Vejen hjem fra Randers betød stop allerede i forstaden Hornbæk. Hos bageren blev indkøbt en stang wienerbrød og to sodavand. Vi trillede videre, medens vi spiste og drak. Fars sodavand stod mellem gearstangen og håndbremsen for ikke at vælte. Normale samtaler var vanskelige at føre på grund af motorstøj og larm fra bl.a. de to stænger, der skramlede og raslede.

Dertil kom fars sang, der forsøgte at overdøve skramleriet med slagere som »Hvide måge«, »Fiskerpigens sang« eller hvad der nu var på giro 413,s repertoire i den periode.

Det skete at mor var med i Randers. Oftest når hun havde lyst og behov for at se udvalget i en større by.

Især husker jeg, da hun i avisen havde set, at hendes præmieobligation var blevet udtrukket.

Ved først givne lejlighed måtte mor derfor med til Randers. Hun trængte til en ny frakke og fik tillige en cardigan med i købet. I datidens penge vel en 2-300 kr. for en god kvalitet.

Ved hjemkomsten med garderobefornyelsen måtte trækingslisten kontrolleres. Først da gik det op for hende, at hun havde vundet den absolut mindste gevinst, der var udtrukket. 50 kr.!

Men frakken og cardiganen var vel i hus.

Mor har altid været hurtig i vendingen.

Vi havde altså flere muligheder end de øvrige familier for at få en lille udflugt, når man kunne kombinere arbejde med fornøjelse.

En sådan kombination var turen til Morup Mølle i Thy.

Selv husker jeg ikke meget derfra, idet den fandt sted i sommeren 1948, hvor jeg var 3 år og søster Jytte var med som helt spæd, sovende i en ølkasse. Jeg havde glædet mig meget til at se og køre over den store Oddesundbro. Da vi nærmede os – vejen har sikkert været uendelig lang – og man pegede på broens buer, sprang jeg op og udbød:

– Derop får I mig ikke!

Lokalt gik småudflugterne til Ravnsbjerg i Dollerup bakker eller måske til Kongenshus mindepark ude i heden.

Mellem disse to punkter fandtes et sted – langt ude i ødemarken – der vel var et besøg værd.

For enden af en markvej lå to gårde, kaldet »Sandkærgårde«, overfor hinanden. De var udstykket på samme tid fra den oprindelige »kartofeltyskerkoloni« i Grønhøj og ejerne var i familie med hinanden.

Den vestligste gård lignede alle andre gårde deromkring. Det var den østlige gård, der var noget særligt.

Den ejedes af Johannes *Østergaard* Bärtel, hvis familie i lige linje altid havde boet dér. Siden gården i begyndelsen af 1800-tallet var blevet bygget, var der intet sket.

Første gang jeg i 50'erne besøgte stedet, kunne man fortsat fornemme det særprægede stuehus med det høje, stejle tag, skønt alt var i en temmelig slet forfatning.

Johannes Ø, som vi kaldte ham, boede dengang med sin moder og en fætter, der var noget psykisk retarderet, ved navn Richard.

Til stedet kom jævnligt besøgende. Oprindeligt for at se de sidste rester af Alhedens tyske indvandrerkultur, men efterhånden også for at opleve Johannes, der gerne og glad viste rundt på sin egen, bombastiske facon.

Til hverdag betjente han sig af den samme dialekt som den øvrige befolkning, men når der kom besøgende, kom »guiden« op i ham. Det var som at starte en grammofon. Tempoet steg og sætningerne flød på et formfuldendt, udenadslært rigsdansk.

Koreografien var ligeledes vel indøvet. Snart kastede Johannes spannen ned i den 90 fod dybe brønd og halede det rene, klare vand op til prøvesmagning og snart sprang han op på stråtaget for at vise, hvilket solidt byggeri, de gamle mestrede.

Derefter gik man gennem yderdøren med nøglehullet omkranset af en kronet dækplade for straks at slå op i et af arvestykkerne – den tyske bibel.

Herinde sad moderen og kunne stilfærdigt fortælle om dengang et juletræ blot bestod af en grønkål pyntet med flag og hjemmelavede kræmmehuse.

Richard fulgte troligt dette skuespil iført et par store gummistøvler, der var taget sådan på, at højre støvle sad på venstre fod og visa versa. Øjnene stod store og opspilede i hovedet på ham, når Johannes tog fat.

Efter rundvisningen kunne der falde en bemærkning om at:

– Det koster æ nøj' – men de flest' leg'er no en dåler!

Hvilket herefter skete.

Engang, vi aflagde visit i Sandkærgårde, var der også besøg af folk fra Nationalmuseet – vel Frilandsmuseet i Sorgenfri.

Man diskuterede husets tilstand og dets fremtid.

Johannes har nok fundet museets evt. tilbud for ringe. I hvert fald blev man ikke enige. Den ene gavl var da styrtet ned og det blev højlydt drøftet, om man ikke – midlertidigt – kunne kompensere med nogle pandeplader.

Det endelige resultat kendes. Der blev ikke enighed om at bevare Sandkær Østergaard, der forfaldt mere og mere. Moderen døde og Richard fik andet opholdssted. Til sidst styrtede huset bogstaveligt talt sammen omkring Johannes, der ved hjælp af roekuleplastik overlevede i ruinen af husets midterste del uden nogen form for moderne hjælpemidler.

Nu gjaldt besøgene ikke længere det specielle hus, men den specielle eneboer i ruinen. Ugebladene lavede artikler og folk grinede af de særprægede annoncer, der ved juletid skulle lokke folk til stedet for at handle grønt og træer.

Johannes kunne stadig sin »plade« og kunne stadig vise brønden, dørbeslaget og bibelen, men på taget kunne han ikke længere komme. Til sidst måtte han flytte til en yngre staldbygning af sten og dér dele vilkår med sine dyr.

Kendt var han i Skelhøje, når han på sin mælketur stod op i vognen og »hyppede« højroestet på hestene. Det specielle var, at han altid under en sådan færd var iført styrthjelm, hvilket vel var ganske fornuftigt.

Senere fik han traktor – en blå »Fordson Major« – som han stolt viste frem som led i sin rundvisning. Når rejsebiografen var i Skelhøje, kunne det ske, at Johannes bag i sin gummivogn efter »Majoren«, anbragte en god stol således at hans moder og Richard kunne transporteres standsomt til forestillingen.

En årlig tilbageværende begivenhed var turen til Mols. Her boede farmors søster Elna i et smukt, gammelt bindingsværkshus i Knebel. Elna var gift med Niels, der var smed og fra Vium. Stor og stærk var han. En rar og godmodig »bamse«, der spiste snus, så det løb af mundvigene.

Elna var i køkkenet på hotel »Mols Bjerge«.

Når vi besøgte Knebel, lavede hun en utrolig flot frokost.

Som halvstor dreng med god appetit husker jeg især hendes »Snapse-rouqefort«. $\frac{1}{2}$ Aalborgsnaps og $\frac{1}{2}$ Rouqefortost rørt sammen til en

cremeagtig substans, der smagte vidunderligt og som skulle spises op, da snapsen ellers fordampede!

Min første længere ferietur alene fandt sted, da jeg var ca. 12 år. Jeg var langt ude kommet i familie med et par jævnaldrende drenge fra Ålsgårde, nord for Helsingør.

Dertil blev jeg inviteret på efterårsferie og rejste med toget via Storebælt og København. Rejsen foregik uden problemer og jeg erindrer ingen panik, så jeg må have gjort det rigtige, da jeg skulle skifte tog på Københavns hovedbanegård. Iøvrigt var det første gang, jeg var i København, som jeg altså ikke fik noget at se af ved den lejlighed. Til gengæld så jeg Kronborg og var en tur i Sverige med »Sundbusserne«.

I Sverige havde man venstrekørsel, hvilket var en slem forskrækkelse. For det første syntes jeg, at trafikken var voldsom i Hälsingborg, hvortil kom, at jeg automatisk så til venstre – altså i det her tilfælde den forkerte side – når jeg skulle krydse gaden – med risiko for at blive påkørt.

Højtider

Jeg har tidligere været inde på nogle af årets tilbagevendende rutiner – også de, der var gældende op mod jul – såsom »Julens Glæde« og bestilling af bøger og hefter.

Efterfølgende vil jeg uddybende berette om den periode, der direkte omfattede julen.

I løbet af november annoncerede borger- og håndværkerforeningen sammen med fodboldforeningen »Frem« med andespil. Nogle gange op mod jul kunne man på hotellet deltage i spillet, hvis navn skulle opfattes helt bogstaveligt. Der spillede kun om ænder – intet andet.

Og levende ænder, vel at mærke.

Havde man »Banko«, fik man udleveret en håndskreven værdilap med adressen på den gård, hvor man kunne afhente en and mod forevisning af lappen.

Jeg har engang skullet tage ud til »Knast« for i hans mudderdam at udvælge det stakkels kræ, der efterfølgende mistede hovedet for at følge med mig hjem til julebordet.

Fra ca. 1. december havde de forskellige forretninger pyntet til jul i butiksvinduerne. Flottest hos trikotagehandler Gunnar Falsig på Lysgårdvej. Her var ofte et eller andet, der kunne bevæge sig. Et elektrisk tog med gaver eller en nisse på en cykel.

Men også Svend Sørensen med sin foto- og papirhandel samt Tatol på hjørnet kunne have fine udstillinger. Vi børn var mest optaget af legetøjet.

Med næsen trykket mod den duggede rude kunne vi stå og ønske højt.

Pege på en ting og sige:

– Helle for den!

Hvorefter den næste måtte vælge o.s.v. Vel vidende at der var meget små udsigter til, at ønskerne gik i opfyldelse.

Den fineste udstilling havde Evald Træhandler.

Op til jul ryddede han sin stue og lavede det hele om til én stor udstilling med både legetøj og isenkram. I dagene mellem jul og nytår ændredes udstillingen til spøg og skæmt samt alverdens fyrværkeri.

Her var virkelig noget at se på!

El-ting til køkkenet. Værktøj. Gaveartikler. Porcelæn, gryder, potter og pander. Foruden altså legetøj, hvoraf det mekaniske var det mest interessante.

I stuen var altid leben og trængsel. Daglige ting som træsko, lappesager og tobak skulle fortsat klares ud over julehandlen.

Julen forløb hvert år efter faste ritualer. Når det derfor fremføres, at julen er traditionernes fest, kan jeg kun tilslutte mig.

Farmor havde fødselsdag den 14. december. På den dag begyndte julen. Naturligvis havde der forinden været foretaget visse forberedelser, såsom grisens slagtning med deraf følgende tilberedning af pølse, pålæg og sylte; og vel havde vi da set de pyntede butikker, men på den dag startede det hele for os.

Også julebagningen var overstået. Der var blevet bagt brune kager, vaniliekranse, finsk brød og jødekager. I en stor gryde var der kogt klejner. Ikke i grisefedt, som nogle foretrak, men i palmin.

Efter bagningen blev småkagerne sorteret efter udseende. De grimme i én kagedåse. De pæne i andre.

På farmors fødselsdag startede vi med at spise de grimme. Det var jo ikke rigtig jul endnu.

Nogle år nåede man slet ikke frem til de pæne småkager før julen var overstået og kagerne bløde og mindre indbydende.

Men de grimme smagte også lige så godt.

Den dag kom hele familien til Skelhøje. D.v.s. alle onkler, tanter, fætre og kusiner. Man kom til eftermiddagskaffe, blev til aftensmad og et slag kort.

Efter denne fødselsdag tog tingene fart.

En af de sidste dage før juleaften blev vi børn bedt ind til farmor for at pynte hendes juletræ, der af farfar forinden var sat på fod – et gammelt lastvognsrat.

Vistnok engang indført efter et akut behov!

Pynten kom frem og vi hængte den på. Allererst hvide Asp Holmblad lys. Derefter glasfigurer- og kugler og til sidst glimmer, der havde erstattet det oprindelige »fehår«, der kunne klø og kradse væmmeligt. Hvert år fik farmor det smukkeste træ, hun kunne huske.

Juleaften tilbragte vi næsten altid hjemme hos mine forældre. I kirke kom vi sjældent. Vi hørte til Frederiks sogn, hvor der var langt til kirke. Der var også andre ting at se til sådan en juleaftenseftermiddag. Dyrene skulle altid have et ekstra godt foder.

Klokken 18 kom så mine bedsteforældre ind, pænt klædt på og snart satte vi os om bordet. En reminicens fra mine bedsteforældres tid var juleaften bordbønnen, som farfar altid forrettede – den samme år efter år:

*I Jesu navn går vi til bord
at spise, drikke på dit ord.
Dig Gud, til ære – os til gavn,
da får vi mad i Jesu navn!*

Det, at der juleaften blev bedt bordbøn som led i en gammel tradition i familien, forstærkede oplevelsen af at julen var noget særligt værdifuldt eller højtideligt. En aften, man lagde sig på sinde. Talte pænt, spiste pænt o.s.v.

Herefter serveredes første ret bestående af en lille portion risengrød til hver. Hertil en smørklat samt kanel og sukker, der var blandet sammen i en lille skål. Til denne forret drak vi »Nisseøl«. Oprindelig hentet hos købmanden i en mægtig stor, 5 l. flaske, hvorfra vi hældte op i kan-der.

I en af portionerne var lagt en mandel. Ingen vidste hvor. Mor øste portionerne op og en af vi børn serverede. Det gik regulært nok til. Selv da vi var små, har jeg intet kendskab til snyderi med mandelgaven, der helst skulle være en marcipangris, men ofte, af hensyn til Jytte, der ikke kunne lide marcipan, bestod af chokolade, f.eks. en æske »Kattetunger«. Jytte vandt iøvrigt aldrig mandelgaven!

Man spiste under muntre bemærkninger om hvem, der mon havde fået mandlen. Alle »lurepassede« og ventede til der var spist op. Ingen

gav sig til kende. Farfar var god til dette spil. Det lykkedes ham ikke sjældent at lokke endnu en portion grød i vi børn, fordi mandlen stadig ikke var kommet til veje. Han har sikkert tænkt, at grød var bedre og billigere end kød for børn i voksenalderen!

Faktisk var han ofte den, der fik mandelgaven.

Efter risengrøden, der var indført af mor, fordi far insisterede på sin traditionelle juledessert i stedet for Ris á la Mande, fik vi andesteg med rødkål, kartofler og surt. Der var også altid et stykke medisterpølse på fadet. Efterhånden kom såvel franske som brune kartofler til og i de senere år blev anden erstattet med kalkun.

Tallerkenen formelig bugnede af mad, idet der foruden hovedingredienserne også var en del tilbehør såsom indbagt fars med svesker, æbler og pærer samt surt og sødt. Det sidste i form af tyttebær.

Vi børn fortsatte med at drikke af det søde hvidtøl, medens de voksne nu fik pilsnerøl, undtagen farfar, der foretrak sin absolutte favoritdrik: »Odin Lager«.

I begyndelsen af 60'erne dukkede en flaske rødvin op på julebordet. Fars læge Breinholt i Hvam havde sagt, at et glas rødvin var godt for maven. Derfor fik han et glas eller to. Til at begynde med alene, nærmest som medicin. Efterhånden kom vi andre også med.

Men nu nærmede vi os aftenens clou på det kulinariske felt, idet gaverne jo altid har hovedvægten for børn ved en sådan lejlighed.

Der var intet overraskende i valget af juledesserten – snarere tvært imod.

År ud og år ind var det den samme »Røde Ananas«, der stammede fra min farmors familie og som min oldemor, Marie Thybo, der var født i 1872 sagde:

– Spist i hele min tid!

Det, der interesserede og hvert år kommenteredes ivrigt var, hvorledes desserten nu faldt ud i år.

Havde den den rigtige rubinrøde, glasklare farve? Havde den den rette konsistens, så den følte sig rigtig, når den kom i munden?

Og – vigtigs af alt – var den »hvinende sur« eller måske ligefrem spiselig?

Opskriften på denne »Røde Ananas« er meget enkel. Det kunne dog efterhånden knibe at skaffe de helt korrekte ingredienser, hvorfor der måtte improviseres en del over temaet.

Marie Thybo,s juledessert: Rød Annanas: (8 personer)

1 l. vand bringes i kog.

12 (røde) husblas opløses deri.

Tilsættes 20 ml. annanasessens og 1 brev (20 g.) citronsyre.

Dertil 1/2 kg. melis.

(Haves ikke røde husblas, farves rubinrød med rød frugtfarve).

Stilles mindst et døgn et koldt sted i en klar skål.

Pyntes inden serveringen med et godt lag piskefløde.

Det lykkedes altid at komme frem til en dessert, der gav anledning til debat – som ikke rigtig smagte nogen – men som ingen, under nogen omstændigheder, ville undvære.

At skaffe rød husblas er i dag næsten umuligt. På et tidspunkt var også den røde frugtfarve ude af omsætning, hvorfor søster Jytte engang måtte ty til at gøre desserten grøn. Dermed var det hele ødelagt og det eksperiment er aldrig gentaget.

Heller ikke eksperimentet med at lade »mandlen« være en del af desserten for at undgå risengrød, lykkedes for farmor. I den rubinrøde dessert havde hun endog – meget smart – valgt at lægge et »Kongen af Danmark«-bolche, for at undgå opdagelse.

I dag er problemet ananasessensen. Finder man sådan noget, køber man det op. Har man intet, må man klare sig med ananasjuice, men resultatet er ikke helt godt. Smagen bliver lidt »mjattet« og farven grumset.

På trods af genvordighederne holder i hvert fald 5. generation ud med den funklende, flødedækkede dessert uden hvilken det ikke er rigtig jul.

Sjældent blev der dog spist meget af desserten og nu kunne juletræet findes frem. Juletræet, der altid i min barndom var en ganske almindelig rødgran, fældet i baneskoven.

Men forinden skulle »synges fra bordet«. Igen tog farfar fat:

Tak for mad – O milde fader.

Vi blev styrket – vi blev mæt'

For din godhed alt oplader

til vort sidste åndedræt.

Blot vi tror, så skal vi få

alt hvortil vi trænge må!

Nu fulgte så det, børnene ventede på. Men først skulle der vaskes op. Var der lidt »tortur« i dette? Opvasken kom i hvert fald rask fra hånden – alle hjælp til!

Endelig. Vi blev lukket ud i entreen og far gik ind for at tænde lysene på træet. Døren åbnedes og vi strømmede ind.

Vi tog hinandens hænder og sang nogle salmer. Der blev altid sluttet med »Højt fra træets grønne top«.

Derefter uddeling af gaver og kaotisk udpakning, afbrudt af et: »Ih« og »Næh«.

Traditionerne, som stadig søges efterlevet med de i tidens løb udefra kommende justeringer, hører især til måltidet juleaften samt 1. juledags forløb.

Senere juleaften fik vi kaffe, slik og sirupslaglage.

1. juledag blev tilbragt hos familiens ældste.

Jeg havde aldrig prøvet andet og ser frem til at det en dag bliver min tur til at modtage børn og børnebørn på lignende vis.

Far har fortalt om sine besøg hos min oldemor Marie, men jeg husker kun juledag hos farmor.

Vi sov længe og mødtes til en kombineret »brunch« ved 11 tiden. Ofte kikkede en af familiens gamle venner ind for at ønske glædelig jul over en sildemad og en snaps.

Til eftermiddagskaffe samledes familien hos farmor. Ti voksne og efterhånden også ti børnebørn. Til kaffen serveredes hjemmelavet kikska-ge, der ikke skulle konsumeres i alt for rigelige mængder, om man ville have det godt med sin mave!

Farfar og de øvrige mænd gik igang med at spille kort i »æ bettekammer«. Det kunne gå an, hvis de lovede farmor ikke at spille om penge, ikke at bande og ikke at drikke øl. Der gik ikke mange minutter før alt det var glemt! Men de havde det pragtfuldt.

Senere på eftermiddagen blev vi tilbudt én Jaffaappelsin og ét Ingrid Marie æble hver.

De børnebørn, der ikke havde fået deres julegave fik nu denne overrakt. Vi drenge fik altid ens gaver og altid en bil. Ofte en lastbil af træ. Et år fik vi flotte Mercedes personvogne (Onkel Martin var på den tid Mercedesforhandler i Viborg).

Allerede samme eftermiddag rullede min bil mod en blomstersøjle og knækkede Mercedesstjernen på køleren. Ak ja! Men let genkendelig var den derefter!

Ved syvtiden kraftige og gentagne opfordringer til at standse kortspillet, der bestemt ikke gik stille for sig!

Herefter serveredes en slag buffet med kolde og lune retter. Dertil øl og vand.

Nu skulle der danses om juletræet. Først nogle salmer og sange, hvorefter vi med farfar i spidsen tog fat på de gamle sanglege, såsom:

- og ræven rask over isen...
- så går vi rundt om en enebærbusk...
- jeg gik mig over sø og land...
- tinge linge linge linge – hop hop hop – falder vi omkuld ja, så rejser vi os op – På'en og på'en og på'en igen! Gamle fatter Ludvigsen...

o.s.v. til vi var ved at dåne. Ud i haven og gården kunne den sidste sang gå med hele flokken i en lang hale. De mindste højt hvinende allerbargerst.

Også her sluttede aftenen med kaffe og sirupslagkage, kikskage og småkager.

2. juledag gik vi som regel til Dollerup. Jeg husker især de år, hvor alt var hvidt så turen derned med kælk i den knirkende sne var særlig betagende.

Ritualerne var her ikke så faste ud over at vi også dansede og sang om juletræet. Altid akkompagneret af forskellige musikinstrumenter, håndteret af de forskellige familiemedlemmer, der næsten alle var meget musikalske. Morfar typisk på sin violin, morbror Karl-Evald på harmonika, Onkel Ejvind på trompet, andre på mandolin o.s.v.

En special julegave derfra kan jeg huske.

En metalmotorcykel, der kunne trækkes op og køre på et bord. Når den så kom til kanten, og man troede, den ville styrte ned, drejede den af sig selv ind på bordet.

I Dollerup lavede min yngste morbror Svend somme tider gaver. Helt fra jeg kørte på trehjulet cykel, husker jeg et instrumentbord af krydsfinér med visere og knapper, han havde lavet. Så blev det til en »rigtig« motorcykel.

Motorcykler vidste man nemlig noget om i den familie. Begge mine morbrødre havde motorcykler. Karl-Evald – »Krydder« kaldet – havde en »Ariel« fra 30'erne med instrumenter på tanken og gearskift på siden af denne. Senere byttede han den med en »Nimbus« med sidevogn.

Morbror Svend fik i midten af 50'erne en splinterny BSA 650 cc »Golden Flash« med twinsæde – noget helt nyt dengang.

Fra Dollerup gik vi hjem efter aftenkaffen hvortil serveredes »pindsvinekage« – noget med creme og nougatstykker.

3. juledag har jeg berettet om andetsteds. Den foregik altid på hotellet.

5. juledag kom vi i skolen til juletræ og 6. juledag kunne vi gå i Missionshuset. (Jeg har vist været der en enkelt gang).

Morfar kunne evt. den 6. januar – Hellig tre Konger – den sidste dag i julen – invitere til juletræ igen på hotellet i Socialdemokratisk forening.

Ellers anså vi julen for at være slut den 4. januar på mormors fødselsdag. Ligesom den startede på farmors – den 14. december.

Mellem jul og nytår – i halvhelligdagene, som de kaldtes – lukkede forretningerne hver dag kl. 12. I det hele taget tog man tingene meget roligt. Kun det mest nødvendige kunne klares.

Også nytårsaften forløb hvert år efter stort set samme mønster. Naturligvis med enkelte indfald, bestemt af situationen.

Som det år, farfar ville demonstrere løjer fra sin drengetid.

Et stykke hegnstråd på ca. 3 m. blev tildannet med en løkke i hver ende. Den ene løkke blev anbragt hen over en af datidens spidse, uventede vindueshængsler, hvorefter man med hånden i den anden løkke strammede til. Herefter gned eller slog man med en pind på tråden, således at dennes bevægelse omsattes til vibrationer i rudeglassene. Lyden var øresønderrivende og gik gennem marv og ben. Billigt og enkelt.

Farfar købte også sejlgarmsbomber, der var så kraftige, at de kunne slå revner, selv i en muremestertrappe.

I det hele taget var der mere »drøn« på dengang. Vi købte i ugen mellem jul og nytår »skyts« for de penge, vi kunne skrabe sammen. Helst »kanonslag« som Tigerlyn og Blå lyn, der ud over et kolossalt brag også besad temmelig stor sprængkraft, når de var rigtigt anbragt.

»Rigtigt anbragt« betød i den sammenhæng ofte nedløbsrør eller de forretningsdrivendes flotte emaljeskilte på facaden.

Et kanonslag lirket ind bag et »Persil« eller »OMA-margarine« -skilt, kunne flytte det langt ud på vejen.

Men ellers huserede alle børn og unge mennesker rundt hele aftenen og det meste af natten. Vi levede jo i et lille samfund. Et barn var alles ansvar og havde man problemer, kunne man komme og gå hos stort set alle. I små flokke gik vi rundt og skød »kinesere« af. Adskillige af dren-

gene med en cigar til at tænde med. Et sug i cigaren, der så blev holdt til lunten. Herefter kastede man skytset ind i haven eller i en kælderhals.

Det sagde »Bang« og man ventede. Snart blev døren åbnet og »for-skrækkede« voksne råbte:

– Skyd ikke! Kom indenfor!

Ind myldrede vi – typisk en 4-6 stykker sammen – og blev beværtet med et glas Kijafa kirsebærvin og et par småkager fra julebagningen. Hos slagteren måske en rød pølse. Efter et kvarters tid forlod vi larmende huset med et højt:

– Godt Nytår!

Derpå videre til næste hus med lys i vinduerne. Utallige steder var vi indefor på den måde.

Selv et beskedent glas Kijafa (»Der jo da æ ka' gjør skå'e!«) havde ved hyppige gentagelser en vis virkning – måske støttet af den uvante cigar. Det blev på den måde ikke ualmindeligt hen på natten, at det skete en ombytning mellem cigar og kineser, således at cigaren blev kastet og kineseren blev i hånden til sidste øjeblik, hvor miseren blev opdaget. Ufatteligt, at det aldrig gik galt!

Jeg har ingen erindring derom, skønt vi absolut omgikkedes krudtet lemfældigt.

De traditionelle nytårsløjer blev selvfølgelig også udført. Ting blev hejset op i flagstænger; andet stillet op ad døre o.s.v.

Egentlig hævværk var absolut undtagelsen. Jeg husker – bortset fra købmandsskiltene, der ikke tog skade af luftturen – kun en enkelt gang, da en gammel hestevogn skulle »flyttes« og derfor blev skubbet hen et sted for at »gemmes«.

På et tidspunkt blev den fundet af andre, flyttet igen og efterladt et nyt sted. Sådan gik det hele natten. Ingen vidste længere, hvem vognen tilhørte og hvor den skulle hen. Til sidst endte det med, at nogen »kom til« at skubbe den ad en vej mod dalen, hvor den løb løbsk og endte som pindebrænde i bunden.

Måske var ejeren i virkeligheden godt tilfreds. Det, man ville sikre sig nytårsaften, var forsvarligt bag lås og slå!

Købmandsforretningen »Brdr. Duch« skulle have nyt tag. Til det brug var indkøbt og leveret flere hundrede røde teglsten, som stod pænt stablet i gården, bag forretningen.

I løbet af aftenen blev disse sten – af flere hold unge og i flere omgange – én for én lagt ud i et smukt mønster over det meste af gården. Som fliser, så at sige.

Enkelte sten gik vist til. Den fliselægning var ikke populær. Der taltes om politi, men der kom aldrig mere ud af sagen.

I begyndelsen af 50'erne var alle børn ude fastelavsmandag. Det var en skolefridag ligesom kongens fødselsdag og man klædte sig ud med gammelt tøj og en købt papmachémaske. Vi gik rundt i byen og sang ved folks døre den sædvanlige:

– Boller op – Boller ned – Boller i min mave!

Hvorefter vi fik 1, 2, 5 eller sågar enkelte steder 10 øre i raslebøssen.

– Hvem gemmer sig bag masken?

Ville folk så vide.

Februar kan være barsk og den megen syngen satte sit præg på papmachéen, hvorfor nogle måtte hjem og have klippet kæbepartiet bort for derefter – med halvmaske og sværtet underansigt – at tage en eftermiddagsrunde, hvis man ikke havde nået det hele om formiddagen.

Dollerup blev også forsøgt om eftermiddagen, men dér var nu aldrig noget at hente af en eller anden grund.

Gode fastelavsmandage kunne give op til 7-8 kr. Men en 3-5 stykker var det mest almindelige. Pengene var omsat i slik inden aften!

At slå katten af tøndens forekom ikke hvert år. Jeg husker faktisk kun en enkelt gang på hotellet. Måske fordi jeg den dag blev kattekonige, efter at jeg med et velrettet slag havde slået den sidste stav ned af den op-hængte tønde. Præmien bestod i æren og en fin papkrone.

Til Påsken var ikke knyttet store traditioner. Vi havde nogle gode fridage fra skolen og nød foråret – gerne med en tur i skoven.

Påskedag kunne dog ligne juledag på den måde, at vi kombinerede morgenmad med frokost – ordet »brunch« var ikke nået til Skelhøje – og så blev der malet æg. Der var kogt et par stykker til hver og ingen begyndte at spise før alle var malede og beundret af selskabet.

Lege og sport

Mange lege er gået igen fra generation til generation. Typisk de lege, der har været årstidsbestemte – sjippetov om foråret, bygning af snehuler om vinteren. Men dertil kommer afsmitningen fra de voksnes verden og, ikke mindst, de faktiske muligheder, der er til rådighed, herunder legetøjet.

Generelt må siges om min barndom, at vi ikke havde meget legetøj, der var færdigkøbt. Meget lidt af plastik, der var et helt nyt materiale og intet af elektronisk art.

De første legoklodser kom i perioden, men da var jeg vokset fra at lege med de dengang helt ens klodser med 2, 4, 6 eller 8 knopper. Tidligere havde vi brugt træklodser i forskellige former og farver og da jeg blev større var ønsket et ingeniørsæt af metal med dele, der kunne anvendes i det uendelige til at konstruere biler, kraner og andet »mekanisk« af.

Som med legoklodserne kom plastikken efterhånden til. For mit vedkommende i form af byggesæt til modeller af små flyvemaskiner og skibe.

Ofte fremstillede vi selv de genstande, der var nødvendige til legen eller simple ting blev gjort til noget andet. Vi kunne altid lege uden at have »færdige« ting og systemer til rådighed. Fantasien spillede en vældig rolle, fordi så meget måtte illuderes – forestille at være...

Lad mig starte om foråret – udendørs.

Med kridtet fra hjørnet af en flintesten blev der på jorden tegnet en »flyver«, som vi kunne »hoppe i« efter et bestemt ritual, hvori bl.a. indgik et pant, d.v.s. et glasskår af passende vægt og form til at kunne medtages under hop på en fod eller en hånd – sågar føres frem på panden. Fandt man et godt pant, blev det gemt som et aktiv til næste gang.

Pigerne fandt om foråret sjippetovene og boldene frem. Mange piger havde et stort net med forskellige bolde. Også disse lege afvikledes efter lange og indviklede regler og mønstre.

Bolden kunne spilles op ad en mur 10 gange forfra og 10 gange med ryggen til. 10 gange under venstre ben, 10 gange under højre ben o.s.v. Man aftalte fra start, hvilke regler, der skulle være gældende. F.eks. havde »Viborg spillet« 20 varianter. Den, der først nåede igennem dem alle uden fejl, var vinder.

Der var ikke mange fælleslege for piger og drenge.

En af de hyggelige foregik altid ved et bestemt privat hus, uanset der i legen var deltagere fra huset eller ej.

Ved Gunnar Falsig – senere Søndergaard-Jensen's – manufakturforretning på Lysgårdvej fandtes en lav tilbygning langs skråvejen mod skolen.

Over og om denne velegende bygning spillede vi »Antonius«. Deltagerne blev delt i to hold efter en almindelig udvælgelse. Holdene tog

opstilling på hver sin side af huset. Bolden blev så kastet over bygningen fra det ene hold til det andet.

Hver gang der kastedes, blev ordet: »Antonius« råbt. Råbet markerede, at bolden var på vej og at man måtte være klar til at gribe. Grebet eller ej, blev bolden returneret med samme udråb. Når et hold havde grebet bolden 3 gange, hvilket modstanderen naturligvis var uvidende om, råbte man fortsat sit: »Antonius«, medens man – højre eller venstre om huset – stormede over på den anden side. I det øjeblik man nåede frem til det hold, der ventede på den bold, der aldrig kom, råbtes: »Stop!« – hvorefter alle stivnede.

Personen med bolden foretog nu tre hop og et langspyt frem i flokken. Hvor klatten landede kunne vedkommende så bevæge sig hen og derfra med bolden forsøge at ramme en modstander, der måtte følge med tilbage som en forstærkning af det ene hold og deraf tilsvarende svækkelse af det andet. Et hold, således decimeret til et par stykker, havde ikke store chancer for at gribe de øvrige ud.

Nævnes må også, da jo ikke alle var lige gode kastere, at når en bold ikke nåede over tagryggen, men trillede retur, lød udråbet:

– »Antonius... Filihankat!«

Så vidste man at bolden ikke kom denne gang.

Sådanne sommeraftner kunne vi også se de voksne lege eller spille ved bl.a. at kaste hestesko omkring en pæl eller spille »pind«, hvilket vil sige, at en ca. 30 cm. pind lagt på tværs over et par mursten, skulle slås længst muligt væk med en anden, længere pind eller stok.

En tilbagevendende sommerleg ved f.eks. fødselsdage var en art gemmeleg, her benævnt: »Kom til boksering«.

Der var én, der »var den«, d.v.s. med lukkede øjne talte til 100 og derefter gik på jagt efter de øvrige. Finessen her var, at den, der »var den«, ikke turde risikere at komme for langt væk fra basen – »bokseringen«. En cirkel, tegnet på jorden med en tom konservesdåse anbragt i midten.

Når nemlig vedkommende var ude at lede, eller når han direkte fandt en eller anden, startede en hektisk spurt mod bokseringen. Finderen skulle komme først, ellers var »fundet« ikke gyldigt. Nåede den anden først ringen, sparkede han dåsen pokker i vold og den, der »var den«, måtte samle den op, genplacere den og starte forfra. Den, der havde sparket dåsen ud, var »fri«. De iøvrigt funde, kunne frit gemme sig påny uden risiko for at få rollen som finder.

Vi drenge legede ofte en leg, der var døbt: »at ta' bøsser fra hinanden«. Den enkelte deltager måtte have så mange legetøjsrevolvere eller træstykker godkendt til formålet på sig som muligt. Når man så i byens forskellige, underlige bygningskomplekser, forsøgte at snige sig ind på hinanden, handlede det om at »trække« hurtigt, hvilket vil sige, at man var i stand til først at sige:

«Han'sjup» til den anden.

Den hurtigste fik så udleveret et stk. skydevåben fra den langsomme. Jo flere våben, man havde, jo længere var man med.

Jeg har tidligere omtalt, at cowboys var det, sagen drejede sig om i 50'erne og dermed det, jeg sammen med »æ landsbøj« brugte mest tid på, men inspireret af bl.a. bladet »Kong Kylie«, stod også andre lege på programmet. »Erik Vidfare« og hans vikingetogter appellerede også til vor fantasi.

Også her var udstyret enkelt. Et hjemmelavet træsværd og et låg fra en smørdrittel var de vigtigste bestanddele. Jeg var leveringsdygtig i jutesække. Efter farfars mening helst de kasserede. I en sådan sæk skar man hul til hoved og ærmegab. På med sækken og en rem om livet og man var klar.

Sværdet kunne der være gjort en del ud af. Parérstykket var måske guldbronceret ligesom »Tyr's sværd« i tegneserien, og der kunne være viklet tøj- eller læderstrimler om håndgrebet. På skjoldene var ofte malet heraldiske figurer.

»Robin Hood og hans lystige svende« blev leget i det samme udstyr, blot i andre og mere skovagtige omgivelser eller i og omkring Hald ruin.

I perioder dyrkede vi fægtning á la »De tre musketerer«.

Det er karakteristisk, at det var med forskellige klikker eller grupperinger af drenge, man gjorde forskellige ting. Cowboys med nogle. Vikinger med andre. Spydkast og fægtning med helt tredje o.s.v.

Med jævne mellemrum vendte emnerne og dermed de bestemte sammensætninger tilbage.

Fægtning foregik med hjemmelavede fleuretter. En smækker rønnebærgren af passende længde påsat et rødt plastiklåg fra et »Arfmann« sennepsglas som parérplade og våbnet var klar til brug.

Jeg har tidligere nævnt spydkast fra vandværkets flade tag.

Et par gange om året var det sæson for pusterør. Evald træhandler havde så fået et parti hjem til 10 øre pr. stk. Derefter ned til købmanden og købe for andre 10 øre hele ærter – omhyggeligt afvejet i en papirpose.

Så kunne krigen starte. I smøgerne og krogene i midten af byen lavedes regulære overfald. Bedst som man sneg sig frem, væltede en mundfuld ærter som maskingeværkugler ned over en. Der var ikke tvivl om, hvornår vi var truffet.

Havde vi ikke penge til ærter, måtte rønnebær – eller endnu værre – hyldebær, udgøre ammunitionen. Træfsikkerheden var dog ikke god med bær af uens størrelse, hvilket også kunne give »funktioneringsfejl« i pusterøret. Og rønnebær er sure!

Til gengæld var man ikke i tvivl om træfning, når der bredte sig røde eller blå pletter over skjorten.

Kløpulver – mest til at drille pigerne med – blev fremstillet af tørrede hybenkerner og så, under hvin og skrig, hældt ned ad ryggen – oftest under hastig forbigang.

En anden »skydesport« fandt sted om efteråret, når det var mørkt om aftenen. Så samledes vi drenge i den midterste baneskov nær stationen. Vi deltes i to hold. Hver dreng udstyret med en stavlygte. Helst én med 3 batterier og en særlig luppære, der samlede lyskeglen.

De to hold placerede sig nu i hver sin ende af skoven bag træer og buske. Man skulle så skyde hinanden ved hjælp af en præcis lysstråle. Når man hørte »fjenden« pusle, sigtede man og trykkede i et kort glimt mod det mål, man troede var der. Kunne man se og genkende personen, sagde man dennes navn, hvorefter han var »død« og gik ud. Ramte man ved siden af eller vedkommende iøvrigt ikke kunne genkendes, tændte modparten ligeledes sin lygte og blændede tilbage.

Når man på den måde ingen vegne kunne komme, aftalte man at slukke på én gang og fik derefter frit lejde til at skifte plads, idet de øvrige jo blot ved at høre stemmen normalt ville kunne finde og navngive personen.

Selv når man havde haft en træffer, handlede det om at komme væk i en fart, idet en anden jo ville sigte på den lyskegle, han lige havde set og sige navnet på den, han lige havde hørt.

Men alle fulgte normalt spillereglerne og legen var ganske morsom. En udmærket »socialiseringsproces« i det hele taget:

Vi lavede selv reglerne – og vi overholdt dem. Kunne man ikke det, kunne man ikke være med i fællesskabet!

På samme årstid lavede vi »Ræh'mænd«

Vi fandt den største »Kolorabi« (Kålroe), vi kunne. Dernæst gik vi med vore spejderdolke igang med at udhule og skære åbninger til øjne, næse og en forvrænget mund med tandstumper. Inde i hovedet placeredes en rest tændt stearinlys og »låget« blev lagt på igen.

En mørk og regnfuld aften kunne så »æ ræh'mand« stå udenfor og på en gang se både hyggelig og uhyggelig ud med sit flakkende lys. Snitteriet foregik ofte i farmors svinesti.

Nogle holdt af at spise de friske stykker af kålroen – sagde det smagte godt. Jeg brød mig ikke særligt om det – gav det til grisene. De kunne lide det!

Krigslege var ikke ualmindelige. Beståttelsestiden var ikke langt væk og i biografen så vi film som »De røde enge«, »Der kom en dag« og »Den sidste vinter«. Alle film, der viste sabotørerne som helte, vi gerne ville leve op til. Det var derfor spændende at ligge i banegrøften med et hjemmelavet apparat, der skulle forestille et induktionsapparat til tænding af sprængstoffet på sporene. Vi trak ledninger ud og lå og ventede. Lyttede med ørene mod skinnerne. Når toget kom – lokomotivføreren må have kunnet se os – krøb vi sammen i grøften og trykkede på »apparatet«, idet toget kørte forbi!

Røgbomber lavede vi af brugte jagtpatroner. Fænghætten blev pillet ud og hele det tomme hylster stoppet med celloluid i små flager. Denne celloluid skaffede vi ved at »skrælle« cykelstyr, der ofte var belagt med dette fortræffelige materiale.

Cyklerne fandt vi på stationen eller andre steder. Der skulle ikke meget til, hvorfor det at fortsætte på et engang påbegyndt cykelstyr var som at pille i enden af et nyt franskbrød – pludselig var man gået for vidt!

Når de små stumper var kommet i hylstret blev dette tændt og en almindelig korkprop sat i den åbne ende. Røgen ville umiddelbart herefter vælte tyk og ildelugtende ud af det lille hul i fængrørsenden. Disse røgbomber var så gode, at jeg ærgrer mig over, at der ikke længere findes cykelstyr med celloluid!

Hvordan kom vi i forbindelse med hinanden? Mange af os havde ikke telefon og sjældent aftalte vi noget som helst.

Typisk ville jeg en aften – vi havde jo ikke TV og PC,ere – blot gå udenfor og på min vej ned i byen udstøde megahøje pift. Inden længe ville jeg høre tilsvarende pift fra en eller flere, der var samlet og havde gang i et eller andet.

Enkelt og effektivt!

Enkelt for ikke at sige primitivt var, som nævnt, også for det meste vort legetøj. Meget lavede og tillempede vi selv. Sten med huller blev til dyr i tøjr, når vi bandt en snor med et søm gennem huller. Appelsin-skræller blev til kødstykker, kastanjer til hunde og katte o.s.v.

Nogle husejere fyrede med træaffald fra møbel- og legetøjsindustrien som »Hedeboflid« i Frederiks. I dette affald kunne man ofte finde en groft udskåret begyndelse til en træhest eller ko, der ikke var færdigpudset eller malet, fordi en knast i træet havde forårsaget et brækket ben. Men for os var en trebenet ko fortsat en ko.

Skibe fremstillede vi af groft tilskårne træstykker med en blomsterpind som mast og ølkapsler påsømmet siden som vikingeskjolde. Andre skibe havde elastikmotor, hvilket vil sige en plade i et snoet gummibånd monteret agter. I dammen hos »Knast« fik vi ofte en våd sok ved denne leg.

Bøsser lavede vi også til affyring af elastikker. Senere i drengeårene blev disse uskyldige våben afløst af frygtindgydende hjemmelavede slangebøsser, der i en øvet skyttes hånd kunne nedlægge en gråspurv eller smadre en gadelygtepære på adskillige meters afstand.

Og gråspurve var der en sand velsignelse af, så ingen havde ondt af den sport. Mange huse havde ikke tagrender, hvorfor hver eneste bule i plader og sten var adgang til en spurverede. Gråspurvede levede godt året rundt af de hestepærer, der også var helt almindelige.

Jeg har nævnt sværd og kårder, buer og pile som eksempler på vor »hjemmesløjd«, men alt kunne anvendes – og blev det. F.eks. lavede jeg et skib af en gammel mørklægningsbillygte, der lignede en tysk, »kul-kasse«-stålhjelm. Vendt om og tilpas afbalanceret var det en fin slæbebåd.

Liniestyrede modellfly var den store drøm. Det havde vi slet ikke penge til. Men en snittet træstump med et tungt søm i næsen, papvinger og ophæng af »kinesertråd« for enden af en pind som en fiskestang, var et udmærket alternativ. Der kunne loops og krænges i flotte formationer med en sådan maskine – lige til snoren brast og maskinen forsvandt.

Af det købte legetøj husker jeg især de biler, vi fik foræret til jul og fødselsdag. På mode var også »tanks« – små blikkampvogne med gummibælter. Alle med optræksmotor og gnistrende maskingeværer, leveret af lightersten, monteret i front eller tårn. Tankens klatreevne blev afprøvet op ad »Skelhøjs« kegleformede top.

Elektriske tog kom først senere. I stedet havde vi bliktog til at trække op, der kørte rundt og rundt i en cirkel. Bøger blev brugt til at lave stigninger og tunneler.

Tinsoldaternes afløser, plastikfigurerne – eller »ryttere«, som vi kaldte dem, havde vi mange af. De kunne leges med såvel ude som inde på alle årstider. Enkeltvis kostede de kun nogle få ører og efterhånden kun-

ne vi samle ganske mange. »Rytterne« blev brugt som bytteobjekter på lige fod med »hønseringe«, der var en fællesbetegnelse for de forskellige plastikfigurer og snoede ringe, der fandtes i mange, strålende farver. Alle kunne sættes sammen i lange rækker. Pigerne brugte dem som smykker, medens drengene spillede med dem ved kaste dem nærmest til en mur eller kant, ramme hinanden o.l. Gevinsten var altid at betale i ringe.

Omkring konfirmationsalderen kulminerede legen med »rytterne«, der altså også kunne være soldaterfigurer. Vi lavede flammekastere af spraydåser (noget helt nyt!) med rustopløsningsmidler og miner af småfyrværkeri (kinesere), der fuldt legalt kunne købes året rundt. Krig, ved man jo, er i sidste ende et spørgsmål om økonomi. Således også for os, idet et konstant forbrug til at vedligeholde tropper, der brændtes og sprængtes bort, tærede hårdt på de sparsomme ressourcer.

Større penge kunne følgerne af en hjemmelavet kanons virkning være kommet til at koste.

Et 12,7 mm patronhylster blev med en ståltrådsbøjle sat fast på en træklods og var nu en kanon. Kom vi kinesere deri, lød det virkelig af noget. Et omvendt 8 mm patronhylster havde sandelig også virkning!

På en mark i Frederiks bag Oles hjem skulle »pjeccen« prøveskydes. Kanonen bragtes i stilling. En 5 øres kineser lagdes i det 8 mm hylster, der herefter – med bunden fremad – placeredes i 12,7 hylsteret, alias kanonrøret. Den yderste del af kineserens lunte stak forud til antænding, hvilket nu skete.

Der lød et brag. Kanonen hoppede voldsomt i affutagen. Umiddelbart efter lød en høj, ildevarslende klirren. »Granaten« – 8 mm hylstret – var på ca. 100 m afstand gået gennem råglasruden på en fordør for enden af marken. Vi sagde aldrig noget. Ingen spurgte. Ingen havde vel troet dette muligt.... Først mange år senere skulle jeg som rigtig artille-rist opleve noget tilsvarende!

Et andet eksperiment fra den tid handler også om fyrværkeri. Denne gang raketter. Store raketter, der kunne skaffes til nedsat pris hen på foråret.

I slutningen af 50'erne begyndte menneskets erobring af rummet. Sputnik blev opsendt. Snart det første menneske, kosmonauten Gagarin.

Raketter var »in«. Søster Hanne havde et par passende dukker til en rumfærd. De blev monterede med bomuldstråd udvendig på raketten, udstyret med en faldskærm lavet af et lommeværkløse. Tråden skulle kun holde dukken fast under opturen, medens tanken var, at raketten i

eksplosionen skulle sprænge denne eller, i det mindste, antænde samme, således at dukken med faldskærmen, pakket mellem dukken og raketten, skulle frigøres og dale ned.

Som i det virkelige liv, skete der dramatiske uheld. En dukke eksploderede sammen med raketten. En anden blev ikke frigjort, men styrtede sortsveden ned sammen med styrepinden. I en anden situation lykkedes processen, men med det negative resultat, at der gik ild i faldskærmen. Dukken kom dog uskadt ned – om end temmelig hurtigt.

Eksperimenterne ophørte.

Til de indendørs sysler hørte at lege butik.

En slagterbutik bestod i sin simpleste form af en snor udspændt mellem to fyldte flasker – helst 1 l. mælkeflasker.

På snoren var i ståltrådkroge ophængt appelsinskaller som flæskesider. (Ved juletid, hvor vi fik appelsiner, forstås!). Man »kom ind« købte et stykke, der så blev taget ned og skåret af. Rullepølse var lavet af det dengang meget populære modelérvoks.

En købmandsbutik lavede jeg selv ved at skære døre og vinduer ud af en papkasse samt indsætte hylder og diske af tændstiksæsker. Skilte, varer o.s.v. fremstilledes af udklippede reklamer fra ugeblade, påsat træ- og papstykker med melklister, der i sig selv kunne anvendes til at forme kartofler og flasker. Det hele blev koloreret med vandfarver, som vi ofte legede med.

Ellers spillede vi indendørs Ludo og Matador. Også en simpel form af Stratego kendte vi.

Da seksdagsfeberen rasede med Kay Werner og Evan Klamer som par nr. 7, solgtes også et terningspil, der hed »Parløb«.

I mange år havde jeg et dukketeater. Alt i pap og flotte farver. Æsken kunne på snedig vis foldes og opstilles som et rigtigt teater med orkestergrav og det hele. Øverst et skilt: »Ei blot til Lyst«. Her kunne man med æskens øvrige indhold spille stykket: »Rosamunde og Den blå Ridder«. Med den rette belysning og omhyggelighed i opsætning af sætstykkene, blev den lille scene meget smuk. Især 1. akt – som vi altid nåede igennem – var godt gennearbejdet.

Længe gik jeg med en drøm om at lægge baggrundsmusik og faste lyde ind på en båndoptager, hvis jeg engang skulle være så heldig, at erhverve et sådant nymodens apparat, som jeg kun havde læst om.

Men, som sagt, sjældent nåede vi ud over 1. akt, bl.a. fordi en 2-3 personer var nødvendige bag scenen. Og hvor var så publikum?

Interessen for små modeller – og selv at kunne fremstille dem – kom i 10 års alderen. I dag har alle drenge prøvet at »nørkle« med et plastikbyggesæt. I 50'erne var det noget helt nyt. Ved en tilfældighed fik jeg – nok til min 11 års fødselsdag – et lille Airfix byggesæt af en fransk veterarbil, en Darracq 1904.

I »Ønskekælderen« i St. Sct. Mikkelsgade kunne man købe disse små, simple byggesæt i en plastpose for kr. 3,85.

Man kunne få historiske biler og skibe samt flyvemaskiner i skala 1:72, der snart blev mine favoritbyggesæt.

Der var en del fly fra 1. verdenskrig og en del moderne fly, men især flytyperne fra den 2. verdenskrig optog mig. Naturligvis de kendte som Spitfire, Hurricane og Messerschmidt, men også sjældnere typer, især britiske. Senere kom amerikanske og japanske plastikfabrikanter på markedet, hvorved også disse landes flytyper blev almindelige.

En skolekammerat fra min Viborgtid havde en hel kælder fuld af modeller, herunder en opstilling på et bord, der forestillede en flyveplads med hangarer, startbaner og det hele.

For kr. 3,85 kunne der blive til en eller to jagermodeller om måneden og ved særlige lejligheder fik man råd til et byggesæt i samme skala af de større bombefly.

Snart havde vi os en hel luftarmada. Med denne fulgte en viden om flyene og deres historie, møjsommeligt oversat fra den vedlagte, engelske beskrivelse.

Senere blev der suppleret med bøger om emnet. Ofte også på engelsk. Man forbedrede på den måde både sin finmotorik, sin historieviden og sine engelskkundskaber. Motivation er en god læremester!

Lad mig slutte denne gennemgang af lege og legetøj med et par ord om vore cykler. Cykler, der konstant blev modificerede.

Nye cykler havde de færreste af os før konfirmationen. Cykler gik på omgang i byen ligesom kælke, skøjter og ski. Man købte brugt hos de, der var vokset fra tingene. En sådan cykel kunne efter en gang maling og nye overføringsmærker sagtens klare endnu et barn.

Snart var de racere med omvendt styr, snart flotte turcykler med nypudsede skærme. Et »rigtigt« racerstyr lavede man ved at »organisere« et gammelt »gedebukkestyr«, save det over ved kronpinden med en nedstryger, vende det og få det svejset til, afsluttende med at rulle isolerbånd omkring håndtagene.

En »knallert« kunne skabes ved at tage en halv tøjklekke (af træ) sat under den forreste skærmstiver ved hjælp af en snor, der var ført til sty-

ret. Klemmen vil da på egerne af forhjulet frembringe en lyd som en motor – reguleret ved at slække eller stramme snoren.

Flotte blev cyklerne når alle egerne var dækkede af staniolkapsler fra fløde- og mælkeflasker. Almindelige mælkekapsler var røde. Fløde, kærnemælk o.a. havde forskellige, skrappe farver.

Når kapslerne blev brugt til deres formål på mejeriet, blev de påsat med håndkraft, idet hver eneste flaske måtte lukkes med en tang, der ved hjælp af to håndtag trykkede kapslen omkring flaskens rand. Kapslerne lå i store æsker, hvorfra vi let kunne »låne« gennem en eller anden mejerist eller via mejeribestyrer Smiths sønner.

Sport – i hvert fald i organiseret form – blev ikke til meget.

Men masser af anden motion i fri luft og herligt terræn, har det absolut ikke skortet på.

Ville man dyrke sport i Skelhøje ud over vintergymnastikken i hotellets sal, var der for en dreng kun én mulighed: Fodbold.

For piger vist slet ingen.

Sportshaller og svømmehaller kendte vi ikke. Som de fleste andre steder på landet handlede det kun om fodbold. »Fodboldforeningen Frem« var en af egnens ældste klubber, stiftet i 1915.

Morfar var en af pionererne, idet man trak i de forholdsvis mange industriarbejdere, der var på Dollerup Mølle.

Mine morbrødre og farbrødre spillede fodbold. Far havde også spillet en del og gik vældig op i det. Man gik til fodbold om søndagen på det hyggelige og – efter forholdene – flotte stadion med hævet langside og rækværk om grønsværen, der dengang var beliggende langs jernbanen ved det nuværende Ravnsbjergparken.

De forskellige hold klarede sig godt. I mange år spillede man i »Den lille mesterrække«, senere benævnt »Serie 1«, hvilket var flot for en landsbyklub.

Et egentligt klubhus fandtes ikke. Det såkaldte klubhus var en gammel, rødmalet jernbanevogn af træ uden vand og varme, delt på tværs i to rum. Her kunne man klæde om og afreagere for en dårlig dag ved at sparke de tunge, våde læderbolde hårdt ind mod væggen. Der var mange flotte aftryk af fodbolde på de vægge!

Drengene spillede altid fodbold. Op ad møllesoklen i frikvartererne, men også på den plads, hvor far og mor byggede hus, havde vi et par stolper i jorden som mål. Her øvede vi straffespark. Jeg ville helst være målmand, da jeg havde en hurtig reaktionsevne.

Som 8-9 årige skulle jeg spille rigtig fodbold i »Frem«. Jeg ønskede det rigtige udstyr, men måtte starte i brugte støvler, der snart klemte og dermed blev mit våben i forhold til den videre deltagelse i fodbolden. Jeg kom på hold og spillede det år venstre back. Nok fordi jeg kun sparkede med højre ben! Spilledragten var rød og hvidstribede trøjer med snørelukning i halsen. Aflagte og krøbne førsteholdstrøjer, der var noget udtværede i farverne.

Vi trænede og trænede. Jeg ved ikke om jeg var god eller dårlig, har ingen ide om ros eller ris, men fik dog kampe. Holdopstillingen blev et par dage før hængt op i barberens vindue:

»Skelhøje Frem, Dreng B, contra.....«

Og så var det jo spændende om ens navn stod på sedlen.

I min »rigtige« fodboldtid lavede jeg to mål. Et i hver ende. D.v.s. et rigtigt mål og et selvmål. Således blev der balance for den del.

Lysten til fodbold var ikke alt for stor og så var der jo det med de brugte støvler. Jeg »truede« far med, at hvis ikke jeg fik nye støvler, ville jeg holde op. Jeg fik ikke nye støvler, så jeg holdt op.

Og har egentlig aldrig været særlig ked af det, skønt mange af mine kammerater selvsagt fortsatte med fodbolden i mange år. Nogle med held i andre klubber, som f.eks. Knud Engedal, der senere kom på fodboldlandsholdet som målmand.

Badminton lærte vi af os selv med haveketchere på en gårdsplads, hvor linjerne var ridset i jorden og hvor en snor mellem to stokke fungerede som net. Nogle kendte lidt til reglerne. Andre lavede vi selv. Man skal huske på, at vi jo ikke kunne se i fjernsynet, hvordan det foregik.

Vi kendte ingen, der spillede badminton og havde aldrig set en rigtig kamp. Men vi vidste, at bolden ikke måtte røre jorden hos én selv, hvorfor vi lærte at slå og bevæge os på banen. Det i en grad, der har gjort, at badminton siden har været min foretrukne vintersport.

Cykelløb var vi meget optaget af. Især baneløb, hvor jeg havde lejlighed til at komme på Europas mindste vinterbane, den 115 m lange bane i Århus. Turen var arrangeret af den socialdemokratiske avis i Viborg, Aften -Posten, der havde til huse i Jernbanegade, lige overfor skolen. Vi skulle køre som vore idoler. Par nr. 7. Kay Werner og Evan Klammer.

Vore cykler var alt andet end racere, men med omvendt styr, bagagebærer og skærme pillet af, gik det. Baneløb rundt om farfars hus. Ud på vejen – gennem gården o.s.v. I hjørnerne var lavet lidt »udgravning« for at få bedre bid i svingene.

Ture på landevejen blev det også til. Så skiftedes vi til at tage føringen på ruten over Frederiks, Grønhøj og Falledsgårde tilbage til Skelhøje.

Jeg husker et enkelt cykeluheld. En aften kom jeg ræsende nedad bakken og hen gennem byen. Uden lys. Uden at se mig for, ramlede jeg ind bagi Otto, en spastiker i et skrummel af en trækørestol med armtræk via et spadegreb. Også han uden lys. Jeg røg over Otto, eksede mit forhjul og slog mig slemt. Der skete heldigvis intet med Otto, der formentlig var mere ulykkelig end jeg, ude af stand til at hjælpe, som han var.

Som teenager spillede jeg et par vintre en del bordtennis på »Ungdomsborgen« i Frederiks. Her var skabt en klub i en nedlagt skolebygning. Vi blev ret ferme til dette spil og prøvede at overføre ideen til lokalerne i Skelhøje Skole, hvor vi selv lavede bordtennisborde af spånplade. Men nogen fast organisation lykkedes det aldrig at få stablet på benene.

Sportslige var vi i vore lege. Løb gennem baneskoven. Klatring i træer. Cowboys i dalen, bakke op og bakke ned. Ski- og skøjtiture samsteds. Cykling i omegnen, bl.a som daglig avisbud i Dollerup. Roturre og svømning i Hald sø etc.

Heller ikke da jeg fra 1957 kom i skole i Viborg var den organiserede sport meget bevendt.

På alle årstider – undtagen enkelte gange, hvor vi kom i skolens ildelugtende gymnastiksal, som vi ellers kun kendte fra terminsprøverne – marcherede vi i sluttet kolonne under ledelse af en lærer i grå habit ad Jernbanegade og Boyesgade til Eksercerpladsen ved kasernen på Rødevej. Her spillede vi så fodbold eller rundbold iført vort almindelige tøj, hvilket ville sige »plusfours«, ternede strømper, en kort vindjakke og brune snøresko. Om sommeren evt. uden jakke og i gummisko.

Hverken i gymnastiksalen eller på Eksercerpladsen efterfulgtes vore fysiske anstrengelser af et bad, endsige andet tøj.

I gymnastiksalen kommanderede læreren holdgymnastik:

– Modmigrettetbredståendeudgangsstilling – arme bøj – arme strrræk! og videre i den dur.

På grønsværen havde han måske en fløjte i munden og lod den lyde, når han mente reglerne var overtrådt eller vi i samlet trop skulle indlede hjemmarchen.

Et år skulle især fodboldspillet hæves op på et højere plan.

VFF (Viborg Fodsports Forening) havde engageret en finsk træner

ved navn Karlo Nillonen, der som bijob skulle holde os i form. Han har givetvis kedet sig bravt. Jeg husker aldrig, han sagde noget, hverken under marchen eller under spillet. Vi levede nok ikke helt op til hans standard.

Bakken 20

Det var oplagt at familien, især efter Hannes fødsel, havde for lidt plads, selv efter den tids målestok. Ønsket havde da også i mange år været at få eget hus. Et ældre hus fra 30'erne i nærheden af vognmandsforretningen havde været i kikkerten, men far, der altid var meget forsigtig i pengesager, kunne ikke blive enig med den gamle ejer, Poul Lund, om prisen.

Far og mor havde en byggegrund i »Smallestræde« ved siden af onkel Manfred, men bl.a. grundet fars langvarige ryglidelse med efterfølgende operation, måtte planerne indtil videre skrinlægges.

I 50'erne kunne familier med tilknytning til landbruget få billige statslån til at opføre beskedne ejerboliger. Man skulle selv have nogen kapital, f.eks. en grund, hvorefter man kunne vælge mellem forskellige tegninger – en slags forløbere for de senere typehuse.

Det lykkedes mine forældre at få et sådant lån sidst i 50'erne, hvorfor man på en grund, købt af farfar, påbegyndte et af de »store« huse, hvilket ville sige 72 m² i stueplan plus fuld kælder.

Inden for disse rammer kunne man så fjerne skillevægge og spejlvendte tegninger m.v.

Huset skulle opført koste ca. kr. 33.000 og man diskuterede længe om man nu havde råd til – og mente det nødvendigt – at installere centralvarme i huset til en merudgift af ca. kr. 3.000.

Heldigvis gjorde man det. Men det skete på bekostning af fliser og kar i badeværelset. Den luksus kom først senere.

Søster Jytte og jeg fik værelser i kælderen, hvilket vist ikke var helt galt, men der var tale om gode, tørre og velisolerede værelser med egen indgang, hvilket jeg satte megen pris på.

Mit vindue var altid åbent, hvilket betød at husets »misser« benyttede denne adgangsvej ud og ind. Ofte sov kattene hos mig og en del killinger er født i fodenden af min seng!

Selv syntes vi, at der var blevet kælet for detaljerne i huset, idet murstene var mørkerøde, såkaldt »kostede« sten, der har en grov, rillet

overflade. Murværket blev fuget med sort og det oprindelige tag var grøn eternit.

Alt træværk blev omhyggeligt grundet og malet af far og mor selv. Alle indvendige vægge blev »kalkede« i forskellige farver, fordi huset skulle have en mulighed for at tørre ordentlig ud, inden der kom tapet på.

Jeg valgte selv farverne i mit værelse. Følgende tidens mode blev de to sider okseblodsfarvede og de øvrige blåmalede. Finessen var, at den blå farve også blev trukket hen over loftet. Det var smart!

Senere trak jeg ledninger rundt i hele kælderens fra radio og båndoptager, således at Jytte også kunne høre Elvis, Tommy Steele, Cliff og hvem der ellers var »in« i de dage.

Alt blev styret fra en cigarkasse med et antal »træk- og trykkontakter«, der sad monteret over mit hovedgærde. Selv i mørket kunne jeg betjene de kontakter, der tændte radioen eller båndoptageren og styrede højtalerne, f.eks. til Jyttes værelse.

Det allerbedste ved huset var naturligvis at have et rigtigt toilet og badeværelse, således at man ikke længere var henvist til en spand i gården og »etagevasken« i køkkenet. Dertil varmt vand i hanerne – i hvert fald i vinterhalvåret, idet man naturligvis slukkede for varmen om sommeren.

I centralfyret anvendtes koks. Senere kom olie til. Der var gaskomfur og gasgruekedel. Der gik mange år inden et elkomfur og en »fuldautomatisk« vaskemaskine blev installeret. Hjemme benyttede vi på intet tidspunkt den vaskemaskineudlejning, som Evald Træhandler ellers i nogle år praktiserede ved at udleje en »Ferm« maskine med påmonteret elektrisk vridemaskine. Man ringede til Evald, der herefter kørte maskinen ud til kunderne på en hjemmelavet anhænger, trukket af en rød S.C.O. knallert!

Egen fryser kom også til, således at fællesskabet i Dollerup frysehus opførte for vor del.

Der skete i slutningen af 50'erne en så voldsom velstandsudvikling på så kort tid at det selv i dag kan synes som om man taler om to verdener, om man ser på 1957 eller 1962. Al den materielle velfærd, der i vore dage anses som en selvfølge også for »almindelige« mennesker, blev introduceret på disse få år.

Hvad der med denne fart måtte være prisen på andre områder, kan være vanskeligt at beskrive.

Klart er det at vore forældre, der havde oplevet 30'ernes kriser og 40'ernes besættelse og rationeringer, følte at have et stort materielt efterslæb, der først og fremmest skulle kompenseres, da mulighederne bød sig.

For os der var børn eller unge i den periode gjaldt det om at være med, hvilket for mit vedkommende betød skoleskift og senere flytning til Viborg. Herom kan berettes en anden gang.

Jørgen Østergaard, socialchef. f. 1945 i Skelhøje.

Har i årbog 1998 og 1999 beskrevet tidl. familiemedlemmers relationer til byens opståen m.v.

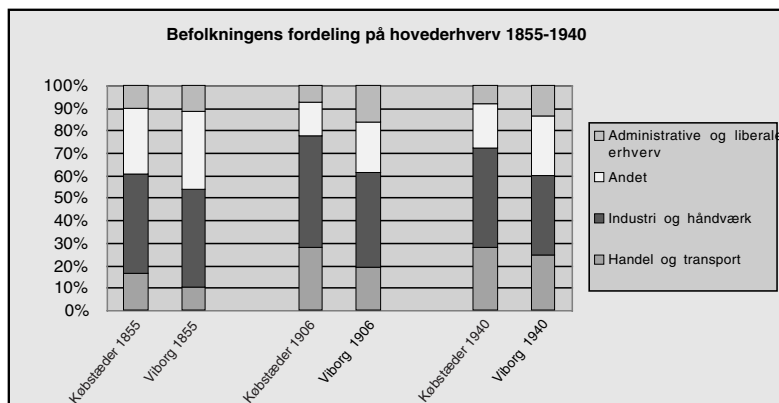
Titler 1998 og 1999: Historien om et fotografi..., Skelhøw ...

Vækst – Institutioner – Folketingsmænd

Viborgs udvikling 1850-1920

I 1860 bragte et københavnsk ugeblad en længere artikel om Viborg og især om byens glørværdige fortid. Men om byens fremtid havde forfatteren ikke meget håb. Efter den store brand var alt gået nedad. Den obligatoriske tinglæsning af godshandler, der havde gjort Viborg snapsting til en veritabel pengebørs, ophørte med landstingets overgang til lands-overret i 1805, og snapstinget mistede herefter snart sin betydning, både hvad angik den egentlige pengeomsætning og den almindelige markedshandel, der var fulgt med. Og en sidste opblussen under stænderforsamlingerne var også nu en saga blot. »Viborg er nu kun en skygge af, hvad den tidligere har været, og det er vel næppe tænkeligt, at den vil hæve sig til sin tidligere værdighed. Det går med byer som med stater og individer, også de går kødets gang.«¹ Her lades alt håb ude, kunne forfatteren lige så godt have føjet til.

Og Viborg var virkelig i en vanskelig situation som by. Det var længe gået ned ad bakke, og mulighederne for, at det skulle gå op igen, eller for bare at holde stillingen, var ikke gode. I den økonomiske udvikling, der skulle komme, hvor industri og handel var de bærende byerhverv, havde Viborg ingen naturlige forudsætninger for at hævde sig. Havnen i Hjarbæk var til liden gavn, og af oplandet var der ikke megen næring at hente. Det var relativt lille og bestod ved periodens begyndelse mestendels af uopdyrkede heder og længe derefter af fattige hedejendomme. Men ikke desto mindre holdt Viborg sin plads blandt de danske byer i de følgende menneskealdre. I 1855 og 1860 var byen henholdsvis nummer 11 og 12 blandt provinsens købstæder, og præcis de samme pladser i rækken havde den i 1935 og 1940. I 1925 og 1930 holdt byen endda en tiendeplads. Det var med de dårlige udsigter in mente slet ikke så ringe. Men hvordan lykkedes det byen at holde stillingen?

Diagrammet, der på tre forskellige tidspunkter sammenligner erhvervsfordelingen i Viborg med de danske købstæder som helhed, illustrerer klart Viborgs efterslæb med hensyn til de traditionelle byerhverv, men det viser også, hvor efterslæbet var hentet ind. Viborg ligner mest de andre købstæder i 1855, hvor den andel af befolkningen, der ernærede sig af industri og handel mv. (de to nederste søjlefelter), «kun» var en 7-8% mindre end i de samlede købstæder. På de senere tidspunkter var misforholdet her mere graverende. Hvad der var eller blev Viborgs stærke side, antydes derimod af det øverste søjlefelt, de administrative og liberale erhverv. Især i 1906, men også i 1940, var denne erhvervsgruppe forholdsmæssigt klart større i Viborg end i de øvrige danske byer.

Ingen er i tvivl om, at det var de mange institutioner, der holdt Viborg oppe. Det var dem, der var beskæftiget i institutionerne og i erhverv, der til en vis grad var afledt af dem, der udgjorde broderparten af befolkningsstatistikens tal for de administrative og liberale erhverv. Men ikke mindre betydning for folketallet havde »genstandene« for institutionernes virksomhed: de indkaldte soldater, patienterne på hospitalerne, skolernes elever etc. Og flere folk til byen, såvel bosiddende som besøgende, betød flere skatteydere, flere kunder i butikkerne, fremgang i erhvervslivet. Alligevel skal man ikke udelukkende fokusere på kvantitative forhold, når man vil bedømme institutionernes betydning for byen. Institutioner som Landsretten, Kreditforeningen, Katedralskolen, Hedeselskabet, Landsarkivet m.fl. har givetvis bidraget til at give Viborg en særlig aura af betydning og værdighed. Der skete noget i byen, som ikke skete hvor som helst.

Viborg klarede sig igennem og holdt stillingen i byernes række ved – som det er sagt – at slå ind på den «industri», der bestod i «at samle på institutioner».² Sagt sådan kunne det lyde som om det var en bevidst og konsekvent politik fra byens side, der skaffede institutioner til Viborg. Men så enkelt var det ikke. Der var forskel fra situation til situation, der var forskellige agerende i spillet, og tilfældigheder har måske også virket ind. Det, vi her skal se nærmere på, er omstændighederne omkring de enkelte institutioners placering i Viborg. Hvorfor kom disse institutioner, eller i hvert fald de vigtigste af dem, til Viborg, og hvordan blev de fastholdt i byen, når man, som det også kunne være tilfældet, stod i risikofor at miste dem.

Som titlen på denne artikel antyder, var der folketingsmænd blandt aktørerne i spillet om institutionerne, og da moralen i vor historie er den, at det ikke mindst var de indflydelsesrige folketingsmænd, dem, der kunne og ville slå et slag for Viborg i de afgørende situationer, der bragte stikkene hjem, skal historien om byens folketingsmænd i den pågældende periode kort ridses op.

Folketingsmændene

I folkestyrets første 70 år i Danmark, dvs. fra 1850 til 1920, var landet inddelt i folketingsvalgkredsene, der hver sendte én mand i folketinget. En by lå ideelt i en valgkreds, der omfattede byen og dens opland, men i Viborgs tilfælde var kredsinddelingen temmelig fjernt fra dette ideal. Viborg hørte til amtets 2. valgkreds, Viborgkredsen, der bestod af Viborg købstad og Fjends herred. Men da Viborg faktisk lå i Nørlyng herred, betød det, at valgkredsen rent geografisk var delt i to dele, nemlig købstaden og et landområde, der lå noget vest og nordvest for byen, og som strakte sig helt op til Skive købstads grænser. De landsogne, der umiddelbart omkransede Viborg og udgjorde byens naturlige opland, hørte imidlertid til en anden valgkreds, nemlig Viborg amts 5., også kaldet Løvelkredsen.³ I realiteten var der således to valgkredse, der – rent geografisk – havde tilknytning til Viborg.

Viborgkredsens første folketingsmand var overretsassessor (=landsdommer) *Lauritz N. Bregendahl*.⁴ Han var præstesøn fra Skørping, men flyttede som ung til København, hvor han studerede jura på universitetet og fik eksamen med første karakter. Efter forskellige fuldmægtig- og vikarjob ved sjællandske retskredse blev han i 1842 ansat ved landsoverretten i Viborg, hvor han blev til sin død. Ved valget til den grundlovgi-

*Laurids Nørgaard
Bregendahl,
1811-1872.
Medlem af Folketinget
1849-1872 for Vi-
borg-kredsen, af parti-
farve nærmest natio-
nalliberal. Formand
for Folketinget 1859-
1870. Assessor (dom-
mer) ved landsoverret-
ten i Viborg 1842-
1872. Konstitueret
amtmand 1848. Ad-
ministrerende direktør
for Kreditforeningen
1851-1872.*

vende forsamling 1848-49 blev han Viborgkredsens repræsentant, og han erhvervede i den grad kredsens 1 tillid, at han – ganske enestående – blev valgt ved kåring, dvs. ved håndsoprækning og uden modkandidater, ved de følgende 14 valg til Folketinget. Valgene foregik på Gammeltorv, hvor Bregendahl stående på rådhusets (2001: Skovgårdmuseets) høje trappe udviklede sin politik for de forsamlede vælgere, og efter at disse med deres oprakte hænder havde tilkendegivet deres støtte, erklæredes han for valgt. I modsætning til kredsens senere folketingsmænd var Bregendahl bosat Viborgenser. Omkring 1850 boede han i Sct. Ibsgade, men fik med den senere domprovstegård, som han købte i 1855, en mere standsmæssig bolig.⁵

Politisk hørte Bregendahl til de gamle nationalliberale, men fulgte dog ikke disse slavisk i deres drift mod højre. Han var i det hele taget ikke nogen udpræget partimand, men tværtimod en dybt saglig politiker, der var medlem af talrige udvalg især i økonomiske og juridiske sager. Gennem udsendelsen af en række «sendebreve» til sin valgkreds viste han, at han gerne ville være folketingsmand for både sine by- og landvælgere. I Folketinget var han lydør for synspunkter fra Bondevennernes side og kunne med deres hjælp vælges til formand for tinget i

1859. På denne post sad han i ikke mindre end 11 år og nød stor anerkendelse for den saglige og upartiske måde, hvorpå han ledede forhandlingerne. Men at han ikke desto mindre var højremand, viste sig, da han gik ind for den reaktionære grundlov i 1866, og i det stykke var han givetvis helt på linie med sine vælgere i Viborg.⁶ En af de spidse penne, der i samtiden tog Rigsdagens medlemmer under kærlig behandling, beskrev ham som «mere end almindelig korpulent» med «mørkt, næsten sort hår, smukke, men ikke store bakkenbarter og et godmodigt, velnæret ansigt». Byens avis (Viborg Stiftstidende) havde efter hans død i 1872 kun lovord at sige om ham. Han havde været både byen og valgkredsen en god mand.

Efter Bregendahls død varede det et par valg, før Viborgkredsen fik sin nye »varige« repræsentation. Venstre var begyndt at røre på sig og forsøgte at opstille en kandidat, lærer Chr. H. Ravn fra Borup, i kredsen. Men vælgerne i Fjends herred, der skulle have støttet ham, kunne ikke hamle op med de aktive højrefolk i Viborg, der stillede først en oberst *Ankjær* fra Århus, så kaptajn *Dalgas*, der også boede i Århus, men dog var kendt i Viborg for sit arbejde med hedeopdyrkingen. Ingen af dem faldt til på pladsen. Dalgas gik af i utide. Politik var ikke hans metier.⁷

Til suppleringsvalget efter Dalgas' afgang i 1876 havde højremændene i byen fra Højres rigsdagsgruppe fået anbefalet en stærk kandidat, højesteretsassessor (-dommer) *Chr. Sophus Klein*,⁸ og ham tog man imod. Venstre stillede en modkandidat, nu en mand fra byen, adjunkt A.F. Feddersen fra Viborg Katedralskole, men ham gik det ikke meget bedre end den forrige venstremand. Klein blev valgt med mere end dobbelt så mange stemmer som Feddersen, og dermed havde man fundet den, der skulle repræsentere kredsen i 22 år, indtil han i 1898 trak sig tilbage. Klein var anerkendt som en fremragende jurist. Foruden den danske havde han også taget slesvigsk juridisk eksamen, og han blev senere æresdoktor i Uppsala. Efter tidens betragtere var han klar og skarp i sin argumentation, han var myndig og selvsikker, men altid med respekt for, hvad der var ret og rigtigt. Han prægede adskillige vigtige love og stod bl.a. fadder til loven om Sø- og Handelsretten, hvis formand han var gennem dens betydningsfulde første tiår. Han beskrives som en smuk mand, og han ansås af mange for at være højrepartiets bedste hoved, og som justitsminister fra 1872 til 1875 var han givetvis helt på sin rette hylde. Men toppen af en politisk karriere, statsministerposten, gav han i 1875, skønt opfordret, afkald på, idet han henviste til Estrup.

Skønt københavner var Klein meget bekendt med Viborg, hvor han først havde været protokolsekretær ved Stænderforsamlingen og siden assessor ved overretten 1854-56. Sin politiske karriere havde han også grundlagt på Viborgkanten, idet han fra 1858 til 1866 havde været folketingsmand for Løvelkredsen. Som Bregendahl var han nationalliberal, og man skulle have troet, at han for den sikre højrekreds blev en selvskreven og uomtvistet kandidat lige som sin forgænger. En tid lang så det også ud til, at det skulle gå således. Ved de første fire valg efter 1876 blev han valgt uden modkandidater, tre af gangene ved kåring. Men så gik der grus i maskineriet, og det skyldtes de politiske begivenheder på højere niveau.

Skønt Venstre havde haft flertallet i Folketinget siden 1872, beholdt Højre ikke desto mindre regeringsmagten, og rigtig alvorlig blev situationen fra 1885, da Estrupregeringen begyndte at regere gennem udstedelse af provisoriske love, dvs. »foreløbige« love, der var udstedt uden om Rigsdagen. Dette eklatante grundlovsbrud skabte en voldsom harme rundt om i landet, især naturligvis blandt Venstres kernevælgere, bønderne, og der blev afholdt store folkemøder om sagen rundt om i landet. Ved ét af disse angreb lærer Ravn, der var blevet folketingsmand for Mors, regeringen og kongen i så voldsomme vendinger, at han blev anklaget for majestætsfornærmelse og idømt tre måneders fængsel.⁹

At harmen og venstresympatierne også var kommet til Viborg by, viste sig, da Ravn blev løsladt fra Viborg arrest, hvor han havde afsonet sin dom. Da ville tre venstremænd, farver Skive og urmager Nørholm, der begge sad i byrådet, og handskemager Th. Ditzel arrangere en fest for ham. Og gennem Ditzel, der var medlem af bestyrelsen for Borger- og Håndværkerforeningen, anmodede man samme bestyrelse om lov til at afholde festen for Ravn i foreningens sal, hvor man ofte havde holdt politiske møder. Det udløste en storm af uanede og hidtil usete dimensioner i den adstadige forening. Det var åbenbart kommet bag på mange, at man havde fået venstrerøret så tæt ind på livet, sågar en venstremand i foreningens bestyrelse. Der blev indkaldt til en ekstraordinær generalforsamling, bl.a. med det formål at få Ditzel hældt ud af både bestyrelse og forening. Der blev dog ikke truffet nogen beslutninger, men bestyrelsen undgik festen i salen, dækket af en henstilling fra politi- og borgmester Bruhn.¹⁰

Den stejle konfrontation mellem Højre og Venstre var alt andet end frugtbar, og der opstod i begge partier grupper, der var imod den. Én af dem, der inden for Højre gik imod den provisoriske lovgivning, var Vi-

*Chr. Sophus Klein,
1824-1900.*

Som tilhørende de nationalliberale (Højre) medlem af Folketinget næsten uafbrudt fra 1858-1898, men repræsentant for fire forskellige kredse: Lovel 1858-1866, Thisted 1866-1869, Ålborg 1870-1876 og endelig for Viborg 1876-1898. Assessor (dommer) ved landsoverretten i Viborg 1854-1856 og ved Københavns overret 1857-1862. Formand i Sø- og Handelsretten 1862-1872 og højesteretsassessor fra 1877. Klein var justitsminister 1872-1875 og overpræsident i København 1891-1899.

borgkredsens folketingsmand, C.S. Klein. Det bragte ham i unåde hos Estrup, og partiets top besluttede sig til at forsøge at vælte ham i Viborgkredsen før valget i 1887, og man fik også en forståelse herom med den lokale Højrevælgerforening i Viborg. Det viste sig imidlertid vanskeligt at finde en egnet og stærk kandidat, der ville stille op mod den erfarne Klein, men til sidst fik man dog nødet den tidligere borgmester, herredsfoged Faber, der var en anset mand i byen, til at kandidere. Det kunne dog ikke slå Klein af marken. Også Højre i Viborg var splittet, i de »konservative« og de »forsonlige«, og de sidste gik kraftigt ind i valgkampen på Kleins side. Den entusiastiske sagfører Buch Mølgaard udgav en avis, Vælgerbladet, der kom på gaden i Viborg i fire numre og med Kleins genvalg som eneste formål. Klein ind her fra s. 173

Bestræbelserne lykkedes. Da valget var overstået, viste det sig, at de to kandidater havde kørt dødt løb i selve Viborg, godt 400 stemmer til hver, og landstemmerne afgjorde derfor sagen til fordel for Klein. Venstre havde fattet situationen. Hvorfor opstille sin egen, tvivlsomme,

kandidat, der bare ville trække stemmer fra Klein og således kunne sikre sejren for Højre. Så hellere stemme på en højremand, der gik imod de forhadte provisorier. Således gik det til, at Viborgkredsen beholdt sin højresindede folketingsmand ved hjælp af Venstres stemmer. Ved det næste valg gentog forestillingen sig med samme resultat. Ved de sidste to valg, hvor Klein stillede sig, blev han valgt uden modkandidater.¹¹

Med Kleins afgang i 1898 mistede Højre sin hidtil sikre kreds i Viborg amt, og Viborgkredsen mistede en indflydelsesrig mand i Folketinget. Herefter slog Venstres flertal igennem, og trods den opdeling i fraktioner, der nu hærgede dette parti, kunne man tage kredsens mandat hjem ved valgene omkring århundredskiftet. Det var først den tidligere nævnte lærer *Chr. Ravn*, der vandt kredsen ved to valg, 1898 og 1901, begge gange med en meget snæver margin. Ravn tilhørte den moderate fløj af Venstre, der under Frede Bojsens ledelse havde sluttet forlig med Estrup, men de moderate var ikke populære hos Venstres sejrende fløj, Venstrereformpartiet. De havde ikke megen indflydelse omkring århundredskiftet og var i øvrigt under afvikling. Hans forhold til den højrestyrede Viborg by blev næppe nogensinde varmt.¹²

Den næste venstremand, *Poul Svejstrup*, var faktisk viborgenser, da han blev valgt i 1903, idet han da var (nyudnævnt) herredsfoged i Fjends-Nørlyng herreder. Men lokaltilknytningen blev kun af begrænset varighed. Da han næste og sidste gang opnåede valg til Folketinget (med knebne ti stemmers flertal), var han allerede forflyttet til et embede på Sjælland. Svejstrup gjorde gennem årene et stort og udmærket folkeligt arbejde, han havde arbejdet for kvindesag, husmandssag, fred og folkeoplysning, men hans uomtvistelige samfundsengagement affødte kun en beskeden politisk appel og slet ikke nogen gennemslagskraft, da han endelig kom i tinget. I en tidlig fase af sagen om et jysk universitet glemte han sit ophav så meget, at han kom til at pege på Skanderborg.¹³ Op til valget i 1909 kunne Venstre i Viborgkredsen ikke finde sine ben, og højremanden, *H.H. Lüttichau* til Viskum (og senere Tjele) løb med kredsen, om end kun for en kort bemærkning (1909-1910).¹⁴

Fra 1910 så det politiske billede imidlertid anderledes ud. Socialdemokratiet var ved at blive til noget, og Det radikale Venstre havde skilt sig ud fra moderpartiet som et selvstændigt parti. De to partier så en fordel i at arbejde sammen og lavede den aftale eller studehandel, om man vil, at man på landsplan delte valgkredsene imellem sig og så ellers kastede de samlede stemmer på den kandidat, det pågældende parti havde opstillet. Viborgkredsen skulle de radikale have, og planen lykke-

des for så vidt som den radikale kandidat vandt kredsens mandat og holdt det, indtil en ny valglov i 1920 ændrede forholdene. For Viborg by's vedkommende kan man dog meget beklage nok en studehandel i sagen. Den radikale folketingsmand, man fik, gårdejer *Ferdinand Nielsen*, Odstrup på Sjælland, var blevet sendt til Viborgkredsen, fordi han stod den socialdemokratiske fører, Thorvald Stauning, i vejen i Faksekredsen, og det betød, at den lokale radikale kandidat, landsarkivar Georg Saxild, måtte trække sig. Ferdinand Nielsen blev aldrig noget samlingsmærke i Viborgkredsen. Der er næppe tvivl om, at den djærve og ikke kun lokalt respekterede Saxild ville have været Viborgkredsen en bedre mand. Og det samme kunne givetvis siges om Claudi Westh, der blev foreslået i 1918.¹⁵

Det tør nok hævdes, at efter Kleins afgang i 1898 havde Viborgegnen med husmand *Anders Nielsen*, Tapdrup,¹⁶ der vandt Løvelkredsen fra 1890 til 1914, den bedste og mest indflydelsesrige repræsentant i Rigsdagen. Anders Nielsen var en helt usædvanlig politisk kapacitet. Det første udslag af hans politiske interesse var en række lodige politiske artikler, han som ganske ung fik optaget i Viborg Stifts Folkeblad. Kun 28 år gammel var han, da han blev indvalgt Folketinget, i øvrigt ved samme valg (1890), som også bragte den senere venstrefører J.C. Christensen ind på den politiske scene. De to kørte gennem årene et parløb så tæt, at Anders Nielsen er blevet betegnet som J.C.'s adjutant. Anders Nielsen blev efter dannelsen af Venstrereformpartiet i 1895 indvalgt i bestyrelsen og efterfulgte i 1902 J.C. Christensen som parti-formand. Allerede i 1892, nr. 3 30 år gammel, blev Anders Nielsen medlem af Finansudvalget, få år efter blev han udvalgets sekretær, og fra 1901 til 1910 var han, med et enkelt års afbrydelse, formand for udvalget. Hans politiske karriere kronedes med posten som landbrugsminister, som han beklædte 1908-09 og 1910-13, den første husmand i en dansk regering. Med lidt held kunne han være nået helt til tops, da han var mellem dem, Venstre foreslog kongen som statsminister (»konseilspræsident«) i 1910.

Med den valglov, der trådte i kraft i 1920, var en epoke afsluttet. Systemet med flertalsvalg i enkeltmandskredse var ophørt, og den moderne valg måde med listeopstilling, forholdstalsvalg og tillægsmandater var indført. Det betød, at kandidaternes tilknytning til kredsens vælgere var mindre umiddelbar end før. Fx kunne der godt vælges flere kandidater i en kreds. I Viborgkredsen havde man således i perioden 1920-40 hele tiden to eller tre folketingsmænd, der repræsenterede Socialdemokrati-

*Anders Nielsen,
1862-1914.*

Repræsenterede Løvelkredsen i Folketinget fra 1890 til sin død i 1914. Venstre mand, formand for Venstre-reformpartiet 1902-1908. Anders Nielsen som formand for Finansudvalget 1901-1908 og 1909-1910, 1. viceformand i Folketinget 1905-1908 og landbrugsminister 1908-1909 og 1910-1913. Civilt var Anders Nielsen husmand i Asmild-Tapdrup og 1897-1906 tillige redaktør af Randers Venstreblad.

et, Venstre og/eller De konservative. Set fra Viborg var der dog ingen tvivl om, at byens folketingsmand om nogen var den socialdemokratiske redaktør A.C. Mortensen. Han sad på mandatet uafbrudt perioden igennem og var i Folketinget en flittig og engageret politiker, der fik en række betroede poster i lovgivningsarbejdet uden dog at placere sig i allerforreste række.¹⁷

Institutionerne

Der er forskel på institutioner, og det er naturligvis ikke alle Viborgs institutioner, der er spændende i denne sammenhæng. Det gælder fx en række institutioner, der, som forholdene nu er eller var, simpelthen måtte ligge i Viborg. En del af disse institutioner var helt enkelt afledt af byens traditionelle position som hovedbyen i et stift og et amt. Det gjaldt bispedømmet og stiftsøvrigheden og katedralskolen med for den sags skyld. Det gjaldt amtsadministrationen, amtsrådet, amtstuen og hvad der siden kom til under den amtslige hat: By- og amtssygehuset og

Amtsarbejdsanstalten mv. Det var ikke disse institutioner, der gjorde Viborg til en speciel institutionsby. De fandtes magen til i alle landets stifts- og amtsbyer. De kunne så at sige ikke ligge andre steder. Det er nærliggende at regne landsretten eller, som det hed i 1850, landsoverretten, med til de institutioner, som næsten naturnødvendigt måtte ligge i byen, men som vi nedenfor skal se, var landsrettens placering i Viborg ingenlunde uden for diskussion. Da retsforholdene skulle reformeres i begyndelsen af 1900-årene, var der stærke kræfter, der ville have landsretten placeret i Århus. Og det blev ikke den eneste gang, Viborg måtte trække tov med Århus.

Den første nye institution, Viborg fik efter 1850, var *Kreditforeningen*, der under sit fulde navn »Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere« fik stadfæstelse af indenrigsministeren 1. dec. 1851. Kreditforeningen var den første kreditforening overhovedet i Danmark, men den fik dog snart en søsterinstitution for Øerne. På det etablerende møde af interessenter (låntagere) blev overretsassessor L.N. Bregendahl, Viborg, valgt til formand, og de to andre bestyrelsesmedlemmer blev fabriksejer M.P. Bruun, Bruunshåb, og godsejer C. Dahl, Moesgaard ved Århus, alle tre i øvrigt medlemmer af den nye Rigsdag. Interessenterne bestemte samtidig, at bestyrelsens sæde skulle være Viborg, hvor både formanden, Bregendahl, og M.P. Bruun havde hjemme. Under de forberedende forhandlinger havde Indenrigsministeriet ytret ønske om, at Århus blev hovedsædet, da Nationalbanken havde filial der, men det så man bort fra. At Bregendahl blev leder af Kreditforeningen og som sådan i realiteten trak nr. 4 institutionen med til Viborg, var det logiske slutpunkt på den udvikling, der var gået forud.

Kun kort tid efter, at Danmarks første Rigsdag var trådt sammen i januar 1850, samledes en række af nyvalgte, overvejende jyske, rigsdagsmænd til et møde, hvor de nedsatte en arbejdskomité med henblik på at få oprettet kreditforeninger i Danmark. Bregendahl var blandt de seks komitémedlemmer, og han viste sig hurtigt som primus motor i komiteen. Det var ham, der på grundlag af drøftelserne i komiteen i marts måned fremlagde et forslag til en kreditforeningslov i Folketinget, og han fik da også sæde i det Folketingsudvalg, der behandlede lovforslaget. Forbavsende hurtigt blev sagen færdigforhandlet i Rigsdagen, og allerede den 20. juni kunne kongen give loven sin underskrift. Men før en kreditforening kunne træde i virksomhed, skulle den have sine udførlige statutter. Arbejdet med at udforme disse for en jysk kreditforening og med at samle interesserede låntagere optog de seks jyder i komiteen i

Hjørnet af Sct. Mathiasgade og Sct. Leonis Stræde, hvor Kreditforeningen havde kontor fra 1858 til 1863, kun få skridt fra direktør Bregendahls hjem (Domprovstegården). Kreditforeningen flyttede i 1863 til Svaneapotekets ejendom på Nytorv og herfra igen fem år senere til bygningen på Hjultorvet, der i dag er Stiftsmuseum (se side 187). Siden 1906 har institutionen haft hjemsted i den monumentale bygning på hjørnet af Sct. Mathias Gade og Boyesgade (tegnet af Hack Kampmann).

den følgende tid. Bregendahl og Bruun var de absolutte ankermænd i dette arbejde, der som nævnt førte til dannelsen af kreditforeningen og dens placering i Viborg.¹⁸

Bregendahl forblev formand for kreditforeningens bestyrelse til sin død i 1872 og var dermed institutionens førstemand og administreren-

de direktør gennem mere end 20 år. I denne opbygningsperiode, hvor administrationen langsomt voksede, boede foreningen til leje forskellige steder i byen: på det gamle rådhus, på hjørnet af Sct. Mathiasgade og Leonistræde, i Svaneapotekets ejendom på Nytorv og fra 1868 i bygningen på Hjultorvet, der nu rummer Stiftsmuseet. Nogle år efter Bregendahls død, i efteråret 1880, blev spørgsmålet om Kreditforeningens hjemsted rejst. Det var kredse i Århus, der ønskede institutionen til deres by, hvor de mente, at foreningens obligationer bedre ville finde afsætning og dermed opnå højere kurser. Meningerne afspejledes i en skarp debat, der førtes mellem Jyllandsposten og Viborg Stiftstidende. Debatten blev imidlertid lukket, stilfærdigt men definitivt, da Kreditforeningen købte den statelige bygning på Hjultorvet, hvor den hidtil havde boet til leje, og gjorde den til sit fremtidige hovedsæde. I den lokale, folkelige tradition hed det sig, at funktionærerne i institutionen hellere ville have været til Århus, og at beslutningen om at blive i Viborg kun var truffet med en enkelt stemmes flertal. Hvad vi ved med sikkerhed, er, at foreningens repræsentantskab måtte holde to ekstraordinære møder, den 25. oktober og den 15. november, før man på det sidste kunne træffe sin beslutning.¹⁹

Den næste institution, der kom til byen, var *garnisonen*. Gennem tiderne havde Viborg med ujævne mellemrum haft troppeafdelinger indkvarteret i kortere eller længere perioder. Under én af de lidt længere perioder (1803-1816) var den smukke Gamle Vagt-bygning i Gravene blevet opført til militæret. At soldater i byen også betød penge i byen, var en realitet både for byens handlende og mange jævne borgere, der tjente en skilling ved at udleje kvarterer til såvel officerer som menige soldater. Selv om ikke alle var lige ivrige, så var ønsket om at få en fast garnison i byen alligevel nærliggende, og kommunalbestyrelsen havde allerede i 1850'erne med borgernes opbakning anmodet Krigsministeriet om at få en »linie-infanteri bataljon« fast stationeret i byen. At tanken blev realitet i 1865, havde utvivlsomt en sammenhæng med de omplaceringer af hærens afdelinger, der måtte foretages efter nederlaget i 1864. Og at Viborg blev valgt i konkurrence med andre byer, må tilskrives Viborgs indflydelsesrige folketingsmand, den ovenfor nævnte L.N. Bregendahl, der i denne sag præsterede et regulært og – som detaljerne i processen synes at vise – også et effektivt fodarbejde for Viborg.

Selv om alle var klar over, hvor det bar hen ad, så var det først med fredsslutningen i Wien den 30. oktober 1864, at afståelsen af de sønderjyske landområder blev endeligt bekræftet, og spørgsmålet om hærens

fremtidige placering var således højaktuelt. Viborg havde allerede på et tidligere tidspunkt haft en føler ude, og man modtog nu – omkring den 10. november – to skrivelser, den ene fra Bregendahl, der opfordrede kommunalbestyrelsen til at være parat til at tage skridt i sagen. Man skrev tilbage og takkede Bregendahl for hans interesse for sagen og meddelte ham videre, at man ufortøvet ville tilstille ham et fornyet andragende til Krigsministeriet til afbenyttelse, når sagens fremme fordrerede det. På »givet vink fra ham« ville man afsende en deputation eller på anden måde støtte hans bestræbelser og i det hele taget vise »kommunens varme iver for sagen«. Selv om kommunalbestyrelsen var indstillet på at lade kontakten til ministeriet styre af Bregendahl, så har han måske alligevel været bange for, at byen var *for* ivrig, for allerede den 18. november skrev han tilbage og rådede byen fra at foretage umiddelbare henvendelser til ministeriet. Sagen var da formentlig i god gænge. Fem dage senere var der igen brev fra Bregendahl og samtidig ét fra stiftamtet, der meddelte, at to infanteriregimenter ville komme til Viborg. To måneder senere, i slutningen af januar 1865, så det mere dramatisk ud. En ny skrivelse fra Bregendahl meldte, at sagen om den faste garnison i Viborg var stødt på vanskeligheder, hvilket givetvis betød, at andre byer var kommet ind i billedet, og han rådede kommunalbestyrelsen til omgående at sende en deputation til København. Rådet blev efterkommet uden tøven. Tre mand med rådmand Boye i spidsen blev sendt af sted med påbud om at skaffe sig oplyst, hvad andre kommuner havde tilbudt garnisonen, og med behørigt mandat til at give rimelige tilbud på byens vegne.²⁰

Deputationens opklaringer i København viste, at det var to fynske byer, der konkurrerede med Viborg om garnisonen, og de havde begge tilbudt at opføre kaserner til garnisonen, og de ville også påtage sig at indkvartere mandskabet til nedsatte priser. I sin henvendelse til ministeriet kunne den viborgske deputation tilbyde at gøre det samme. Yderligere tilbød man at stille to jordstykker til militærets rådighed uden godtgørelse. Det ene på ikke mindre end 70 tdr. land, velegnet til større militære øvelser, lå omkring tre kilometer fra byen, det andet på ca. 7 tdr. land, der stødte lige op til byen, kunne bekvemt anvendes til daglig eksercits. Her forbeholdt byen sig dog ret til at afholde markeder. Hvis hæren selv ville opføre eksercerhus eller kaserner, ville kommunen naturligvis stille gode byggepladser gratis til rådighed. Det lå under de forskellige tilbud, at man gerne for de store investeringer til eksempelvis kaserner imødeså garantier for, at garnisoneringen strakte sig over en længere årrække.

Garantier fik man ikke, men så meget synes deputationens henvendelse dog at have medført, at Indenrigsministeriet allerede den 26. februar 1865, kun få dage efter deputationens hjemkomst, kunne meddele, at to regiment, 6. og 8., ville komme til byen til april og 20. regiment til oktober. Det sidste kom aldrig til Viborg, meget tænkeligt på grund af de store vanskeligheder, byen havde med at indkvartere de to første. Gifte officerer kunne man ikke skaffe lejligheder til, og det underordnede mandskabs ønsker om at få hver en seng at sove i tog det sin tid at få opfyldt. Disse forhold og måske også byrådets henholdende politik med hensyn til militære byggerier gav i efteråret 1865 anledning til rygter om, at den faste garnison igen hang i en tråd, og at Randers anfægtede Viborgs position. Faren drev over. En ny hærlov af 1867 befæstede byens rolle som garnisonsby, og i årene herefter opførte kommunen en række bygninger til hæren: et eksercerhus, en depotbygning og et krudthus på eksercerarealerne og et moderne garnissionssygehus i Rosenstræde. Det store, en egentlig kaserne, blev først til noget i 1920'erne.²¹

I en folkelig version (skomager Hammershøjs erindringer) blev spørgsmålet om garnisonens placering, da det stod på vippen, nærmest afgjort, da rebslager Verring på byens vegne slog ud med hånden og tilbød hæren noget nær ubegrænset plads til eksercits på markerne nord for Skottenborg. Men erindringer kan være forskellige. For en anden person, der utvivlsomt stod de aktuelle begivenheder nærmere, var kerne i historien en noget anden. Det var officeren N.P. Jensen, der dels var med i det troppekontingent, der kom til Viborg i 1865, dels var medlem af byrådet 1869-70. Han blev senere oberst, folketingsmand og militærhistoriker. I hans erindring hed det helt uden forbehold: »Da etatsråd Bregendahl i 1865 skaffede Viborg garnison, – «.²²

Garnisonen var i sagens natur en folkerig institution og dermed en institution, som var særlig værdsat af byens handlende. Kontingentet var med variationer på 4-800 mand om sommeren, om vinteren oftest 1-200. Garnisonens andel af byens befolkning var omkring 10%, da den var størst. Omkring 1920 var den ca. 4%. Det folkerige kendetegnede også den næste institution, der dukkede op i Viborgs horisont.

Det var *Sindssygeanstalten* (senere Sindssygehospitalet/Statshospitalet), der her var tale om. Med sine næsten 1.600 patienter og funktionærer i 1930'erne udgjorde hospitalets beboere tæt på en tiendedel af byens befolkning. Etableringen af Sindssygeanstalten i Viborg var med vedtagelsen i 1875 af loven om indretningen af en anstalt for uhelbre-

delige sindssyge i Viborg en kendsgerning, og to år senere kunne anstalten træde i virksomhed. Men mange brikker skulle falde på plads, inden man nåede så vidt.

Udgangssituationen i begyndelsen af 1870'erne var den, at antallet af fanger, der skulle forvares i statens fængsler, var gået betydeligt ned på grund af en ny og mildere straffelov, samtidig med, at der var et stigende patientpres på de to statslige sindssygeanstalter i Vordingborg og Århus. Og da Viborg Tugthus, uanset nogle nybyggerier i 1860'erne, som det mest utidssvarende statsfængsel var udset til lukning, var det en nærliggende tanke at indrette de forladte bygninger til en sindssygeanstalt. I første omgang var det dog alene behovet for en tredje sindssygeanstalt, der var aktuelt, og under finanslovforhandlingerne i 1872-73 mente justitsministeren – det var den ovennævnte C.S. Klein – under hvem disse sager sorterede, at en sådan »vel nærmest måtte finde sin plads på Fyn«. Men tanken om at kombinere tugthus og sindssygeanstalt opstod snart derefter. Allerede i sommeren 1873 havde ministeriet bedt en faglig ekspert, dr. med. Gædeken, om at undersøge muligheden for at indrette tugthuset til anstalt for uhelbredeligt sindssyge og derefter bedt Det kgl. Sundhedskollegium om at udtale sig om Gædekens betænkning. Gædeken var positiv stemt for tanken, mens kollegiet øn-

Fria Sindssygehospitalet o. 1940. På dette tidspunkt var institutionen udbygget til en hel lille by med gader og friliggende afdelinger og pavilloner, men bygningen på billedet rober stadig sin fortid som tugthus. Den er nu forlængst nedrevet.

skede nærmere overvejelser og undersøgelser, så der gik nok et år inden Klein i rigsdagssamlingen 1874-75 kunne forelægge folketinget et forslag.

Inden da var overlægerne ved de to statsanstalter og ved det københavnske Sct. Hans Hospital blevet bedt om at erklære sig om den reviderede plan om tugthusets indretning til sindssygeanstalt, som dr. Gædeken, der i mellemtiden var blevet professor, havde udarbejdet. Overlægerne var ikke enige, kun én var dog decideret imod og i øvrigt havde de hver deres løsningsforslag, som naturligvis måtte seriøst efterprøves. Det betød, at der til Folketingets forhandling forelå tre muligheder: ombygning af Viborg Tugthus til sindssygeanstalt, udvidelse af de eksisterende anstalter i Vordingborg og Århus med hver deres »hjælpeanstalt«, og endelig opførelse af en helt ny anstalt, der formentlig ville blive placeret på Fyn. Omkostningerne ved de tre alternativer var beregnet til henholdsvis 400.000, 1 million og godt 1½ million kr. Ved den afgørende forhandling gik ministeriet, dvs. Klein, stærkt ind for Viborg-løsningen, dels fordi den var den billigste, men også fordi den hurtigst ville kunne løse ventelisteproblemerne. Sundhedskollegiet var i en ny udtalelse gået så meget ind for planerne, at ministeren kunne støtte sig til »den højeste sagkyndige myndighed«. Uden megen diskussion fulgte Rigsdagen justitsministerens forslag, der først blev vedtaget enstemmigt i Folketinget og derefter uden ændringer i Landstinget.²³

Rigsdagsforhandlingerne viser tydeligt en justitsminister, der beslutsomt og målbevidst førte sagen igennem uden på noget tidspunkt »at ryste på hånden«. Rapporter og udtalelser fra sagkyndige var indhentet og Viborg-løsningen kendt faglig forsvarlig. Og da løsningen var langt billigere end alternativerne, kunne stikket forholdsvis nemt tages hjem. Kleins betydende rolle i sagen har også folk i samtiden naturligvis kunnet se. Under en faglig, men ikke nødvendigvis upartisk, synsvinkel er den set af reservelæge ved Sct. Hans Hospital, Hjalmar Helweg, der i 1915 skrev en afhandling om »Sindssygeværnsens Udvikling i Danmark«. Han konstaterede først, at det lykkedes justitsminister Klein at føre sagen igennem begge ting. Og videre uden indpakning: »– at staten berigedes med dette misfoster af en sindssygeanstalt skyldtes – frasat lægernes alt for svage modstand og Gædekens, man fristes til at sige forræderske støtte – først og fremmest Kleins store iver for planen. At ønsket om at gøre Viborg by en tjeneste har været stærkt medvirkende hos Klein, turde være mere end sandsynligt.« Rene ord for pengene!²⁴

Da der i slutningen af 1880'erne skulle placeres et *provinsarkiv*, sene-

re benævnt landsarkiv, i Jylland, var der åben kamp mellem flere byer om institutionen. Randers var tidligt tænkt som en mulighed, og byen fulgte sagen op ved at tilbyde gratis byggegrund til arkivet. Det samme gjorde også Vejle og Viborg. I Viborgs tilbud var der to grunde at vælge imellem, én ved Sct. Mikkelssport og én ved Garnisonspladsen, og byrådet udmalede i sin henvendelse til det nedsatte folketingsudvalg de fortrin, man mente Viborg havde: byens historie, den centrale beliggenhed, tilstedeværelsen af de gamle institutioner, bispedømme, stiftamt, landsoverret m.m. Randers og Vejle var imidlertid ikke alvorlige konkurrenter til Viborg. Selv om folketingsmændene for de to byer sad i det nedsatte udvalg, gik dette i sin betænkning enstemmigt ind for Viborg. Repræsentanten for Randers, godsejer Lüttichau på Tjele, havde endda talt Viborgs sag så vel og så overbevisende, at han havde fået de andre medlemmer med sig, fortalte ét af dem senere.

Den alvorligste og efterhånden eneste konkurrent til Viborg var imidlertid Århus, der først blev bragt på bane under Folketingets 2. behandling. Århus havde ikke selv meldt sig, men byen var vokset vældigt i de foregående årtier, og mange mente, at det var den, man skulle satse på, når man ude i provinsen ville skabe et kulturelt alternativ til København bl.a. med et fremtidigt universitet. Byen havde stærke fortalere i tinget, bl.a. Edvard Brandes og V. Pingel, der var valgt i Århus. I sin udmaling af byens fortrin gav Pingel den ikke for lidt: blandt meget andet talte den stærke materielle vækst, trafikforbindelserne til København og bølgeskulptet i bugten for arkivets placering i Århus, mens Viborg blev sammenlignet med Potifars hustru fra Det gamle Testamente og den nedgående sol. For Viborg var folketingsmanden, C.S. Klein, på talerstolen med et vægtigt indlæg, hvori han med udgangspunkt i Viborgs historiske rolle som administrativt og kulturelt centrum argumenterede for at bibeholde dette ved at forsyne byen både med det aktuelle arkiv og med det kommende universitet. Det materielle var ikke nødvendigvis befordrende for en åndelig udvikling. I udlandet placerede man således ofte universiteter i mindre byer. Ved den endelige afstemning gik Viborg klart af med sejren med 51 stemmer mod Århus' 13. Af folketingsdebatten kan man naturligvis ikke umiddelbart aflæse årsagen hertil, men provinsarkivar Georg Saxild, der få år efter blev leder af arkivet, var ikke i tvivl om, at det var Kleins indflydelse, der havde skaffet arkivet til byen. En passant kan det nævnes, at det ifølge samme Saxild også var Klein, der skaffede Viborg Ålestrupbanen (1893) og den nye banegård (1896).²⁵

En anden ny statsinstitution, der var aktuell i de samme år, lod man imidlertid gå forbi sig. Det var Statsbiblioteket. Måske havde man tabt pusten oven på den hårde kamp om provinsarkivet, måske var man bange for at synes for grådig, måske troede man ikke på sin sag. Det lå også nærmest i kortene, at det var Århus, landets næststørste by, der skulle have det første videnskabelige bibliotek i provinsen. Grundstammen skulle være de 100.000 dubletter af danske bøger, Det kgl. Bibliotek lå inde med, og et stort, lokalt stifts- og skolebibliotek, der befandt sig på Århus Katedralskole. Århus fik følgelig sit Statsbibliotek uden sværdslag. Loven blev vedtaget i 1897, og bygningen stod der i 1902. Der er den krølle på historien, at Viborg, hvis byen havde kendt sin besøgstid, kunne have matchet Århus med hensyn til et stort lokalt stiftsbibliotek, og dermed også med hensyn til Statsbiblioteket. Præsidenten for Stænderforsamlingen i Viborg i 1835, professor J.Fr. Schouw, der var kommet i taknemmelighedsgæld til Viborg, ville ved sin død skænke byen Karnapgården i Sct. Mogensgade til et stiftsbibliotek, hvortil professor Molbechs store bogsamling skulle testamenteres. Men stiftsøvrigheden sagde nej tak, ifølge overleveringen med en temmelig smålig begrundelse.²⁶

Statsbiblioteket ville have været en vigtig brik i spillet om det fremtidige universitet, men umiddelbart kunne Viborg dog leve videre uden tab af livskvalitet. At gå glip af noget, man aldrig har haft, er ikke så slemt som at miste noget, man har og altid har haft. Og det var sagen, da det næste spørgsmål om institutionsplaceringer dukkede op.

Det var *Landsoverretten* i Viborg, det handlede om. Det, der fra 1919 kom til at hedde Vestre Landsret. Spørgsmålet var kommet op i forbindelse med et forslag til en retsreform, der var fremsat i Rigsdagen i 1901, og det for Viborg fatale var, at forslaget ville placere de to fremtidige landsretter i København og Århus. Forslaget byggede her på en betænkning fra en retskommission, der havde arbejdet med sagen gennem 1890'erne, og her var der kun ét medlem, der gik imod Århus, og »det var rigsdagsmanden for Viborg, gamle Klein«. Når de fleste så vidt havde peget på Århus, hang det sammen med, at Fyn i såvel betænkning som forslag skulle sortere under Vestre Landsret og ikke som tidligere under den østre retskreds, og så var Århus ubestridt mere centralt end Viborg. Men den model blev der straks pillet ved under behandlingen i Folketinget, og adskillige viste sig at gå ind for rettens forbliven i Viborg. Og også justitsminister Alberti, der havde fremsat forslaget, var med det samme åben for den vending, sagen havde taget. Så da forslaget

Landsverretten havde haft til huse i det såkaldte Stænderhus, indtil dette blev nedrevet i 1870'erne i forbindelse med domkirkens ombygning. Herefter blev retten holdt i det nye Råd-, Ting- og Arresthus, tegnet af bygningsinspektør Walther (til højre på billedet). I 1926 fik den under navnet Vestre Landsret (fra 1919) sin egen bygning (til venstre på billedet).

havde været i udvalg og blev genfremsat i den følgende samling, skulle Vestre Landsret ligge i Viborg og Fyn høre til Østre Landsret i København.

Men sagen var endda ikke i hus for Viborg. Folketingsmændene for Århus, det var nu Peder Sabro og Harald Jensen, var naturligvis ikke tilfredse med, at Århus var gledet ud af billedet, og deres partifæller i det nedsatte 15-mands udvalg, socialdemokraterne Borgbjerg og J. Jensen fra København, fremsatte følgelig ændringsforslag til fordel for Århus. Forslaget blev rigtignok utvetydigt nedstemt efter 2. behandling med 50 stemmer mod 36. Men alligevel, 36 var endda en post, og det gav Viborg-modstanderne nyt blod på tanden. Så til 3. behandling af lovforslaget foreslog 19 menige medlemmer af tinget igen forslaget ændret fra Viborg til Århus, og så begyndte den afgørende kamp. Århus-tilhængerne var ivrige for deres sag. Når nu Århus ikke lå centralt i Jylland, måtte togforbindelserne igen holde for. Viborg havde dertil ikke udsigt til at blive andet end en lille hedeby, mens Århus om føje år ville have 100.000 indbyggere. I Viborg var det galt med den juridiske betjening; der var vel i byen kun en enkelt dygtig sagfører. Og også dommerne var

man bekymrede for; kun i Århus kunne »man vente, at dommerne i den store bys friskere luft ville kunne holde sig friske og åndeligt bevægede«. Man skosede også Viborgs folketingsmand, Chr. Ravn, der kom med afbrydelser fra salen, men mærkeligt nok ikke tog ordet fra talerstolen. Det gjorde derimod Viborgs »anden« folketingsmand, Anders Nielsen fra Løvelkredsen. I en stor tale fremholdt han først »indtrængende«, hvor uheldigt det var for tilliden til forhandlingerne i tinget, at man genoptog et spørgsmål, der én gang var forhandlet frem til en afgørelse. I øvrigt gendrev han »århusianernes« argumenter og appellerede til tinget om ikke at bryde den enighed, som udvalgets indstilling med ministerens tilslutning var udtryk for, samt ikke tilsidesætte hensynet til den overvejende del af den jyske befolknings interesser.²⁷

Ved den endelige afstemning blev ændringsforslaget afvist endnu tydeligere end før. 64 stemte imod og 35 for. Retsreformen var en stor sag, der først blev ført til ende i 1909, men hvad spørgsmålet om landsrettens placering angik, stod man ved beslutningen fra 1902. Igen kan man spørge om, i hvor høj grad det var Anders Niensens indgriben, der gjorde udslaget. Han var en agtet politiker, hans ord havde vægt, det melder alle samtidige kilder. For højrebyen Viborg var det måske godt at få støtte fra en fremtrædende venstremand. Ingen af de to venstredaktører i Viborg, hvoraf den ene ikke var på Anders Niensens side, var i tvivl om, at det var Anders Nielsen, der sørgede for, at Viborg beholdt sin landsret.²⁸

Kampen mellem byerne om institutionerne var hård, og særligt gik det for sig mellem Jyllands gamle og Jyllands nye hovedstad, med det noget stillestående Viborg på retræten og det fremstormende Århus i teten. Så meget mere bemærkelsesværdigt var det, at det lykkedes Viborg at fravriste Århus *Det danske Hedeselskab*. Mens »hedens opdyrker« Dalgas havde været formand, havde selskabet haft sit hovedkontor i Århus, hvor Dalgas boede, først i Dalgas' egen villa (Montana), siden forskellige steder i byen. Nogen saglig tilknytning til hedesagen havde Århus aldrig haft, og da Dalgas døde, satte kræfter i Viborg sig i bevægelse for at skaffe institutionen til byen. Viborg havde stået meget centralt, da Hedeselskabet var blevet dannet, og af medstifterne var stadig justitssekretær Morville, Viborg, og hofjægermester Lüttichau til Tjele aktive, den sidste som formand for selskabet. Det var den samme Lüttichau, der få år før som folketingsmand havde talt så varmt for at få provinsarkivet til Viborg. Viborg Klub ville gerne sælge sin bygning til selskabet, men afgørende blev, at Kreditforeningen, der ville have en ny bygning, tilbød

Hedeselskabets domicil på Hjultorvet fra 1907 til 1979, da selskabet fik mere moderne faciliteter i Overlund. Den statelige bygning bag de kuplede træer, er tegnet af arkitekt Julius Tholle.

at afstå sin ejendom på Hjultorvet for en rimelig pris, 25.000 kr. Den ene institution støttede den anden! Byrådet vedtog at yde 10.000 kr. og en privat indsamling gav hurtigt 12.250 kr. til støtte for flytningen. På trods af ramaskrig fra Århus og ny konkurrence fra Silkeborg og især fra Herning, der med rette kunne kalde sig en hedeby, vedtog Hedeselskabets repræsentantskab med 15 stemmer mod 1 at modtage tilbudet fra Viborg. Det var i 1904, og i 1907 kunne indflytningen ske.²⁹

De lokale og saglige omstændigheder var også udslaggivende, da tanker om oprettelse af en *landbrugsskole* blev realiseret på omtrent samme tid. I Viborg havde man håbet på, at en jysk husmandsskole ville få hjemsted i byen. Det skete imidlertid ikke, og lokale kræfter sigtede så på en egentlig landbrugsskole. Forudsætningerne var dels den aktive landøkonomiske forening i amtet, der i 1906 havde skabt organisationen »Hedebruget«, dels Hedeselskabets tilflytning til byen i 1907. Der til kom en stor folkelig opbakning i byen og omegnen med hofjægermester Krabbe til Hald og ingeniør Claudi Westh fra Hedeselskabet som ankermand. Endelig kunne Viborg byråd tilbyde en særdeles vel-egnet beliggenhed på Asmildklosters jorder, som kommunen i 1906 havde erhvervet. Den nødvendige startkapital blev skaffet gennem tegning af »folkeaktier« (42.000 kr.), tilskud fra Viborg og Asmild-Tap-

drup kommuner (10.000 og 2.000 kr.) o.a., og i efteråret 1908 kunne Asmildkloster Landbrugsskole indvies.³⁰

På forskellig måde var det lykkedes Viborg at tiltrække og fastholde en række institutioner, der var medvirkende til, at byen blev den by, den blev. Spillet om institutionerne blev ikke løst efter en enkel formel. Byens ærværdige historie, saglige lokale omstændigheder, tilstedeværelsen af egnede bygninger og grunde spillede sammen med en aktiv, økonomisk indsats fra byens råd. Hertil kom, hvad der her er søgt fremdraget, en mindre gennemskuelig, men ikke mindre betydningsfuld, politisk bistand fra de folketingsmænd, der var knyttede til Viborg. At også, som det skete i et par tilfælde, en lokal folkelig entusiasme og offervilje kunne hjælpe til, var et særdeles positivt træk.

Vi skal slutte med at nævne det universitet, som Viborg *ikke* fik. Den institution, som ville have været kronen på værket. Set fra i dag vil tanken forekomme de fleste utopisk, men det var den ikke for de håbefulde bypatrioter i 1920'erne. Hvorfor kunne Viborg ikke, lige så godt som Lund, huse et universitet? Der blev udfoldet en beundringsværdig aktivitet: man deltog med iver og alvor i den offentlige debat, landsarkivar Saxild, der var en primus motor i kampen, holdt bl.a. foredrag i Studenterforeningen i København, der blev udgivet en flot bog om »Viborg som Universitetsby«, kommunen tilbød grunde i byen og særdeles attraktive arealer på Asmildklosters jorder m.m. I Rigsdagen kæmpede landstingsmanden Peter Daniel Bruun også for sagen, men «der var for mange kræfter imod». Viborg måtte bøje knæ for Århus.³¹

Set på distancen kan man altid spørge sig, om det samfundsmæssigt var den bedste fordeling af institutioner, der fandt sted i den beskrevne periode, for en stor del styret af et tovtrækkeri mellem byerne. Sindssygeanstalten i Viborg er af sagkundskaben kaldt et misfoster, et tilbageskridt i sindssygevesenets udvikling. Mange har beklaget, at Landsarkivet ligger i Viborg og ikke i en universitetsby, og endnu flere har ment, at Landsretten var fejlplaceret. Men historien/udviklingen foregår ikke efter en overordnet fornuft (om en sådan end skulle findes). Det er ønsker, tanker og handlinger, det er kræfter, der står mod hinanden. Den perfekte løsning på institutionsproblemet – for Viborg – havde det været, om Statsbiblioteket og universitetet var kommet til byen. Men træerne vokser ikke ind i himlen. Viborg klarede sig endda, og folketingsmændene gjorde deres til det.

Noter

1. Hjemmet. Illustreret Folkeblad 6/5 1860.
2. Georg Saxild, Viborg By (Danske Byer og Deres Mænd XIV B), Århus 1919 s. 39.
3. Atlas over Danmarks administrative inddeling 1, kort 23.
4. Om Bregendahl som folketingsmand, se R.K. Bertelsen, Viborgkredsens Folketingsmænd, Viborg 1918, s. 5-17; Victor Elberling, Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar 1-3, Kbh. 1949-50; Dansk biografisk Leksikon (DBL); J.P. Nordengaard, Valgene til Rigsdagen gennem 100 Aar, Roskilde 1949, s. 172.
5. Folketællinger 1850 og 1855; Bevaringsplan Viborg 1972, Viborg 1975 s. 43.
6. Viborg Stiftstidende 4/6 1866. Se i øvrigt Illustreret Tidende 23/10 1870.
7. Bertelsen s 17-25.
8. Bertelsen s. 26-33, 44-51; Elberling; DBL; Nordengaard s. 172f., 178.
9. Bertelsen s. 38-41.
10. Bertelsen s. 41-44.
11. Bertelsen s. 44-50. Se også valgavisen „Vælgerbladet« (Det kgl. Bibliotek).
12. Bertelsen s. 51-53; Elberling.
13. Bertelsen s. 52-53; Elberling; Aarhus Universitet 1928-1978, red. Gustav Albeck, Århus 1978 s. 102.
14. Bertelsen s. 54; Elberling.
15. Bertelsen s. 54-55.
16. Elberling; DBL; R.K. Bertelsen, Anders Nielsen, En Levnedsskildring, Århus 1915; Viborg Stifts Folkeblad 13/6 1964.
17. Nordengaard, 2. del s. 45-48.
18. Rigsdagstidende (RT) 1. session 1850, Folketingets Forhandlinger (FF) spec. sp. 2230, 2318, 2846, 2960; Sigurd Jensen, Kreditforeningen af jydsk Ejdomsbesiddere 1851-1951, Viborg 1951; Kreditforeningen af jydsk Landejdomsbesiddere 1851-1901 (Meddelelser til Foreningens Interessenter), 1901.
19. Viborg Stiftstidende 30/10 1880; Viborg Interviews (avisudklip v/ Carl Rasmussen, Struer) 12/2 1921 (Landsarkivet i Viborg (LAV)); Beretning fra Creditforeningen af jydsk Ejdomsbesiddere 1880-1881 s. XVI.
20. Soldat i Viborg, red. Aage Bonde, Viborg 1965; Borgerrepræsentationens forhandlingsprotokol 1861-1879 (LAV), spec. fol. 78a-86b.
21. Borgerrepræsentationens forhandlingsprotokol 1861-1879 (LAV), spec. fol. 87b-97b.
22. Edv. Hammershøj m.fl., Fra det gamle Viborg (scrapbog, avisudklip) s. 97 (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune): Soldat i Viborg s. 27f.
23. Christian Geill, Statens Sindsygehospital i Viborg gennem 50 Aar (1877-1927), Kbh. 1930 spec. s. 14-17; RT 1872-73, FF sp. 2850; RT 1873-74, Tillæg B sp. 589, 602; RT 1874-75, FF spec. sp. 3320, 3428, 5835, 5852, Tillæg B sp. 1111.
24. Hjalmar Helweg, Sindsygevæsenets Udvikling i Danmark, Kbh. 1915 s. 171-174.
25. Saxild s. 44f., Jyllands brevkiste, Landsarkivet for Nørrejylland 1891-1966, Viborg 1966 spec. S. 7-13; RT 1888-89, Tillæg B sp. 817, FF sp. 4742-4770, 5506-5539.
26. Emanuel Sejr, Statsbiblioteket, Forhistorie og tilblivelse, Århus 1963; Jul i Viborg 1930 s. 42 (Chr. Bokkenheuser). Stiftsøvrigheden afslog tilbudet, fordi den ikke ville have, at Schouws navn blev forbundet med biblioteket. Schouw havde mistet sin regeringsyndest.
27. Vestre Landsret 1919-1994, Viborg 1994, spec. s. 19; RT 1901-02, Tillæg A sp.209, FF spec. sp. 1231-1446, Tillæg B sp. 2192; RT 1902-03, Tillæg A sp. 1725, Tillæg B sp. 34, FF spec. sp. 4, 1062, 2189-2258.

28. Petrus Christensen, To slægtsled, Holstebro 1940 s. 108ff.; Viborg Stifts Folkeblad 13/6 1964.
29. Saxild s. 83-87; Jul i Viborg 1930 s. 30f. (Chr. Geill).
30. Jørgen Peder Clausager, Viborg som erhvervsby, Viborg 1980 s. 227ff.
31. Viborg som Universitetsby, [Viborg 1921]; Georg Saxild, Viborg som Universitetsby, Viborg 1925; A.C. Mortensen, Så meget hændte-, 1951 s. 166; Jul i Viborg 1931 s. 12 (Peter Daniel Bruun); Aarhus Universitet 1928-1978, red. Gustav Albeck, Århus 1978 spec. s. 11-151.

Harry Christensen, 1928- , cand.mag. fhv. arkivar ved landsarkivet i Viborg.

Forfatter til afsnit i Viborgs historie.